

Службен весник

на Република Македонија

Број 46

6 март 2014, четврток

година LXX

www.slvesnik.com.mk

contact@slvesnik.com.mk

СОДРЖИНА

	Стр.		Стр.
1366. Решение за распишување на предвремени избори за пратеници во Собранието на Република Македонија.....	2	1373. Решение за дополнување за одобрението за основање на Друштвото за управување со фондови Иново статус АД Скопје.....	131
1367. Правилник за формата и содржината на извештајот за извршените промети на добра и услуги за кои даночен должник е даночниот обврзник кон кого е извршен прометот.....	2	1374. Одлука за определување на вредност на поенот за пресметување на годишниот надоместок за 2014 година.....	132
1368. Правилник за формата и содржината на даночната пријава на данокот на додадена вредност.....	5	1375. Одлука за изменување и дополнување на Одлуката за издавање на Лиценца за вршење на енергетската дејност трговија со сурова нафта, нафтени деривати, биогорива и горива за транспорт – трговија со Еуросупер 95 БС, Еуродизел БС, Екстра лесно (ЕЛ-1) и Мазут (М-1)...	133
1369. Правилник за содржината и начинот на водење на евиденцијата за промети на инвестициско злато.....	10	1376. Решение од Нотарската комора на Република Македонија.....	134
1370. Програма за рано учење и развој....	11	Огласен дел.....	1-58
1371. Решение од Комисијата за хартии од вредност на Република Македонија.....	131		
1372. Решение од Комисијата за хартии од вредност на Република Македонија.....	131		

**СОБРАНИЕ НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА****1366.**

Врз основа на член 67 став 4 од Уставот на Република Македонија и член 12 став 1 и член 15 ставови (1) и (2) од Изборниот законик („Службен весник на Република Македонија“ број 40/2006, 136/2008, 148/2008, 155/2008, 163/2008, 44/11, 51/11, 142/12, 31/13, 34/13, 14/14 и 30/14), претседателот на Собранието на Република Македонија, на 6 март 2014 година, донесе

РЕШЕНИЕ**ЗА РАСПИШУВАЊЕ НА ПРЕДВРЕМЕНИ ИЗБОРИ ЗА
ПРАТЕНИЦИ ВО СОБРАНИЕТО НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА****I**

Се распишуваат предвремени избори за пратеници во Собранието на Република Македонија.

II

Изборите ќе се одржат на 27 април 2014 година.

III

Роковите за извршување на изборните дејствија почнуваат да течат од денот на објавувањето на Решението во „Службен весник на Република Македонија“.

IV

Решението ќе го спроведат Државната изборна комисија, општинските изборни комисии, избирачките одбори и избирачките одбори за гласање во дипломатско-конзуларните претставништва на Република Македонија.

V

Ова решение влегува во сила со денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“.

Бр. 08-1437/1

6 март 2014 година

Скопје

Претседател

на Собранието на Република

Македонија,

Трајко Вељаноски, с.р.

МИНИСТЕРСТВО ЗА ФИНАНСИИ**1367.**

Врз основа на член 41-б став (3) од Законот за данокот на додадена вредност („Службен весник на Република Македонија“, број 44/99, 86/99, 8/01, 21/03, 19/04, 33/06, 101/06, 114/07, 103/08, 114/09, 133/09, 95/10, 102/10, 24/11, 135/11, 155/12 и 12/14) министерот за финансии донесе

ПРАВИЛНИК**ЗА ФОРМАТА И СОДРЖИНАТА НА ИЗВЕШТАЈОТ
ЗА ИЗВРШЕНИТЕ ПРОМЕТИ НА ДОБРА И УСЛУГИ
ЗА КОИ ДАНОЧЕН ДОЛЖНИК Е ДАНОЧНИОТ
ОБВРЗНИК КОН КОГО Е ИЗВРШЕН ПРОМЕТОТ****Член 1**

Со овој правилник се пропишува формата и содржината на извештајот за извршените промети на добра и услуги за кои даночен должник е даночниот обврзник кон кого е извршен прометот, согласно член 32-а од Законот за данокот на додадена вредност.

Член 2

Извештај за извршени промети на добра и услуги за кои даночен должник е даночниот обврзник кон кого е извршен прометот согласно член 32-а од Законот за данокот на додадена вредност, се изготвува на образец „ДДВ-ИПДО“, во хартиена или електронска форма.

Извештајот од ставот 1 на овој член содржи:

- податоци за примателите на прометот;
- податоци за составувачот и
- податоци за потписникот.

Формата и содржината на извештајот од ставот 1 на овој член се дадени во Прилог кој е составен дел на овој правилник.

Член 3

Овој правилник влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“.

Бр. 20-8565/1

3 март 2014 година

Скопје

Министер за финансии,

м-р Зоран Ставрески, с.р.

Република Македонија
Министерство за финансии
УПРАВА ЗА ЈАВНИ ПРИХОДИ

ИЗВЕШТАЈ

за извршени промети на добра и услуги за кои даночен должник е даночниот обврзник кон кого е извршен прометот

ПРИЛОГ

ДДВ-ИПДО

* Појолнџва Ујрава за јавни ѓриходи

Даночен број за ДДВ

[illegible]

Скратен назив
и адреса на вистинско
седиште за контакт

Телефон

--	--	--	--	--	--	--	--	--

е-пошта

Датум и
број на
прием

--

Период

од

--	--

--	--

--	--	--	--

до

--	--	--	--

Рок за
поднесување

--	--	--	--	--	--	--	--

Исправка на
ДДВ-ИПДО

7

ПОДАТОЦИ ЗА ПРИМАТЕЛИТЕ НА ПРОМЕТ

Ред. бр.	ЕДБ	Назив и адреса	Број на фактура	Датум на фактура	Вкупен нето износ на извршениот промет
1	2	3	4	5	6
1					
Вкупно за реден број 1:					
2					
Вкупно за реден број 2:					
3					
Вкупно за реден број 3:					
ВКУПНО:					

ПОДАТОЦИ ЗА СОСТАВУВАЧОТ

Назив / Име и презиме			
ЕДБ / ЕМБГ		Датум на пополнување	
Својство		Потпис	

ПОДАТОЦИ ЗА ПОТПИСНИКОТ

Име и презиме			
ЕМБГ		Датум на пополнување	
Својство		Потпис	

* Појолнува Ујрава за јавни приходи

Податоци за
обработката

УПАТСТВО ЗА ПОПОЛНУВАЊЕ

ДДВ-ИПДО

Даночниот обврзник кој врши промет на добра и услуги, за кој даночен должник е даночниот обврзник кон кого е извршен прометот, има обврска да изготви „Извештај за извршени промети на добра и услуги за кои даночен должник е даночниот обврзник кон кого е извршен прометот“ (образец ДДВ-ИПДО), согласно одредбите од член 32-а и член 41-б од Законот за данокот на додадена вредност.

Извештајот се доставува со ДДВ-пријавата (образец ДДВ-04), за прометите извршени во соодветниот даночен период за кој се однесува ДДВ-пријавата.

Во Извештајот задолжително се внесуваат податоците за подносителот на Извештајот (вршителот на прометот): Даночен број за ДДВ; Скратен назив и адреса на вистинско седиште за контакт; Телефон; е-пошта; Период (од-до), односно даночниот период за прометите извршени во периодот за кој се однесува Извештајот; и рокот за поднесување.

Не впишувајте ништо во полињата кои ги пополнува Управата за јавни приходи.

Износите се искажуваат во денари, без дени.

Податоци за примателите на промет

- **Реден број (1)** – се внесува реден број на примателот на прометот. Доколку имате повеќе излезни фактури кон еден даночен обврзник, истите е потребно редоследно да се подредат.
- **ЕДБ (2)** – внесете го Единствениот даночен број (ЕДБ) на примателот на прометот кон кого е извршен прометот.
- **Назив и адреса (3)** – се внесува називот и адресата на примателот на прометот.
- **Број на фактура (4)** – внесете го бројот на фактурата издадена кон примателот на прометот.
- **Датум на фактура (5)** – внесете го датумот на фактурата издадена кон примателот на прометот.
- **Вкупен нето износ на извршениот промет (6)** – се внесува вкупен нето износ на извршениот промет кон примателот на прометот. За секој поединечен вршител на промет се внесува вкупен износ на извршениот промет за периодот за кој се поднесува Извештајот (во полето “вкупно за реден број 1 / 2 / 3”).

Издадените фактури кои се однесуваат на плаќања кои се примени пред извршување на прометот (авансни плаќања) се пријавуваат во даночниот период во кој се примени.

Со конечната фактура, даночниот обврзник врши севкупна пресметка за извршениот промет на добра или за извршените услуги, при што се минусираат надоместоците или делумните износи примени пред извршување на прометот (авансни плаќања), како и износите на данокот кој настанал за нив.

Со издавање на конечната фактура вршителот на прометот во Извештајот треба да ја искаже само разликата од вкупниот износ на надоместокот за извршениот промет и авансните плаќања.

Исправка на Извештајот

Доколку даночниот обврзник утврди дека пријавил неточно или нецелосно промети во Извештајот, за соодветниот даночен период должен е да изврши исправка на Извештајот за тој даночен период и тоа најдоцна до рокот за доставување на Годишната сметка. Доколку поднесувате исправка на претходно поднесен Извештај, означете го полето “Исправка на ДДВ-ИПДО” со внесување на знакот “х” и наведете го даночниот период за кој се врши исправката.

Напомена: Исправката не се врши преку искажување на разликите во износите или дополнување на прометите кои не се пријавени, туку преку искажување на целосните износи за прометите извршени во соодветниот даночен период.

Податоци за составувачот и потписникот

Задолжително пополнете ги податоците за потписникот и составувачот на пријавата.

1368.

Врз основа на член 41 став (9) од Законот за данокот на додадена вредност („Службен весник на Република Македонија“, број 44/99, 86/99, 8/01, 21/03, 19/04, 33/06, 101/06, 114/07, 103/08, 114/09, 133/09, 95/10, 102/10, 24/11, 135/11, 155/12 и 12/14) министерот за финансии донесе

П Р А В И Л Н И К**ЗА ФОРМАТА И СОДРЖИНАТА НА ДАНОЧНАТА ПРИЈАВА НА ДАНОКОТ НА ДОДАДЕНА ВРЕДНОСТ****Член 1**

Со овој правилник се пропишува формата и содржината на даночната пријава на данокот на додадена вредност.

Член 2

Даночната пријава на данокот на додадена вредност се поднесува на образецот „ДДВ-04“, кој е даден во Прилог и е составен дел на овој правилник.

Член 3

Со денот на влегување во сила на овој правилник престанува да важи Правилникот за формата и содржината на даночната пријава на данокот на додадена вредност („Службен весник на Република Македонија“ бр. 173/2011).

Член 4

Овој правилник влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“.

Бр. 20-8566/1

3 март 2014 година

Скопје

Министер за финансии,

м-р **Зоран Ставрески**, с.р.

УПАТСТВО ЗА ПОПОЛНУВАЊЕ

ДДВ-04

Даночните обврзници кои се обврзани за регистрација или кои доброволно се регистрирале за целите на данокот на додадена вредност обврзани се да поднесат Даночна пријава на данокот на додадена вредност (образец "ДДВ-04") за соодветниот даночен период.

ДДВ-пријавата се поднесува во рок од 25 дена по истекот на соодветниот даночен период, во електронска форма преку <http://etax.ujp.gov.mk>. Даночните обврзници кои не се регистрирани за целите на данокот на додадена вредност, а кои се јавуваат како даночни должници согласно членот 32 точки 3 и 4 од ЗДДВ, ДДВ-пријавата може да ја поднесат до соодветната даночна канцеларија на УЈП.

ДДВ-пријавата се поднесува и во случај кога даночниот обврзник во соодветниот даночен период нема извршено оданочив промет. Во случај на престанок со вршење на дејност, даночниот обврзник е должен да поднесе даночна пријава во рок од 25 дена по истекот на календарскиот месец, во кој престанал со дејноста.

Даночните должници кои неовластено истакнале ДДВ во фактурите должни се да поднесат ДДВ-пријава за оној даночен период за кој настанал даночниот долг.

Ваква обврска имаат и даночните должници кои не се регистрирани за целите на ДДВ, а кои се јавуваат како приматели на добра или корисници на услуги за промет кој е извршен од даночните обврзници кои немаат ниту седиште ниту подружница во Република Македонија.

Сите плаќањата кои се примени или дадени пред извршување на прометот (авансни плаќања) се пријавуваат во даночниот период во кој се извршени. Истите се внесуваат во соодветните полиња во ДДВ-пријавата во зависност од видот на прометот за кој се однесуваат. Со конечната фактура, даночниот обврзник врши севкупна пресметка за извршениот промет на добра или за извршените услуги, при што се минусираат надоместоците или делумните износи примени пред извршување на прометот (авансни плаќања), како и износите на данокот кој настанал за нив. Разликата од вкупниот износ на надоместокот за извршениот промет и авансните плаќања се пријавува во соодветните полиња зависно од видот на прометот. Авансните плаќања за кои даночниот обврзник има право на одбивка на влезниот данок се внесуваат во соодветните полиња во ДДВ-пријавата, зависно од видот на влезниот промет за кој се однесуваат.

Не впишувајте ништо во полињата кои ги пополнува Управата за јавни приходи.

Износите се исказуваат во денари, без дени.

Доколку внесувате негативни износи, истите ставете ги со предзнакот "-".

Напомена: Даночните обврзници кои се регистрирани за целите на данокот на додадена вредност во првите две полиња од "Даночен број за ДДВ" ја внесуваат ознаката МК.

Промет на добра и услуги

- **Поле 01** Износ на вкупниот оданочив промет на добра и услуги (без ДДВ) што се оданочува по општа даночна стапка.
- **Поле 02** Износ на ДДВ кој отпаѓа на оданочивиот промет на добра и услуги по општа даночна стапка.
- **Поле 03** Износ на вкупниот оданочив промет на добра и услуги (без ДДВ) што се оданочува по повластена даночна стапка.
- **Поле 04** Износ на ДДВ кој отпаѓа на оданочивиот промет на добра и услуги по повластена даночна стапка.
- **Поле 05** Износ на прометот ослободен од данок со право на одбивка на претходниот данок.
- **Поле 06** Износ на прометот ослободен од данок без право на одбивка на претходниот данок.
- **Поле 07** Износ на прометот извршен спрема даночни обврзници кои немаат седиште во земјата и кој не е предмет на оданочување со ДДВ согласно член 2 и 14 од ЗДДВ. Ова поле го пополнува вршителот на прометот.
- **Поле 08** Износ на прометот извршен во земјата за кој данокот го пресметува примателот на прометот согласно член 32-а од ЗДДВ. Ова поле го пополнува вршителот на прометот, кој во прилог на ДДВ-пријавата има обврска да поднесе Извештај за извршени промети на добра и услуги за кои даночен должник е даночниот обврзник кон кого е извршен прометот.
- **Поле 09** Износ на прометот извршен од страна на даночни обврзници кои немаат седиште во земјата за кој данокот го пресметува примателот на прометот согласно член 32 точка 4 од ЗДДВ, а кој се оданочува по општа даночна стапка. Ова поле го пополнува примателот на прометот.
- **Поле 10** Износ на ДДВ кој е пресметан од страна на примателот на прометот согласно член 32 точка 4 од ЗДДВ, по општа даночна стапка. Ова поле го пополнува примателот на прометот.
- **Поле 11** Износ на прометот извршен од страна на даночни обврзници кои немаат седиште во земјата за кој данокот го пресметува примателот на прометот согласно член 32 точка 4 од ЗДДВ, а кој се оданочува по повластена даночна стапка. Ова поле го пополнува примателот на прометот.
- **Поле 12** Износ на ДДВ кој е пресметан од страна на примателот на прометот согласно член 32 точка 4 од ЗДДВ, по повластена даночна стапка. Ова поле го пополнува примателот на прометот.
- **Поле 13** Износ на прометот извршен во земјата за кој данокот го пресметува примателот на прометот согласно член 32-а од ЗДДВ, а кој се оданочува по општа даночна стапка. Ова поле го пополнува примателот на прометот.
- **Поле 14** Износ на ДДВ кој е пресметан од страна на примателот на прометот согласно член 32-а од ЗДДВ, по општа даночна стапка. Ова поле го пополнува примателот на прометот.
- **Поле 15** Износ на прометот извршен во земјата за кој данокот го пресметува примателот на прометот согласно член 32-а од ЗДДВ, а кој се оданочува по повластена даночна стапка. Ова поле го пополнува примателот на прометот.
- **Поле 16** Износ на ДДВ кој е пресметан од страна на примателот на прометот согласно член 32-а од ЗДДВ, по повластена даночна стапка. Ова поле го пополнува примателот на прометот.
- **Поле 17** Вкупен збир на полињата 02, 04, 10, 12, 14 и 16.

Влезни исполнувања со право на одбивка

- **Поле 18** Износ на сите влезни промети со право на одбивка на претходниот данок, без ДДВ, освен влезниот промет за кој данокот го пресметува примателот на прометот согласно членовите 32 точка 4 и 32-а (кој се исказува во полињата 20 и 22) и увозот (кој се исказува во поле 24).
- **Поле 19** Износ на претходен данок за одбивка, освен претходниот данок кој е пресметан од примателот на прометот согласно членовите 32 точка 4 и 32-а (кој се исказува во полињата 21 и 23) и данокот пресметан при увоз (кој се исказува во поле 25).
- **Поле 20** Износ на влезен промет со право на одбивка на претходниот данок за кој данокот го пресметува примателот на прометот согласно член 32 точка 4, без ДДВ.
- **Поле 21** Износ на претходен данок за одбивка пресметан од примателот на прометот согласно член 32 точка 4.

- **Поле 22** Износ на влезен промет со право на одбивка на претходниот данок за кој данокот го пресметува примателот на прометот согласно член 32-а, без ДДВ.
- **Поле 23** Износ на претходен данок за одбивка пресметан од примателот на прометот согласно член 32-а.
- **Поле 24** Износ на извршениот увоз со право на одбивка на претходниот данок (без ДДВ).
- **Поле 25** Износ на платениот ДДВ при увоз кој може да се одбие како претходен данок.
- **Поле 26** Збир на полињата 19, 21, 23 и 25.
- **Поле 27** Даночни износи кои се должат според членот 55 став 1 и 2 и претходни даноци според член 37 кои се одбиваат или плаќаат, како и даночни износи кои се должат или побаруваат заради промена на даночната стапка или поништување на договор. Во ова поле се внесува и данокот на додадена вредност содржан во залихи на добра наменети за натамошна продажба пред регистрација за целите на ДДВ. За секој од наведените износи, доставете прилог.
- **Поле 28** Свкупен износ на долгуван или побаруван ДДВ (резултат од полињата (17-26) и 27). Доколку не пријавувате износи во полињата 01 до 27, истите оставете ги празни. Во тој случај исклучиво во полето 28 впишете "0". Побарувањата на ДДВ искажани во ДДВ-пријавите, начелно се пренесуваат на идниот даночен период. Доколку сакате исплата, пред полето 28 ставете знак "х".

ДДВ содржан во залихи на добра наменети за натамошна продажба пред регистрација за целите на ДДВ

Ова Известување треба да се пополни во даночната пријава за првиот даночен период доколку даночниот обврзник пред неговата регистрација за целите на ДДВ има добра на залиха кои се наменети за натамошна продажба и за кои сака да изврши одбивка на претходниот данок. Даночниот обврзник е должен да изврши попис со состојба на последниот ден пред неговата регистрација.

За да се оствари правото на одбивка на претходниот данок содржан во залихите на добра наменети за натамошна продажба, мора да се исполнети кумулативно следните услови:

- даночниот обврзник да е регистриран за целите на ДДВ согласно ЗДДВ;
- даночниот обврзник мора да ја извршил набавката на добрата или увозот на добрата пред датумот на регистрација за целите на ДДВ;
- за набавените добра, даночниот обврзник мора да поседува фактура издадена во согласност со член 53 став 10 од ЗДДВ и истата да е платена најдоцна до истекот на рокот за поднесување на првата ДДВ пријава;
- за увезените добра, даночниот обврзник мора да поседува царински документ од кој произлегува дека е платен увозен ДДВ, најдоцна до истекот на рокот за поднесување на првата ДДВ пријава.

Вкупниот пријавен данок на додадена вредност за одбивка се истакнува, еднократно, во првата даночна пријава на данокот на додадена вредност во полето 27 од пријавата со предзнак "-".

Прилози

Кон образецот "ДДВ-04", даночниот обврзник е должен да поднесе Периодичен финансиски извештај од одобрените фискални системи на опрема за регистрирање на готовински плаќања, а Периодичен извештај од неговите денарски трансакциски сметки и девизни сметки поднесува носителот на платен промет.

Даночниот обврзник кој врши промет на добра и услуги во Република Македонија за кој данокот го пресметува примателот на прометот, должен е да поднесе Извештај за извршени промети на добра и услуги за кои даночен должник е даночниот обврзник кон кого е извршен прометот, во соодветниот даночен период во кој е извршен прометот.

Задолжително означете го полето пред прилогот кој го доставувате.

Исправка на ДДВ-пријава

Доколку даночниот обврзник утврди дека пријавил неточно или нецелосно промети, даноци или претходни даноци во одредена даночна пријава, за соодветниот даночен период должен е да изврши исправка на даночната пријава преку поднесување на нова исправена даночна пријава за тој даночен период и тоа најдоцна до рокот за доставување на годишната сметка.

Доколку поднесувате исправка на претходно поднесена ДДВ-пријава, означете го полето "Исправка на ДДВ-пријава" со внесување на знакот "х" и наведете го даночниот период за кој се врши исправката.

Напомена: Исправката не се врши преку искажување на разликите во износите, туку преку искажување на целосните износи.

Податоци за составувачот и потписникот

Се пополнуваат податоците за потписникот и составувачот на пријавата.

1369.

Врз основа на член 38-д, став 3, од Законот за данокот на додадена вредност („Службен весник на Република Македонија“, број 44/99, 86/99, 8/01, 21/03, 19/04, 33/06, 101/06, 114/07, 103/08, 114/09, 133/09, 95/10, 102/10, 24/11, 135/11, 155/12 и 12/14) министерот за финансии донесе

П Р А В И Л Н И К
ЗА СОДРЖИНАТА И НАЧИНОТ НА ВОДЕЊЕ НА ЕВИДЕНЦИЈАТА ЗА ПРОМЕТИ НА ИНВЕСТИЦИСКО
ЗЛАТО

Член 1

Со овој правилник се пропишува содржината и начинот на водење на евиденцијата за промети на инвестициско злато.

Член 2

Евиденцијата за промети со инвестициско злато се води во хартиена или електронска форма и ги содржи следните податоци:

1. Реден број на уписот;
2. Број и датум на фактурата;
3. Повикувачки број на нарачката;
4. Даночен број на примателот на прометот;
5. Име (назив) и адреса на примателот на прометот;
6. Опис на инвестициското злато кое е предмет на промет (форма, количина, финост, како и тежина и единица мерка кога предмет на промет е злато во форма на прачки и плочки, и земја на потекло, име на валута и апоени кога предмет на промет е злато во форма на монети);
7. Име и адреса на посредникот доколку прометот е извршен со посредување и
8. Износ на надоместокот за прометот.

Член 3

Овој правилник влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“.

Бр. 20-8567/1
3 март 2014 година
Скопје

Министер за финансии,
м-р **Зоран Ставрески**, с.р.

МИНИСТЕРСТВО ЗА ТРУД И СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА**1370.**

Врз основа на член 168 став (5) од Законот за заштита на децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 22/13 и 12/14), министерот за труд и социјална политика донесе

**ПРОГРАМА
ЗА РАНО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈ****Член 1**

Со оваа програма се уредуваат теоретските основи и принципи за рано учење и развој базирани врз Стандардите за рано учење и развој, цели, примери на активности, очекувани резултати, соработка со родителите, и тоа:

1. ТЕОРЕТСКИ ОСНОВИ И ПРИНЦИПИ**1.1 Стручно-научна оправданост на оваа програма**

Раното детство е важно за севкупниот развој на личноста. Теориите и истражувањата укажуваат на значењето на раното детство за интелектуалниот, емоционалниот и социјалниот развој, а со тоа и на важноста на организираното создавање услови за тој развој.

Теоријата и практиката го промовираат холистичкиот пристап во поттикнувањето на раното учење и развој кај малите деца. Општествените процеси на демократизација се рефлектираат во воспитно-образовната работа со децата од предучилишна возраст и бараат доследна практична примена на стручно-научните сознанија, како и доследна примена на хуманистичко-теоретскиот, педагошко-психолошкиот процес во толкувањето на детската личност. Целокупните воспитно-образовни активности во предучилишното воспитание се насочени кон почитување и задоволување на потребите, интересите и можностите на секое дете.

Развојот претставува процес на промена, кој настанува како резултат на почитување на индивидуалните карактеристики на детето, следење на неговите внатрешни сили и природниот развој во кој детето ги зголемува и ги зајакнува вештините за движење, размислување, чувствување, зборување. Воспитувачите во градинката/центарот за ран детски развој преземаат активности со цел да креираат услови за создавање и учење по пат на игра, интеракција (дете-дете, дете-возрасен), активирање во истражувачко-откривачки процеси и решавање на различни проблемски ситуации од страна на секое дете, со што се поттикнуваат и развиваат моторичките, јазичните, когнитивните и социо-емоционалните вештини.

Сите овие елементи се клучни детерминанти во процесот на развојот, учењето и постигањето успех во понатамошниот живот.

Холистичкиот пристап, на кој се базира развојот и учењето на детето од предучилишна возраст, се однесува на обезбедување на безбедна и сигурна околина за учење и развој, зајакнување на развојната подготвеност за училиште, како и формирање на правилни навики за заштита на здравјето на детето.

1.2 Принципи на оваа програма**1.2.1. Принцип на еднакви можности и почитување на различностите меѓу децата и принцип на мултикултурализам**

На сите деца, без разлика на полот, етничката припадност, социо-економските и културолошките разлики, како и различните здравствени и посебни потреби, треба да им се овозможи влез во образовниот систем.

1.2.2. Принцип на демократичност

Сите деца можат да учат. Тие заслужуваат високи очекувања во нивните достигнуања во процесот на учењето, а во согласност со нивната возраст и социо-културолошките карактеристики.

1.2.3. Принцип на доминација на игра и принцип на поврзување со животната реалност

Децата најдобро учат преку играта. Во процесот на учењето, играта се прифаќа како метод на учење, преку кој децата стекнуваат елементарни знаења и практични вештини неопходни за квалитетен живот.

1.2.4. Принцип на активно учење и поттикнување на различни начини на изразување

Средината во којашто децата учат ја поттикнува љубопитноста и е во согласност со нивните физички и емотивни потреби, со цел да се чувствуваат безбедно и да користат различни стратегии при барање решенија и одговори.

1.2.5. Принцип на усогласеност со возрасните карактеристики и принцип на индивидуализација

Почитување на персоналитетот и индивидуалните специфичности, потреби, интереси, можности на секое дете, вклучувајќи ги и децата со посебни образовни потреби.

1.2.6. Принцип на целосност и интегритет

Содржините на стандардите ги опфаќаат сите аспекти од развојот на детската личност, без фаворизирање на одделни аспекти. Холистичкиот пристап во развојот на стандардите е основа за нивно подготвување, со оглед на тоа дека детето го осознава светот како целина.

1.2.7. Принцип на отвореност на воспитно-образовниот процес

Заедничко делување на градинката/центарот за ран детски развој со семејството и заедницата, во поттикнување на развојот на рано учење кај децата. Интегративниот пристап е од посебно значење за развојот и раното учење кај децата.

1.2.8. Принцип на следење и поттикнување на детскиот развој

Сите деца имаат потенцијал да постигнат најголем дел од очекуваните резултати во одредена возраст, со соодветна поддршка, инструкции и стимулација на развојот и на раното учење.

1.2.9. Принцип на развојно-процесен пристап

Цел на учењето е самиот процес на учење каде целите не се правилни и неправилни одговори, туку поттикнување на детските симболички, фантазиски и мисловни стратегии на размислување, изразување и др., значајни во конкретната развојна возраст.

1.2.10. Принцип на критичко вреднување

Потребна е постојана евалвација на воспитно-образовната работа на ниво на: меѓусебни интеракции во групата; на планирање на одделните подрачја; методи на работа; правата и одговорностите на родителите; во детската градинката и локалната самоуправа.

1.2.11. Принцип на континуиран професионален развој на воспитувачот

Развојот на учењето кај децата е целосно условен од квалитетни воспитувачи кои се заинтересирани за сопствено континуирано професионално унапредување, развој и соработка со децата и нивните родители.

2. ОРГАНИЗАЦИЈА НА ВРЕМЕТО

Во детската градинка, во текот на денот, се одвиваат најразлични воспитно-образовни активности во интерес на раното учење и развој на децата. Тоа се следниве активности: прием на деца, слободни активности и игри, исхрана, реализација на дневното планирање (претпладне и попладне), пасивен и активен одмор, реализација на факултативни програми (доколку има интерес од родителите), моторички активности, прошетки, набљудувања, активности за стекнување културни и хигиенски навики, учество во различни манифестации, индивидуална работа со деца и родители (по потреба).

Во центарот за ран детски развој целокупното време е посветено на воспитно-образовни активности.

3. УЛОГАТА НА ВОСПИТУВАЧОТ

Согласно целите на воспитно-образовната работа, улогата на воспитувачот во градинката/центарот за ран детски развој се состои од:

- следење на детскиот развој индивидуално;
- почитување на детските индивидуални разлики, потреби и предлози при планирањето и реализирањето на воспитно-образовната дејност (интегрирано);
- мотивирање на децата за различните видови активности;
- следење и вреднување на воспитно-образовниот процес, самовреднување и рефлексивност;
- водење досие на детето;
- развивање елементарна способност за самовреднување кај децата;
- градење партнерство со семејството;
- соработка со училиштата и локалната самоуправа;
- почитување на детскиот избор и негово користење во насока на реализирање на конкретните цели;
- реално планирање, усогласување со можностите, потребите и интересите на децата, условите во потесната и пошироката средина;
- тимско работење, соработка со стручни, научни и други институции во пошироката средина;
- обезбедување стимулативна средина, позитивна социо-емоционална клима, нагледност и автентичност во воспитно-образовниот процес;
- поттикнување на децата кон истражувачки, откривачки, креативни процеси и кон активирање во планирањето и реализацијата на целите и др.

4. СОРАБОТКА СО РОДИТЕЛИТЕ

Соработката на детската градинка/центарот за ран детски развој со родителите и квалитетната комуникација на релација воспитувач-родител е еден од основните фактори, насочени кон обезбедување на правилен и оптимален развој и учење на детето. Во реализацијата на целите, содржините и активностите од оваа програма предвидени во рамките на секој аспект од развојот на детето, треба да се обезбеди:

- поттикнување на родителите за учество во креирање на годишната програма за работа на детската градинка/центарот за ран детски развој;
- поттикнување на родителите за нивно активно вклучување во подготовката за воспитно-образовниот процес (договори за реализација на одредени теми, изработка на дидактички средства и материјали за реализација на воспитно-образовната активност и сл.);

- поддршка на родителите за учество во реализација на дел од планираните содржини;
- присуство на родителите во детската градинка /центарот за ран детски развој во процесот на адаптација на детето, на работилници во градинката/центарот за ран детски развој во врска со различни поводи и празници, присуство на заеднички прослави, приредби на децата, излети и сл;
- организирање на родителски средби и разговори со родители (индивидуални, мали групи и заеднички);
- информирање на родителите (усно и писмено – интернет комуникација, огласна табла, билтен, информативни материјали и др.) во врска со развојните постигања и напредувањето на децата, како и со актуелните настани во градинката/центарот за ран детски развој;
- консултативни разговори со цел навремено реагирање и конструктивно решавање на проблеми поврзани со развојот и учењето на детето;
- учество на родителите во критичкото вреднување на постигањата на детето.

Детската градинка/центарот за ран детски развој како ресурсни центари треба да бидат подготвени и отворени за едукација и поддршка на родителите.

5.ПРОСТОРНИ УСЛОВИ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈА НА ОВАА ПРОГРАМА

Воспитно-образовните активности во просторијата за учење треба да се реализираат во центри за учење. Центарот за учење претставува тематски структуриран простор којшто на децата им овозможува да работат на различен начин и при тоа да се реализираат индивидуалните и групните цели на учење.

Основни центри кои треба да ги има во секоја просторија за учење во градинката/центарот за ран детски развој се:

- литературен центар;
- математички центар;
- центар за игри со конструктивен материјал;
- научен/истражувачки центар;
- уметнички центар;
- компјутерски/информатички центар;
- центар за игри со улоги, драматизација, куклени претстави;
- центар за изложување на детските творби (во висина на детските очи).

Во просторијата за учење може да има и центар за игри со песок и вода, (поставен во близина на чешма), како и други центри по потреба.

Распоредот на мебелот треба да ги поддржува независноста и потребите на децата, како и новите предизвици во учењето. Тој треба да овозможи децата да се движат брзо додека работат. Масите треба да бидат групирани така што ќе биде направен простор за работа за 4 до 6 деца. На штафелаите и малите табли може да се работи и без столчиња.

Материјалите за учење треба да стимулираат активно и конкретно истражување, при што ќе доминира методот на игра. Во секој центар треба да има соодветни материјали што ќе одговараат на индивидуалните потреби и стилови на учење.

Изложените изработки на децата во просторијата за учење треба да се менуваат често. Во истите треба да се изложуваат такви изработки во кои може да се види како течел процесот на учењето.

Секој центар за учење треба да им помогне на децата да бидат активни во процесот на учењето и да има активности што се одвиваат на две нивоа: конкретно и сликовито.

6.ПРИСТАП КОН УЧЕЊЕТО

Пристапот кон учењето ги опфаќа predisпозициите, ставовите и навиките кои ги отсликуваат различните стилови и начини преку кои различни деца различно се вклучуваат себеси во процесот на раното учење. Во пристапот кон учењето приоритет се става на тоа како децата ги стекнуваат знаењата и вештините. Пристапот кон учењето ги вклучува заедно и ставот на децата кон учењето (интерес, задоволство, мотивација за учење), но и однесувањето на детето во текот на самото учење (внимание, истрајност, иницијативност, флексибилност и самоконтрола).

Голем број истражувања обезбедуваат докази кои потврдуваат дека развојот на пристапот кон учењето е основа на подготвеноста на децата за на училиште.

Развојот на пристапот кон учењето кај малите деца вклучува развивање на мотивација, градење на ставови, стекнување навики и когнитивни стилови кои покажуваат како тие се вклучуваат во процесот на раното учење и реагираат во различни ситуации.

Пристапот кон учењето ги опфаќа следните елементи:

- љубопитност и интерес кон стекнување на нови информации, желба за учење и стекнување на нови знаења и вештини;

- иницијативност која кај малите деца покажува дека тие се желни да извршуваат задачи, активно да учествуваат во активностите за рано учење и се подготвени да преземаат ризици при стекнување на нови знаења и вештини;

- упорност и истрајност со која децата покажуваат дека можат да го задржат своето внимание за да ја извршат поставената задача;

- креативност и инвентивност која покажува дека децата може да ги прошират своите знаења користејќи ја својата имагинација надвор од конвенционалните начини на мислење и размислување, карактеристични за возрасните.

Во рамките на пристапот кон учењето се издвојуваат:

- љубопитноста и иницијативноста;
- креативноста и истрајноста.

6.1 Општи цели за развојниот период до 6 години

Да се развива сопствен пристап и стил кон учењето.

Да се поттикнува интересот за користење на различни форми и извори на информации.

Да се развиваат способности за самостојно користење на внатрешната мотивација за изведување на посложени задачи.

Да се поттикнува кон селективно избирање активности од повеќето кои што му се нудат, согласно со личните интереси и начините на разбирање и прифаќање.

Да се развива способност за започнување на одредена активност и истрајност во реализацијата до нејзиното завршување.

Да се охрабрува за изразување на креативноста низ процесот на учење и развој.

Да се развива способност за користење на искуствата базирани на претходните знаења, во градењето на личен пристап кон учењето.

6.2 Љубопитност и иницијативност

Стандарди:

1. Детето може да научи нови работи и да стекне нови искуства.
2. Детето може да презема иницијатива.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
- Да се поддржува интересот на детето за постојано стекнување на нови искуства;	-Активности во кои децата го откриваат звукот што се произведува со удирање на различни предмети.(до 12 месеци)	- Детето со интерес го следи изворот на звукот (како извор на информација) и со внимание следи што се случува околу него. (до 12 месеци)
- да се поддржува љубопитноста и задоволството во истражувањето на нови предмети;	-Децата слушаат и откриваат дали се менува звукот во зависност од видот на предметот на кој се удира.(до 18 месеци)	- Детето ги користи сите сетила, се врти кон изворот на звук, се загледува во предметите/играчките, ги
-да се поттикнува иницијатива	- Активности во кои им се понудуваат играчки на децата кои се безбедни да ги ставаат во уста и да ги запознаваат; да ги	

тивността во решавањето на едноставни проблемски ситуации; -да се поддржува самостојноста во одредени активности на детето во согласно со развојните можности; -да се развива интересот кон луѓето и предметите во непосредната околина; -да се поттикнува интересот кон нови ситуации кои во моментот се случуваат; -да се мотивира за учење нови работи преку игра.	тријат за образот, удираат со нив на маса, на подот.(до 12 месеци) -Активности во кои децата ги имитираат движењата на возрасниот: скокаме како зајачиња, ползиме..., воспитувачот ги охрабрува да продолжат со движењата, без неговите инструкции.(до 24 месеци) -Активности со создавање звуци со телото: плесни со рацете, тропни со нозете, прави звуци со усните и се охрабруваат другите деца да продолжат.(до 24 месеци) -Децата да откриваат нови начини на играње со предметите (ги фаќаат двата краја од јажето и со ширење на рацете го придвижуваат предметот низ кој се протнати јажињата.) (до 24 месеци) -Откривачки игри во кои децата ќе истражуваат и откриваат начините како да дојдат до посакуваната цел („Скриен предмет“). Децата се мотивираат да истражуваат и пронаоѓаат начини за да ја остварат намерата.(до 24 месеци) -Активности во кои детето во сликовница со прст покажува познати предмети, а возрасниот ги изговара имињата на предметите и лицата кои му се непознати.(до 18 месеци) -Активности во кои се поттикнува детското внимание кон некои појави кои се случуваат во одреден момент (врнење на дожд, сне, дување ветер..) (до 24 месеци)	допира предметите/играчките, ги става во уста, ги отпушта и повторно се обидува да ги дофати) за да дознае нешто повеќе за играчката или предметот со кој игра. (до 24 месеци) - Детето се врти или се подига на прсти, прави напор да ја види играчката која е сокриена.(до 18 месеци) - Детето иницира игра самостојно или со одредена активност ги поттикнува и другите деца за игра. (до 24 месеци) - Детето му се насмевнува на блиското лице затоа што ја прапознава и доживува неговата блискост.(12 месеци) - Детето покажува на деловите од телото како одговор на пршањето на возрасниот.(до 12 месеци) - Детето игра без инструкции од возрасниот.(до 24 месеци) - Детето иницира игра самостојно и прави селективен избор на предметите за игра.(до 24 месеци) - Детето учествува во нова активност. (до 24 месеци) - Умее да го пронајде соодветниот отвор на кутијата и ја вади играчката.(до 18 месеци) - Детето плеска со рацете како задоволство од постигнатиот успех. (до 12 месеци)
--	--	---

Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува интересот на детето за откривање нови нешта, во однос на оние кои веќе се познати; -да се поддржува индивидуалниот пристап кон откривање и учење на нови работи; -да се поттикнува интересот за користење на различни извори на информации низ процесот на учење; -да се охрабрува да поставување прашања за непознати предмети, лица и појави во моментот на набљудувањето; -да се поддржува иницијативноста и индивидуалноста во изборот на играчките и материјалите низ процесот на учење; -да се поддржува играта за која децата покажуваат интерес.	- Воспитувачот им ја покажува сликичката (Игра: „Кој / што е на сликичката“), а детето го именува предметот или прашува што е тоа. - Активности со кои се мотивираат децата на истражувачки активности со разни предмети и материјали („проблемска кутија”- самостојно извлекуваат предмети, истражуваат, испробуваат, комбинираат). -Активности во кои децата се охрабруваат да споредуваат и зборуваат за колекцијата на предметите кои имаат слични или различни големини, функционалности. -Активности во кои децата можат да прават избор на материјали и да предлагаат активности при заедничко планирање на содржините. -Активности во кои воспитувачот ги поттикнува децата да наоѓаат различни начини како да ги придвижуваат надуваните балони или други предмети, (само со дување, со удирање со главата, да минуваат низ нив со рацете позади за да ги чувствуваат на образот). -Откривачки игри во кои децата се ставени пред проблем ситуација: да изнајдат решение како да го поместат натоварениот камион, да ја пренесат претоварента кутија. Секое дете нуди сопствено решение. -Активности и игри во песокот со чаши, лажици, чинии, кофи, топки, лопати, автомобили и други играчки. (Обезбедување идеи од децата- со што се може да се игра во песокот).	- Детето поставува прашања во врска со некој непознат предмет. - Детето набројува неколку идеи за решавање на проблемска ситуација. - Детето користи исти предмети за различни цели. - Детето јасно покажува со која играчка сака да игра. - Детето прави избор на начинот на кој сака да учествува во играта -Ја повторува истата игра неколку пати, за да го потврди тоа што го има откриено.

Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поддржува љубопитноста на детето кон новите предмети и настани во опкружувањето; -да се поддржува во настојувањата да изведува посложена задача ако покаже интерес за тоа; -да се поттикнува кон поставување прашања за непознати предмети, лица и настани во моментот на набљудувањето; -да се поттикнува иницијативноста при изборот на материјалите за учечките и истражувачките активности; -да се развива индивидуалниот пристап во обидите за решавање на проблемски ситуации; -да се поддржува иницијативата за користење на различни извори на информации..	-Активности во кои децата користат различни алатки за да го откриваат нивниот ефект врз материјалите (сечењето со ножици, сецкањето на овошјето, гужвање или кинење на хартијата...). - Воспитувачот организира стимулативна средина за игра и активности за децата слободно да ги изразуваат сопствените иницијативи (во кое катче, со какви материјали и колку долго сакаат да работат). -Активности во кои децата се мотивираат да ги користат сопствените идеи за употреба исти средства и материјали на различни начини (хартија во боја, ткаенина, коцки...). -Активности во кои децата ги користат стекнатите искуства во нови ситуации. -Игри со ветерници, со дување во цевки, во амбалажа од испиеното сокче, во балони, со правење авиони од хартија и пуштање на истите во воздух... -Активности во кои децата се мотивираат да користат различни извори на информации за стекнување на нови искуства и потврдување на веќе стекнатите искуства. (природа, филм, приказна, исказ од возрасно лице, фотографија).	- Набројува неколку активности што во моментот се случуваат. - Поставува прашања за работи кои правпат ги забележува кај себе и во својата околина. - Самостојно избира материјали за активност, одбира во кое катче сака да си игра и тоа го спроведува. - Користи повеќе предмети за иста цел (на пр, стапче, кутија, перниче за „свирење на гитара“). -Користи различни начини за постигнување на посакуваната цел (на пр., како да извади предмет од тешко достапни, но безбедни места).

Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
- Да се охрабрува детето да поставува прашања и да се негува упорноста и истрајноста во добивањето одговор; -да се развива потребата од поставување прашања со цел да се добие објаснување за нештата што не се јасни; -да се развива потребата и способноста за изнаоѓање на сопствени пристапи во решавањето проблемски ситуации; -да се поттикне кон развивање на сопствен стил на учење; -да се поттикнува развивање свесност за сопствените начини и пристапи во откривањето нови сознанија; -да се развива интерес и потреба за интерактивно решавање на проблемски ситуации преку користење на различни предмети и материјали од непосредното опкружување.	-Активности во кои детето забележува промени следејќи процес што трае подолго време (со цел да се негува истрајноста на детето). -Истражувачки игри во кои воспитувачот ги поттикнува децата да даваат различни идеи за решавање на проблемски ситуации. -Децата да експериментираат со почва, вода, песок, ткаенина и сл. и да разговараат со воспитувачот за тоа што и како направиле, откриле, научиле. Воспитувачот ги потенцира разликите во начините кои ги користеле децата во експериментирањето и откривањето. -Игра ' „Откриваме врски”. Децата да пронаоѓаат што е заедничко кај одредени предмети или појави (на пр.,;што е заедничко кај мравките и локомотивата).	- Може да следи процес или појава подолго време. -Поставува прашања за тоа што не му е јасно.. -Вербално искажува што открило и научило. -Учествува во истражувачки активности и експерименти со различни материјали и средства. -Користи едноставни алатки и комбинира техники соодветни на намерата сè додека не успее.

Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособува детето за користење на различни форми и извори на информации; -да развива иницијативност и да се поддржува во неговата самостојноста за изборот на материјалите за истражувачките активности; -да се поттикнува кон поставување прашања за непознати предмети, лица и настани во моментот на набљудувањето; -да се развива способноста за искористување на играта и игровните активности во функција на учење и откривање; -да се поддржува кога пројавува иницијативи и интереси за стекнување нови знаења.	-Децата играат со земја, на трева и во природни услови, копаат длабоко и откриваат што сè има во неа. -Децата превртуваат камен под кој можат да откријат нешто ново. -Активности во кои децата гледаат лист и инсекти под лупа. -Користат пинцета и други инструменти во истражувањето. -Активности во коишто се користат лепливи ленти, спојувалки и сл. за да обликуваат нешто по своја идеја. -Истражуваат песок, вода, воздух, хартија, ткаенина, магнет и сл. -Истражуваат што плива, а што тоне, што се раствора, а што не се раствора и сл. -Поставуваат прашања, даваат одговори и предлози во едноставна проблемска ситуација.	-Ги испитува предметите и материјалите со користење на сите сетили на соодветен начин. -Може со свои зборови да ги искаже стекнатите знаења. - Поставува прашања за нешто што го интересира. -Конструира со широк спектар на предмети, со избирање соодветни ресурси и ги прилагодува на сопствените потреби. -Може да наброи неколку сличности и разлики меѓу предметите што ги набљудува.

6.3 Креативност и истрајност

Стандарди:

1. Детето покажува истрајност во преземените активности.
2. Детето може да ја користи својата креативност во секојдневните активности.
3. Детето може да учи на различни начини од сопствените искуства.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поставуваат основи за развој на истрајноста низ процесот на откривање и учење; -да се поддржуваат одредени обиди на упорно настојување за откривање на нови искуства; -да се поттикнува интересот за учење преку игра; -да се поддржува потребата за користење на различни играчки и материјали во процесот на учењето; -да се поддржуваат во разни начини на сопствено	-Игри во кои се поттикнува детето да покаже упорност (на пр.: го фаќа па го ослободува предметот, повторно се обидува до го фати, пак го ослободува...)(до 12 месеци) -Додека си играат со предметите, им се зборува на децата за тоа што прават. На пример:- Ова маче сега спие. Како да го разбудиме? Со што да го нахраниме?(до 24 месеци) -Активности во кои детето во садови со различна големина става помали предмети, коцки, играчки. Поттикнува го да ги собира и повторно да ги истури.(до 18 месеци) -Игри со тесто, пластелин, природни	-Детето повторува дејства коишто претходно ги направило.(до 24 месеци) -Детето повторува дејства со кои предизвикува одредени промени (на пр. притиска копче на апарат, на играчка за да го вклучи).(до 24 месеци) - Детето неколку пати ја повторува истата активност се додека не успее во намерата.(до 24 месеци)

изразување преку игри, слики, песна, музика и движење.	материјали во кои им се овозможува на децата да го допрат мириснат, да го месат материјалот. Се поттикнуваат со прашања за тоа што можат да направат со него.(до 24 месеци)	
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето самостојно и упорно да изведува одредени активности; -да се охрабрува стекнатите искуства да ги користи за откривање на нови нешта; -да се поддржува во обидите да изгради, создаде нешто ново,при користење на различни играчки, материјали и предмети.	-Детето се поттикнува да ги пронаоѓа деловите од играчката што недостасуваат, воспитувачот им дава насоки во моментот кога ќе забележи дека можат да се откажат. - Активности во кои децата се поттикнуваат кон различни начини за самостојно изразување (на пр.:боење со бела боја на темна хартија, печатење со обоени плутени тапи и сл.). -Воспитувачот ги охрабрува децата кога танцуваат поразлично од другите.	-Детето истражува во обидите да ја исполни задачата. -Го користи стекнатото искуство во слична ситуација. -Еден предмет или играчка користи за различна намена.
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува упорноста на детето да стекнува нови искуства низ активности на истражување; -да се поттикнува и негува истрајноста во откривањето и во учењето; -да се поттикнува на различни начини да ги изразува своите идеи, мисли, чувства; -да се поттикнува да го користи стекнатото искуство во процесот на учењето; -да се оспособува за користење на различни играчки, предмети и средства и во изразувањето на сопствените идеи.	-Активности во кои децата се мотивираат да откријат на кој начин прстите на дланката да ги постават за да се постигне рамнотежа при држење на дрвена палица. -Активности во кои им се овозможува на децата своите идеи да ги изразуваат на различни начини. -Воспитувачот ги охрабрува децата да погодуваат за што се може да користи пенкалото, теглата, столот...пофалувајќи го начинот на кој успеваат да откријат нови намени за истиот предмет. -Активности во кои децата даваат идеи, предлози и се обидуваат да ги реализираат.	-Детето е ангажирано на одредена активност 5-10 минути. - Детето си креира нови игри и активности на сопствен начин. -Користи предметите според сопствени идеи и намери. -Ги искажува своите идеи, предлози и мислења.

Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поддржува детето во настојувањата да истрае во игри и активности кои бараат поголемо внимание; -да се развива способноста за изразување на мислите и искуствата низ различни форми; -да се поттикнува да ја користи својата креативност во секојдневни ситуации; -да се развива способноста за користење на своите непосредни искуства во процесот на учењето; -да се развива истрајноста во процесот на учење и откривање.	- Активности во кои децата даваат идеи за поврзување на предметите на различни начини. -Симболички игри во кои детето ги користи и ги комбинира материјалите на различни начини. -Активности во кои децата можат да се ангажираат според нивните намери, им се обезбедуваат соодветни извори за нивно стимулирање во остварувањето на целта (алатки, апликации, енциклопедии, прошетки..). -Активности во кои децата се поттикнуваат да довршуваат едноставни цртежи на различни начини преку обезбедување на најразлични педагошки обликувани или необликувани материјали (започнат цртеж да го довршат). -Активности во кои децата откриваат што би можеле да продаваат, на кој начин да ја уредат продавницата, со што ќе купуваат (сечат парчиња хартија или цртаат пари...користат каменчиња за монети и сл.). -Легнати на тревата да ги набљудуваат формите и да погодуваат кој облак на што им личи. Потоа на разни начини го прикажуваат тоа што го виделе.	- Детето може да предвиди резултат од одредена активност. -Детето набројува разни начини на користење на предметите од секојдневниот живот. - Учествова во симболички игри заедно со другите деца кои играат улоги на одредени теми. - Детето употребува два начини на изразување на сопствените идеи (раскажува, црта, пее и сл.).
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поддржува детето во истрајноста во процесите на учењето и откривањето; -да се поддржува во изразувањето на различни начини на искажување на	-Открива нови начини на користење на предметите, играчки што се на навивање, играчки на батерии и користи соодветни алатки. -Активности во кои децата предлагаат решенија за проблемски ситуации.	-Детето ја завршува започнатата активност до крај. -Користи неколку начини на искажување на сопствените мисли, искуства, чувства и идеи. -Детето предлага неколку

сопствените идеи и мисли, искуства и чувства; -да се поддржува на свој начин да ги пренесе своите решенија, мислења, искуства, заклучоци и сл. -да се поттикнува кон разни видови креативност; -да се поддржува кон користење на играчките, предметите за друга намена, различна од онаа за која тие се создадени.	-Изработуваат модни креации за драмски игри, маскенбал и сл. -Игра „Направи сам“ од понудени различни материјали од непосредната околина. -Покажува различни начини на изразување на своите чувства.	решенија за едноставни проблемски ситуации. -Дава неколку предлози како може играчка или некој предмет да се користи и за друга намена.
--	--	---

6.4 Дидактички препораки

Покрај тоа што пристапот кон учењето претставува посебен програмски елемент, тој треба да е интегриран и низ сите воспитно-образовни активности во сите подрачја.

7. ЗДРАВЈЕ И МОТОРИЧКИ РАЗВОЈ

Физичкиот развој во основа ги подобрува вештините за кординација, контрола, манипулација и движење. Тоа им помага на децата да стекнат доверба во она што можат да го прават и да им овозможи да ги почувствуваат позитивните придобивки.

Физичкиот развој кај малите деца е неразделен од сите други аспекти на развој, тоа е можност тие да ги развиваат и да ги практикуваат моторичките вештини и да го зголемат разбирањето за тоа што треба да прават за да бидат здрави и безбедни. За да децата се стекнат со моторичките вештини, потребно е да се зајакне нивното искуство во нивните секојдневни моторички активности.

Здравјето и моторичкиот развој се клучни фактори во процесот на растењето и развојот на малите деца и претставуваат паралелен и комплементарен процес. Под раст се подразбираат промените кои настануваат кај децата, а се однесуваат на тежината, висината и големината на телото, мускулите, коските и функцијата на внатрешните органи. Развојот се однесува на промените кои настануваат во степенот на комплексноста во извршување на одредени функции и стекнувањето на одредени вештини, каде што се оди постепено од поедноставни до посложени промени. Промените кои настануваат во текот на растењето се исти кај сите деца само степенот на промените се тие кои покажуваат одредена индивидуалност кај нив. Особено е важен развојот на

синапсите во мозокот, што директно влијае врз когнитивниот развој на детето. Клучните вредности кои се очекуваат кај децата од 0-6 годишна возраст се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој за овој аспект. Тие се однесуваат на физичката компатибилност и добрата физичка кондиција, активното учество на децата во животната околина кој ги опкружува и способноста за примена на здрави и безбедни практики во секојдневните активности.

Развојниот процес кај децата во делот „Здравје и моторички развој“ е даден преку следните подрачја: Груб моторички развој, кој се однесува на воспоставување контрола на рамнотежата и координацијата на деловите од телото при одење, трчање, скокање, качување по скали, лизгање, бркање и сл.; Фин моторички развој, децата стекнуваат вештина како да ги користат дланките и прстите при фаќање, цртање, закопчување, отворање, сечење и сл.; Здравно и безбедно однесување, децата започнуваат да разбираат дека дневните рутински активности и безбедните практики влијаат на нивното здравје и Сензомоторен развој, кој се однесува на стекнувањето на способности тие да воспостават интеракција со околината преку комбинација на сетилата и моторните вештини.

7.1 Општи цели за развојниот период до 6 години

Да се развиваат моторичките вештини.

Да се развива способноста за координација на телото и одржување на рамнотежата.

Да се развива свесноста за сопственото тело, запознавање и почитување на различностите.

Да се развива фината моторика и манупулативните вештини (контрола на дланките и прстите).

Да се оспособат децата за користење на сетилните органи за координација на движењето.

Да се усоврши функцијата на перцептивните органи.

Да се формираат културно-хигиенски навики.

Да се оспособи за примена на здрави и безбедни практики.

Да се оспособи за разбирање на важноста на одржувањето на сопственото здравје и благосостојба.

Да се негува физичкото и менталното здравје на детето.

Да ги запознаваат своите способности и можности за движења.

Да се воведуваат во елементарните сознанија за одредени спортови.

7.2 Груб моторички развој

Стандарди:

1. Детето може да ја одржува рамнотежата на телото.
2. Детето може да ги контролира деловите на телото.
3. Детето може да се движи координирано, со цел.
4. Детето е свесно за своето тело во однос на постоењето други подвижни и неподвижни објекти.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособи детето да седи и да се движи користејќи ги предметите околу себе; -да се охрабрува детето во обидите да лази и со придржување да стане; -да се оспособува да ги користи рацете и нозете за промена на положбата на телото; -да се поттикне самостојно да оди исправено; -да се поттикне да ги извршува основните сложени активности: седење, станување, клекнување, одење.; -да се развива способност за користење на деловите од телото при извршување на секојдневни активности: качување, симнување, исправување; -да се оспособува да ги користи моторичките вештини за движење за да ја постигне посакуваната цел; -да се оспособува за ориентирање во просторот во однос на објектите околу него; -да се оспособува самостојно со двете стапала да се качува и симнува по скали со придржување;	-Возрасниот организира активности во кои децата седат со понудени играчки.(до 24 месеци) -Возрасниот овозможува движење на детето надвор од креветчето за да може да го истражува просторот лазејќи.(до 12 месеци) -Активности во кои децата се движат во просторијата со што го користат мебелот што ги опкружува како потпора.(до 18 месеци) -Возрасниот на детето му подава топка да ја фати додека е во седната положба.(до 24 месеци) -Возрасниот го придржува детето кога стои и оди. (до 12 месеци) -Игра „Донеси ја играчката”.(до 24 месеци) -Организирање активности децата самостојно да седат на столче додека јадат и играат.(до 24 месеци) -Активностиво кои децата клекнуваат без поддршка, за да ги соберат играчките.(до 24 месеци) -Возрасниот реди предмети на висина кои го привлекуваат вниманието на детето да се исправи и да се подигне на прсти за да го дофати предметот.(до 24 месеци) -Возрасниот организира активности, прошетки децата самостојно да се движат во просторијата и надвор во дворот.(до 24 месеци) -Возрасниот го придржува детето кога се качува и симнува по скали. (до 24 месеци) -Вежби со топки, тркалање и фрлање на топка над глава,додавање и шутирање со	-Може да седи само без придржување. (до 24 месеци) -Лази на раце и колена и се обидува да стане.(до 12 месеци) -Се движи околу држејќи се за мебелот како потпора.(до 18 месеци) -Ги користи рацете и нозете за да ја промени положбата на телото. (до 18 месеци) -Стои и оди со придржување (до 12 месеци) -Самостојно седи на столче (до 24 месеци) -Самостојно оди исправено,може да стане, да седне, да клекне, оди (до 24 месеци) -Клекнува и собира предмети без поддршка (до 24 месеци) -Може да се исправа, качува и симнува (до 24 месеци) -Се движи за да ја постигне посакуваната цел.(до 24 месеци) -Се наведнува под маса за да земе играчка и повторно се исправа, без помош од возрасен. (до 24 месеци) -Се качува и симнува по скали со двете стапала на една скала со

-да се охрабрува да прави неколку чекори наназад; -да се развива способноста да турка и фрла на топка над главата, да шутира топка со придржување; -да се оспособи да го менува правецот на движење со цел; -да се развива способноста да турка и влече предмети и играчки кога оди; -да се оспособува да се протнува и провлекува под подвижни и неподвижни објекти; -да се развива способноста да ги заобиколува поставените објекти.	придржување, тркалање топка и носење.(до 24 месеци) -Игра со играчки кои се туркаат или влечат.(до 24 месеци) -Вежби провлекување под маса, столче, клупа. (до 24 месеци) -Возрасниот организира активности со децата за самостојно заобиколување на поставени препреки во просторијата, коцки, столчиња, играчки. (до 24 месеци)	придржување.(до 24 месеци) -Тркала и фрла топка над главата во исправена положба, шутира топка напред со придржување.(до 24 месеци) -Го менува правецот на движење кога има некоја цел, турка и влече играчка, предмети.(до 24 месеци) -Се протнува и провлекува под подвижни и неподвижни објекти и ја заобиколува препреката.(до 24 месеци)
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособи детето да оди на прсти на кратко растојание; -да се охрабри да стои и да скока на една нога нанапред; -да се оспособи да оди по линија; -да се развива способноста за координација на рацете и нозете при основните природни движења одење, провлекување, скокање, трчање, качување; -да се оспособи да фаќа, турка, тркала, фрла, подига; -да се охрабри детето да трча со промена на брзината и правецот на трчање,да се оспособи за брзо и бавно	-Имитираме берење овошје, тивко, полека одење на прсти. -Игри за одење или скокање на една нога по претходно исцртана линија. -Игра „Штркот стои на една нога“. -Игра „Скокаме од камче на камче да ја поминеме реката“. -Воспитувачот организира активност во која децата на прсти одат по страните од јажето, без да го згазнат. -Вежби со провлекување, скокање, качување. -Игри за погодување на целта, туркање топка, фрлање топка преку јаже. -Игри: „ Луѓето брзаат на работа“; „ Дедото оди вака“; „ Пилињата трчаат по квачката“; „Како трчаат коњите?“. -Активност во кои децата возат играчки со педали.	-Детето оди на врвовите на прстите. -Може да стои и скока на една нога нанапред. -Може да оди по работ на патеката без да падне, да оди наназад, на страна. -Може да ја усогласи координацијата на рацете и на нозете при основните природни движења, одење, провлекување, скокање, трчање, качување. -Може да фаќа, фрла, турка, тркала, подига. -Умеа да ги промени брзината и правецот на трчање. -Може да оди брзо и бавно.

одење; -да се поттикне развојот на координацијата и силата на екстремитетите; -да се развива способноста кај детето напредно да се движи во просторот; -да се оспособи детето да го намалува или забрзува одењето, престанува или успорува со одењето ако наиде на препрека, да совладува препреки за да истражува; -да се развива способноста за ориентација во просторот горе-долу,напред-назад; -да се поттикнува развојот на чувството за ритам.	-Воспитувачот организира активности за качување и симнување по скали. -Игри: „Да направиме балон, воз“. -Децата се редат во неколку групи и се провлекуваат под маса, кебе, тунел од платно. -Игра во која во импровизирана шума од столчиња, маси, обрачи, детето носи кошница. -Децата слушаат музика со различно темпо и ритам при изведување на моторички активности.	-Умее да врти педали со двете нозе истовремено. -Може да се качува и симнува по скали со алтернативни чекори. -Умее да се движи во отворен и затворен простор. -Може да се движи безбедно во просторот без да се удира во мебелот. -Го намалува или забрзува одењето ако наиде на препрека. -Ги совладува препреките за да истражува. -Може да се ориентира во просторот горе-долу, напред-назад. -Повторува едноставни движења на музика.
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособи детето да одржува рамнотежа при трчање; -да се развива способноста да се движи напред и на назад со леснотија; -да се развива прецизноста на движењата; -да се развива способноста да оди по ниска греда со исправени раце; -да се запознава со елементи на одредени спортови; -да се развива способноста да скока напред; -да се поттикне детето да го забрза и успори одот кога е	-Игри во кои детето трча најбрзо до целта, трча како коњче, со раширени раце, „лета“ како авион. -Децата се редат во колона и одат по првата линија со два чекори напред и три назад, прават голем чекор и ја згазнуваат втората линијата, а потота движењата се повторуваат. -Игра во парови: подаваат топка со шут или шутираат во цел, во мрежа, на сид. -Организирање активности во кои детето оди по греда (клуца). -Воспитувачот организира спортски игри. -Активност во која децата скокаат како топка, прескокнуваат јаже. -Игра: „На даден знак детето оди, на даден знак трча, на даден знак застанува“.	-Детето може да одржува рамнотежа при трчање. -Се движи напред, назад со леснотија. -Шутира подадена топка. -Може да оди по ниска греда со раширени раце. -Практикува колективни и индивидуални игри. -Може да скокне напред. -Го успорува или го забрзува одот кога е потребно. -Сигурно ги изведува природните движења: фаќање, фрлање, провлекување, тркалање,

потребно; -да се охрабри во обидите да ги усоврши природните движења: фаќање, фрлање, провлекување, тркалање, качување, симнување; -да се поттикне да го движи телото и екстремитетите по такт на музика; -да се развива способноста за носење предмети од едно на друго место; -да се поттикнува кон развивање контрола и координација на одење во просторот; -да се оспособува да се потргнува за да не удри во друго другарче за време на танцовачки активности.	-Игри во кои топката се тркала под нозете, топката „патува“, топката се фрла во далечина. -Игра со обрачи; детето танцува со другарчето според ритмот на музиката. -Воспитувачот организира активност во парови за носење топка или некој друг предмет во кутија, до целта. -Децата се редат во две колони и на даден знак се разминуваат без да се допрат. -Активност во која децата танцуваат во парови, без да се згазнат.	качување, симнување. -Го движи телото по ритмот на музиката. -Пренесува кутии, предмети од едно место на друго, заобиколува предмети при одење. -Ја воочува положбата на другарчето кога танцува, за да не се удрат.
---	--	--

Развоен период од 4 до 5 години

Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето да трча стабилно и брзо; -да се развива способноста да потскокнува со едната и другата нога; -да се развива способноста за контрола на рамнотежата при сложени локомоторни движења; -да се развива способноста да се качува и симнува со леснотија на разни направи за вежбање во дворот или салата; -да се оспособи за изведува локомоторни активности и	-Децата наредени во неколку реда трчаат со вртелешка или летаат авионче. -Игра „Кој најдалеку ќе скокне“. -Активност во која децата на даден знак потскокнуваат на една нога кратко време. -Игри за качување, скокање, прескокнување. -Наредени во две колони децата се натпреваруваат во одење право, кружно, цик-цак. -Вежби за стапалата: одење босо по јаже, обрач, стапче, капачиња како и одење наназад. -Игри со промена на брзината на трчање: „Мачка и глушец“, „Пилиња во гнездо“, „Штрк и жаби“.	-Детето трча стабилно. -Скока од место во височина и далечина. -Потскокнува на една нога кратко време. -Оди по претходно означена површина. -Може да оди наназад на прсти. -Може да се привлече под ниско поставени предмети. -Се движи на ритмичка содржина со чекорење, плескање. -Подига и носи предмети до одредена цел. -Може да повтори движења

координирање на движењата во комбинација со разни физички направи; -да се поттикне да комбинира секвенци на неколку моторички движења на организиран начин (полигон); -да се развива координација и контролата на движењата при одење и трчање; -да се оспособи за координирано движење на телото според тактот на музиката; -да се развива способноста да ги поставува телото и екстремитетите соодветно на намерата; -да се поттикне да учествува во движечки активности со препреки; -да се развива способноста да прескокнува ниски препреки при трчање.	-Игри за качување по јаже, шутирање на топка со раце и нозе. -Игри во кои се користат клацкалки, направи за истегнување, лизгалки. -Децата се седнати во круг, а пред секое дете има истуткана хартија во вид на топче. Децата ја земаат од подот со прстите од нозете и ја ставаат во кутија. -Игри за заобикојување на предмет, провлекување под јаже, обрач, маса - без да ги допрат). -Активности во кои децата се движат според тактот на музиката, заедно со другите деца. -Активност во која децата имитираат одење или танцување на некоја личност, животно. -Куглање. -Игри во кои детето трча и прескокнува ниски препреки (вреќа, јаже, коцка). -Децата наредени во две колони се натпреваруваат во комбинирани игри со столчиња, обрачи, тунел од платно каде детето на даден знак трча, се протнува и ја скока ниската препрека.	составени од неколку различни моторички вежби. -Може да заобиколи, пречекори и прерипа препрека.
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се усоврши способноста за одржување на рамнотежата на телото; -да се усовршат основните природни движења: одење, трчање, скокање, качување, провлекување; -да се развива способноста за ориентација во просторот; -да се оспособи да ги контролира деловите на телото;	-Активност во кој децата брзо го поминуваат мостот и се постројуваат. -Игра „Петлиња“ - децата скокаат на една нога и во парови се туркаат еден со друг. -Децата се редат на гредата и стојат на една нога. -Децата се редат во две колони и се натпреваруваат кој најбрзо ќе ја истурка плочката со скокање на една нога. -Игра „Пајаци и муви“. -Децата се редат во парови и трчаат, на даден знак се отпуштаат и на даден знак	-Детето одржува рамнотежа на телото. -Успешно ги извршува основните природни движења: трча, скока, се качува и провлекува. -Може да се ориентира во просторот. -Успешно ги контролира деловите на телото. -Ги повторува ритмичките движења.

-да се развива чувството за ритам; -да се усовршува способноста да комбинираат секвенци на неколку моторички движења; -да се поттикне развивањето на одделни мискулни групи; -да се развива способноста за прескокнување повисоки препреки при трчање.	повторно се фаќаат заедно и трчаат. -Игра „Не ме нагазувај“. -Децата се редат во колона како воз одат брзо-бавно,се наведнуваат на знак „тунел“, на даден знак застануваат-„станица“итн. -Игра „Ние сме морнари“. -На дадена музика децата танцуваат како суви лисја, снегулки, дожд и на даден знак паѓаат на земјата. -Се редат во 4 колони и на даден знак децата од последната колона трчаат помеѓу другарчињата без да се допрат. -Воспитувачот организира активност во која децата ползат со рацете и нозете по подот како змија, желка, крокодил. -Игра со јажиња и обрачи, децата трчаат да ги поминуваат препреките.	-Успешно ги комбинира моторичките движења. -Може да имитира некого и нешто. -Успешно прескокнува препреки кога трча.
--	---	---

7.3 Фин моторички развој

Стандарди:

1. Детето може да воспостави контрола на движењата на дланките и прстите.
2. Детето може да ракува со играчки и разни предмети за општа употреба.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето кон користење на прститите во секојдневните игри и активности; -да се поттикне да фрла топка со двете дланки; -да се оспособи да држи предмети со двете дланки; -да се оспособи да раздвојува едноставни играчки; -да се охрабри детето да ја отвора вратата (кваката); -да се развива способност да фаќа и да подига играчки и предмети и да ги преместува; -да се оспособи самостојно да врти страници од сликовница.;	-Децата играат со звучни играчки на кои звукот се менува со притискање на копче.(до12 месеци) -Организирање игра со топка, самостојно подигање и фрлање на топката.(до 24 месеци) -Возрасниот организира активности во која детето самостојно држи чаша со вода и самостојно пие.(до 24 месеци) -Игра „Ни дојдоа гости“- имитирање пиење од чаша. (до24 месеци) -Организирање игри со играчки во два дела (тенцере со капак).(до 24 месеци) -Организирање активности за отворање или затворање на вратата кога влегуваат или излегуваат од просторијата.(до 24 месеци)	-Ракува со звучни играчки (притиска копчиња).(до12 месеци) -Фрла подадена топка со две дланки. (до 24 месеци) -Ја држи чашата со двете дланки и пие самостојно.(до 24 месеци) -Раздвојува и спојува делови од едноставни предмети и играчки.(до 24 месеци) -Отвора врата со повлекување на кваката.(до 24 месеци) -Фаќа и подига мали играчки и

-да се развива способност да ја стега дланката; -да се поттикне кон наизменично користење на двете раце; -да се развива способноста да одвртува или завртува играчка на навивање; -да се поттикне да го држи моливот со палецот и показалецот; -да се поттикне да ракува со коцки, да ги реди; -да се охрабри да реди и сложува делови од играчки, сложувалки; -да се оспособи да собира мали предмети; -да се оспособи самостојно да ја држи лажицата.	-Возрасниот организира игри во кои ќе полнат и празнат со играчки помали и поголеми садови. (до 24 месеци) -Возрасниот им овозможува на децата да ги собираат играчките по завршувањето на играта во која детето подига и фаќа предмети (до 24 месеци) -Возрасниот организира активности во кои децата вртат страници од списанија, сликовници.(до 24 месеци) -Организирање активности во кои децата цедат сунѓер, омекнуваат пластелин, гужваат хартија. (до 24 месеци) -Возрасниот на детето му нуди играчки на навивање.(до 24 месеци) -Игри со кукла, мече, зајаче (ја држи играчката со едната рака, а со другата ја храни, брише, чешла). (до 24 месеци) -Организирање на активност во која детето чкрта со дебел мрсен или дрвени боички.(до 24 месеци) -Возрасниот организира активности во кои децата користат различни коцки со интензивни бои за да ги редат.(до 24 месеци) -Организирање активности во кои децата редат сложувалка (дрвена со животни од неколку парчиња) (до 24 месеци) -Игра „Кој најбрзо ќе ги собере малите предмети растурени по подот“. (до 24 месеци) -Возрасниот му овозможува на детето самостојно да ја држи лажицата додека јаде. (до 24 месеци)	предмети и ги става во сад.(до 24 месеци) -Превртува 2-3 страници од книга одеднаш (до 24 месеци) -Ја стега раката како тупаница кога цеди натопен сунѓер, размекнува пластелин, гужва и тутка хартија.(до 24 месеци) -Држи предмет или играчка во една дланка, а со другата дланка игра.(до 24 месеци) -Одвртува или завртува играчка на навивање (до 24 месеци) -Го држи моливот со стегната тупаница и се обидува да чкрта по листот.(до 24 месеци) -Реди коцки една врз друга.(до 24 месеци) -Реди и сложува делови од едноставни предмети, играчки, сложувалки со неколку парчиња.(до 24 месеци) -Собира мали предмети од масата со палецот и показалецот.(до 24 месеци) -Самостојно ја држи лажица.(до 24 месеци)
---	--	---

Развоен период од 2 до 3 години

Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособи детето да вади и да става предмети на одредено место; -да се развива способност да гради кула од пет до седум коцки; -да се развива способноста за користење на палецот и показалецот при држење на	-Организирање активности во кои децата вадат и ставаат предмети од една во друга кутија. -Игри во кои децата градат кула, мост, воз, со помош на различни коцки по боја и големина. -Воспитувачот организира активност цртање клопче, гнездо, пајакова мрежа со боички во разни бои.	Умее да вади и става предмети на одредено место. -Гради мост од пет до седум коцки. -При цртање го користи показалецот и палецот. -Умее да откопчува и закопчува нитни. -Собира и уфрла играчки во

предметите; -да се оспособи да ги собира играчките од под со дланките и прстите; -да се развива способноста кај детето да ги разглобува и повторно да ги составува деловите од играчките или предметите; -да се поттикне да ги користи дланките и прстите на двете раце за да ракува со ножички; -да се оспособи да тркала и фрла топка; -да се поттикне да ги користи и зајакнува дланката и прстите.	-Игри во кои децата користат играчки чанта, паричник, облека и сл. -Воспитувачот практикува игри за враќање на играчките во кутијата. -Игра за разглобување на предметот на делови и повторно склопување. (дрвен воз). -Активности за сечење со ножички стари списанија, весници. -Игри за тркалање и фрлање топка. -Цепкање, гужвање и лепење хартија. -Активности за моделирање на едноставни форми со пластелин, тесто.	пластичен сад. -Може да го разглоби предметот на делови и повторно да го состави. -Умее да ракува со ножички. - Умее да тркала и фрла топка. - Може да ја гужва, цепка хартијата и да ја лепи. -Го омекнува пластелинот и моделира едноставни форми.
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособи детето да ја држи топката со двете дланки над главата и да ја фрли напред; -да се развива способноста да реди сложувалки од осум парчиња; -да се развива способноста да витка, тутка и лепи хартија и други материјали; -да се поттикне да ја користи и зајакнува дланката и прстите; -да се оспособи да ниже предмети со мали дупки (бројаници, монистра); -да се оспособи детето да сече со ножици; -да се поттикне да ги користи движењата на прстите и дланката за конкретна цел; -да се поттикне кон развивање	-Децата се редат во две колони, на првото му се дава топката и таа понатаму патува преку кренатите раце на децата. -Организирање активност за редување сложувалки со осум парчиња. -Воспитувачот организира активност во која децата разгледуваат сликовници. -Воспитувачот ги вклучува децата во активности во кои ги откопчуваат и закопчуваат копчињата од облеката. -Активности на цртање со молив, боичка, креда на плочник, на хартија по зададена тема, форма. -Моделирање со тесто, пластелин. -Воспитувачот организира активности на децата да редат, лепат, туткаат хартија. -Активност: различни материјали, предмети со мали дупки се нижат на конец (монистра, макарони, бројаници). -Организирање активност за сечење слики од весници и списанија. -Активност во која детето самостојно отвора и затвора чешма.	-Ја држи топката со двете дланки и ја фрла напред. -Може да реди сложувалка со осум парчиња. -Страниците од книга ги превртува лист по лист. -Умее да ги откопча и закопча копчињата од облеката. -Го држи моливот и може да нацрта линија по зададена форма. -Може да лепи и тутка хартија. -Умее да ниже макарони, монистра, бројаници. -Може да сече со ножици. -Умее да ја отвори и затвори чешмата. -Одвртува и завртува капаче од шише. -Може да сипува сок во чаша.

на координираност помеѓу окоото и раката.	-Воспитувачот обезбедува во просторијата шише со вода и децата сами го отвораат и затвораат шишето кога ќе сакаат да пијат вода. -Игра „Пронајди го соодветното капаче на пластичното шише и затвори го“. -Игра на мешање на водата со разни бои, претурање од поголем во помал сад. -Игра со вода „Повеќе – помалку“, со истурање вода во чаша.	
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развива способност детето да ја користи доминантната рака; -да се развива способност да фаќа мала топка со едната или со двете дланки; -да се поттикне да држи ножички со едната рака и да сече хартија по зададена линија; -да се развива вештината за движења на прстите и дланката за конкретна цел; -да се развива координираноста помеѓу окоото и раката.	-Разговор со децата за потребата од извршување на секојдневните обврски. -Го уредуваме просторот за игра. -За време на оброците децата учествуваат во поставувањето на приборот за јадење. -Децата се редат во колона и топката ја подаваат на другарчето до себе. -Активности со ножички, децата сечат сликички од списанија, зададени форми, ленти. -Активности во кои децата ја истиснуваат тубата со лепак, пастата за заби, темперни бои. -Активности: цртање, боење, сликање со молив, боичка, четка. -Моделирање со разни материјали. -Активности на превиткување на хартијата - оригами (авионче, вртелешка, бротче, риба). -Изработување слика со гужвање, превиткување и лепење на хартија, салфетки. -Воспитувачот организира игра на претурање на водата од чаша во чаша, без да се истури.	-Ја користи доминантната рака во извршување на секојдневните обврски. -Покажува прецизност во поставување и подредување различни предмети (пр., приборот за јадење, ситни играчки во кутија и сл.). -Успешно фаќа подадена топка и ја подава назад. -Сече со ножички. -Истискува смеса од туба. -Црта ситни детали. -Покажува прецизност во моделирање и обликување. -Гужва, превиткува хартија.
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развива способноста кај детето да ја користи доминантната рака во	-Децата ги врзуваат чевлите без помош од возрасен. -Воспитувачот им овозможува на децата	-Може да ги заврзе врвките од чевлите и да се закопоча. -Дели прибор за јадење и

секојдневните активности; -да се оспособи да сипува течност во чаша, шише; -да се развива способноста кај детето да дофаќа фрлена мала топка со едната или со двете дланки; -да се усоврши координацијата за држење на ножички со едната рака и сечење хартија; -да се развива способноста кај детето да истиснува густа содржина од туба; -да се оспособи детето да црта, слика, моделира по зададена или слободна тема; -да се развива способноста кај детето да превиткува хартија.	самостојно да го поставуваат оброкот и приборот за јадење. -Децата ја полнат чашата со сок без да ја истурат. -Игра во која децата сипуваат течност на барање од другарчето: повеќе - помалку, многу - малку. -Натпреварувачка игра кој ќе фати најмногу топки. -Активности со ножички, сечење по слободна или зададена тема, форма. -Активности за самостојно истиснување на туба со лепак, паста за заби, пластелин, темперни бои. -Активности за цртање форми, линии (пажаина, гнездо, ограда, дожд, ветер). -Изработување слика со гужвана хартија, салфетка, ориз, грав или друг природен материјал. -Моделирање, обликување со разни материјали. -Активност каде децата превиткуваат хартија, оригами.	умее да го врати на место по завршување на оброкот. -Претурање од чаша во шише со пошироко грло и именува „многу - малку“. -Полни чаши со течност и ги носи без да ги истури. -Успешно фаќа подадена топка и ја подава назад. -Успешно сече со ножички. -Истискува смеса од туба. -Прецизно ракува со разни ликовни материјали. -Прецизно изработува предмети со комбинирање на материјали. -Гужва, превиткува хартија. -Се обидува да направи оригами.
---	--	---

7.4 Здравје и безбедно однесување

Стандарди:

1. Детето презема активности поврзани со личната нега и хигиена.
2. Детето може да препознае штетни и опасни ситуации.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето да ги мачка рацете со сапун и да ги трие; -да се поттикне да ја соблекува или облекува облеката кога чувствува топло, ладно; -да се охрабри со помош да	-Организирање на активности во кои детето ги става рацете под вода и со помош на возрасен ги мие. (до 18 месеци) -Активности за правилно миење на рацете со сапун. (до 24 месеци) -Активности во кои детето ја зема храната и самостојно јаде. (до 24 месеци) -Игра „ги храниме куклите, животните“. (до	-Ги држи рацете под млаз вода за да ги мие со помош на возрасен, (до 18 месеци) -Ги мачка рацете со сапун и ги мие. (до 24 месеци) -Ја дофаќа храната и самостојно јаде. (до 24 месеци)

се облекува; -да се охрабри да ги препознава знаците за топло, ладно и соодветно да реагира на истите; -да се поттикнат способности за препознавање опасни предмети и ситуации.	24 месеци) -Запознавање со потребата од менување на облеката поради чувството на топло, ладно,(до 24 месеци) -Активности за облекување панталони, пижами со помош од возрасен. (до 24 месеци) -Приказни, куклени претстави и вербални укажување за последиците од опасни предмети и ситуации.(до 24месеци) -Игра „кажи кога нешто те боли“. (до 24 месеци) -Им се зборува на децата кога шетаат на улица да бидат задолжително заедно со возрасно лице.(до 24 месеци)	-Отстранува дел од облеката кога му е топло.(до 24 месеци) -Препознава топло-ладно.(до 24 месеци) -Реагира на забрана на возрасна личност, но има потреба од дополнителна помош.(до 24 месеци)
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособи детето да ги мачка рацете со сапун, да ги плакне со триење и самостојно да ги брише; -да се поттикне самостојно да користи тоалет, со минимална помош од возрасен; -да се охрабрува да бара нов прибор за јадење ако му падне на земја; -да се развива способноста да каже кога чувствува болка; -да се поттикне внимателно да се однесува кон предметите кои претставуваат опасност.	-Активности за правилно миење на рацете . -Запознавање на децата со правилата при користење тоалет и одржување хигиена. -Укажување да бараат нов прибор кога тој што го користат ќе им падне и на опасностите кои можат да настанат. -Игри на улоги „Мечето го боли stomачето“. -Активности за гледање слики и разговор за опасности (слики, илустрации на можни опасности во домот).	-Самостојно ги мие рацете со сапун, го мие лицето. -Може со минимална помош од возрасен да користи тоалет. -Детето бара друга лажица кога ќе му падне таа што ја користи. -Ја предупредува возрасната личност ако чувствува болка или друга nelaгодност. -Детето е свесно за опасните предмети во домот и околината.
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикне самостојно да ги мие рацете, лицето, телото и забите; -да се оспособи да го брише носот и да го фрла хартиеното марамче на одредено место; -да се охрабри самостојно да ја одбира, облекува и соблекува облеката;	-Игра на улоги: „го миеме бебето, куклата, мечето“. -Игра „настинав ,ми тече носето“. -Разговор со децата за одбирање на облеката според временските услови. -Прошетка до блиската улица, именување на опасните ситуации, на што да внимаваме кога сме на улица. -Симулирање ситуација, опасност- што треба да направиме?	-Покажува навики за одржување на личната хигиена, чистота и уредност. -Се обидува самостојно да се облекува. -Набројува летна, есенска и зимска облека. -Поседува елементарни знаења за тоа кои места се опасни, кое однесување е

-да се оспособи да ги препознава опасните места; -да се охрабри да бара помош (кога нешто го боли, лошо му е, се повредило).	--Игра на улоги: „моето другарче Тони се разболе“.	опасно и што треба да се прави во случај на опасности. -Кажува кога нешто го боли.
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
Да се оспособи детето да ги покрива устата и носот кога кашла; -да се развива способност за самостојно да ги извршува своите физиолошки потреби внимавајќи на хигиенските правила; -да се поттикне да го одржува просторот во кој престојува чист и уреден; -да се развива способноста внимателно да ја поминува улицата во придружба на возрасна личност; -да се поттикне да ги препознава штетните и опасни навики по здравјето.	-Игра на улоги: „Болното кукле“. -Активности за самостојно и правилно да го користи тоалетот. -Воспитувачот организира активности во кои одговорно се грижат за личната хигиена, како и хигиената на играчките. -Симулирање ситуација, поминувам улица заедно со возрасно лице (гледа во двете насоки кога ја минува улицата). -Прошетка и разговор за значењето на прошетките во природа и дишењето чист воздух. -Разговор за тоа што го загрозува здравјето. (немиено овошје, долг престој на силно сонце, неправилна исхрана). -Игра: „Времето е студено, што ќе облечам?“	-Ја покрива устата кога кашла -Умее самостојно да ги извршува физиолошките потреби и практикува хигиена потоа. -Покажува грижлив однос кон личната и хигиената во просторот во градинката и дворот. -Ги враќа играчките на своето место по играњето. -Го препознава значењето за водењето хигиена во просторот и исхраната заради заштита од опасни и штетни фактори. -Препознава неколку опасности кои го загрозуваат здравјето. -Се облемува соодветно на надворешната температура.
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се усоврши способноста кај детето самостојно да ги извршува своите физиолошки потреби внимавајќи на хигиенските правила; -да се оспособи да го средува просторот во кој игра; -да се оспособи внимателно да ја поминува улицата во придружба на возрасна личност; -да се усоврши способноста да препознава штетни и опасни навики по здравјето;	-Запознавање со потребата од самостојно извршување на физиолошките потреби. -Воспитувачот организира активности за одржувањето на личната хигиена, како и хигиената во просторот и инвентарот во неа. -Прошетка до најблиската сообраќајница. -Разговор со децата за безбедно учество во сообраќајот како пешаци. -Разговор за последиците од нехигиена, загадена околина, расипана храна за здравјето на децата. -Разговор со децата за штетноста од пушењето.	-Успешно и самостојно ги извршува физиолошките потреби и практикува хигиена потоа. -Покажува грижлив однос кон личната и хигиената во просторот во градинката и дворот. -Ги враќа играчките на своето место по играњето. -Собира ѓубре по завршување на своите активности. -Ги познава правилата за безбедно поминување на улица. -Бара да се затвори прозорот

-да се оспособи да ги препознава факторите кои можат да го загрозат здравјето.		доколку има провев. -Набројува неколку видови здрава храна. -Знае за значењето на водењето хигиена во просторот и исхраната заради заштита од опасни и штетни фактори. -Знае за опасностите кои го загрозуваат здравјето.
--	--	--

7.5 Сензомоторен развој

Стандард:

1. Детето може да ги користи своите сетила (вид, слух, допир, мирис, вкус) за регулирање на движењето.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развива умешноста на детето за користење на сетилата при секојдневни рутински активности (при облекување, исхрана, играње, пеење и сл.); -да се поттикнува сетилното доживување на околината; -да се развива сетилото за допир, вкус и мирис; -да се оспособува да ги координира движењата според слушаната музиката; -да се поттикне да ја следи промената на предметите во своето видно поле.	-При облекување и исхрана детето допира: облека, обувки, храна, вода, млеко.(до 12 месеци). -Активности за слушање гласови од познати и непознати луѓе. (до 12 месеци). -Активност за слушање на едноставни мелодии од страна на возрасниот.(до 12 месеци) - Активности во кои возрасниот придвижува играчки и предмети, а детето визуелно ја следи местоположбата на предметот.(до 12 месеци). -Активности во кои детето плеска со дланките, тропа со тропалка, го повикуваме по име.(до 18 месеци) -Активности за допирање тврди, меки, мазни, рапави играчки.(до 18 месеци). -Активности во кои детето наоѓа скриени предмети според звук.(до 18 месеци) -Возрасниот обезбедува различни предмети и играчки со различен облик, големина, материјал, звучност и со интензивна боја.(до	-Ја врти главата кон изворот на звукот. (до 12 месеци) -Посегнува по подадена играчка и ја става во уста (до 12 месеци) -Со гримаса и глас реагира на светло и темно.(до 12 месеци). -Прави гримаса, ја криви устата при вкусување на кисел портокал.(до 12 месеци). -Реагира на своето име.(до 18 месеци) -При вкусување на мармалад се смее, а при кисело јаболко се мурти.(до 18 месеци). -Имитира јавување на пиле, маче, куче (познато животно). (до 18 месеци). -Со гримаса и глас реагира

	24 месеци) -Возрасниот организира активности, водата со која се мијат рацете е ладна или топла, играчката е мека, сапуноот мириса.(до 24 месеци) - Возрасниот пред детето чисти и сече млад компир, кромид, лук, магдонос, морков, домати; детето допира, мириса и вкусува цреша, роквица, кромитче, салата по нивното миене и сечење.(до 24 месеци) -Игра „ветерот дува-фиу, дождот паѓа-кап,кап, сонцето свети, цвеќето мириса, ммм и сл, (до 24 месеци) -Возрасниот организира активности во кои децата плескаат со рацете, се вртат во ритамот на песната, имитираат звуци на куче, маче, крава, пиле и сл, (до 24 месеци) -Игра: „што гледам пред себе“ (кога детето седи, лежи, кога ќе ги затвори очите).(до 24 месеци) -Игра криенка. (до 24 месеци)	на топло и студено.(до 18 месеци). -Со затворени очи, со мирисање препознава и именува супа, млеко, сок.(до 24 месеци). -Се загледува во предмети со интензивни бои.(до 18 месеци) -Се обидува да дофати предмет кој е во движење. (до 18 месеци) -Може да покаже од слика што е сонце, дожд, снег. (до 24 месеци) -Умеат да пеат, играат, имитираат. (до 24 месеци) -Реагира на различни видови звуци.(до 24 месеци) -Забележува и следи предмети во движење. (до 24 месеци)
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособи детето да препознае познато лице или некое домашно милениче; -да се поттикнува со допир да запознава различни видови површини во непосредната околина (меко, тврдо, суво, влажно); -да се охрабри самостојно да забележува различни материјали; -да се поттикнува вербално да го соопштува своето доживување на пријатен и непријатен вкус и мирис;	-Организирање активности во кои децата ќе играат со музички сликовници со звуците од милениците. -Активности за допирање различни предмети и материјали и истражување дали е меко-тврдо, мазно-рапаво, суво-влажно. -Игра „, Погоди кој сум?“-со овошје или зеленчук (кисело-слатко, лимон-шеќер). -Организирање активности во кои децата ќе препознаат мирис. -Игри: препознаваме звуци дожд, мотор, пеење на птици, лаење, мјаукање. -Игра: Препознај ги предметите во затворената вреќа. -Речење слагалки (до 4 елементи) со ликови	-Може да го препознае миленичето по звукот. -Со допир може да каже дали е меко или тврдо. -Препознава храна по мирисање со затворени очи. -Препознава звуци од непосредната околина. -Може да го пронајде домашното милениче од сликата. -Вербално соопштува кој вкус за него е пријатен, а кој непријатен. -Реди слагалка од три

-да се поттикне да препознае вкус, мирис; -да се оспособува за препознавање на звуци кои ги произведува некој предмет, иако не го гледа предметот; .-да се оспособи да ги препознава предметите, звуците користејќи ги сетилата.	на: човечка фигура, овошни и зеленчукови плодови, инсекти, животни. -Игра: Каде е мачето на сликата?	елементи.
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се усовршува функцијата на сетилото за вид; -да се развива способноста кај децата да ги разликуваат звуците, гласовите, шумовите; -да се развива сетилото за вкус и мирис; -да се оспособува вербално да го соопштува своето доживување на вкус и мирис; -да се збогатуваат сетилните искуства преку допирање на различни материјали; -да се развие сетилото за допир.	-Воспитувачот организира активност, имитирање звук на некој инструмент откако ќе го слушнат. -Допира различни ткаенини: мазни, рапави, тенки, дебели, растегливи, нерастегливи. -Игра: „Најди ги грешките на сликата“. -Помирисува неколку вида цвеќе, мириса трева, смола од бор и др. -Активности за пронаоѓање иста боја на обоена хартија и на својата и облеката на другарчето.. -Игра „Препознај го гласот на другарчето и именувај го по глас“. -Воспитувачот организира активности во кои децата слушаат различни звуци и именуваат тивок и силен звук. -Игра: „Препознај ме по мирисот, вкусот“. -Игра: „Пробај, препознај и именувај различни вкусови“. -Воспитувачот обезбедува мазни, рапави, тврди и меки површини сокриени под платно или со заврзани очи децата да ги препознаат.	-Покажува грешка на понудена слика. -Го препознава гласот од каде доаѓа. -Детето вкусува: пудинг, кромид, јогурт, сирење, грејпфрут, со затворени очи и именува: благо, луто, кисело, солено и горчливо. -Препознава по мирис: супа, лимон, кромид, лук, лубеница. -Слуша звуци и ги разликува, силно-тивко. -Со допир препознава различни материјали и ги именува. -Во затворена платнена вреќичка, со допир препознава: коцка, топка. -Препознава и именува другарче по глас.
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развива способноста	-Игри од точка до точка слика (поврзување	-Набројува неколку детали по

за изведување на координирани движења рака-око со користење различни материјали и играчки; -да се збогатат сетилните искуства преку мирисот; -да се збогатуваат сетилните искуства преку допирање на различни материјали; -да се поттикнува да препознава благо кисело, солено, горчливо, топло, ладно, меко, тврдо и сл.; -да се оспособува за забележување детали; -да се оспособи за разликување на различни звуци, шумови и гласови; -да се поттикнува да препознава и именува предмети, лица и звуци користејќи ги сетилата.	на точките со линии). -Игра во која со заврзани очи и со допир на облеката треба да го открие другарчето до него. -Воспитувачот организира активности со шишиња наполнети со вода, студена, млака, топла децата да ја почувствуваат и препознаат. -Игра: Пронајди ги грешките на сликите. -Организирање активност во која децата слушаат различни звуци од инструменти, од машини, од природата, потоа ги именуваат. -Игра, воспитувачот свири со свирчето детето со заврзани очи треба да дојде до него. -Игра: Препознај по мирис и вкус исецкано овошје и зеленчук.	набљудување на една слика. -Допира и именува различни материјали (ткаенина, хартија, гума и сл.). -Препознава детска песна изведена инструментално. -Со затворени очи препознава и именува барем еден детски музички инструмент. -Препознава и именува (благо кисело, солено, горчливо, топло, ладно). -Препознава и именува звуци од непосредната околина (дожд, ветер). -Препознава и именува пријатни и непријатни мириси. -Препознава, со затворени очи, мирис и именува: оцет, кафе, млеко. -Препознава, со затворени очи и именува: сапун, изгорен шеќер.
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се сензибира тактилната осетливост; -да се збогатуваат сетилните искуства преку истражување - допирање на различни материјали; -да јсе развива осетливоста за вкус; -да се оспособува да именува различни вкусови;	-Игра од типот: „Слепа баба“- децата се фатени во круг, се вртат, едно дете во средината на кругот со врзани очи погодува кое другарче го вика. -Игра „Волшебното торбиче“- со допир препознава: топка, коцка, чашка, чинивче и сл. -Вкусува, со затворени очи, парче од: краставица, зелка, морков, домати, пиперка, јагода, вишна, цреша, круша, дуња, лубеница, лимон и го именува плодот.	-Може да го фокусира слушното внимание. -Успешно го открива и препознава изворот на звукот. -Успешно го именува мирисот. -Може да ги препознае скриените предмети со помош на допир. -Умеа да го препознае и именува видот на овошјето.

-Да се оспособува за препознавање и именување на мириси. -да се богатува сопственото сетилно искуство преку истражување-мирисање и вкусување на храната; -да се усовршува функцијата на сетилото за вид; -да се усовршува функцијата на сетилото за слух; -да се оспособува преку истражување да разликува и именува различни шумови, звуци и гласови.	-Воспитувачот го насочува вниманието на децата кон неколку играчки, а потоа ги покрива со платно и бара од нив повторно да ги набројат истите играчки. -Вкусува различни прехранбени артикли и ги групира по вкус на: благо, кисело, луто, солено и горчливо. -Игра од типот „Што променив на цртежот?“ - Допира различни материјали и средства и ги групира на: мазни, рапави, тврди, меки, аглести, тркалезни. -Активности за мирисање на неколку вида цвеќе, препознавање и именување на нивниот мирис. (зумбул, каранфил, темјанушка, лале и сл.). -Воспитувачот го насочува вниманието на детето кон непријатни мириси од околината: загорено млеко, изгорен шеќер, чад, бензин и др. Детето го именува најпријатниот и најнепријатниот мирис за него. -Воспитувачот му покажува неколку детски музички инструменти. -Слуша удирање на барабан (до 5) и кажува колку звуци слушал. -Воспитувачот кажува слични зборови, а децата ги пронаоѓаат на соодветните апликации.	-Допира, со затворени очи, различни ткаенини, книги (во пар, заради споредба) и ги именува како: дебел и тенки. -Препознава по допир и именува познати форми во врзана платнена вреќа и ги именува (на пр., коцка, логички плочки: квадрат, триаголник, круг). -Може да именува неколку грешки на цртеж. -Именува: благо, луто, кисело, солено и горчливо. -Со затворени очи препознава по мирис и именува: паста, тоалетна вода, неколку цветни растенија. -Набљудува навидум две идентични слики и воочува различни детали кај нив. -Детето препознава и именува неколку музички инструменти. -Со затворени очи слуша и брои до пет звука од барабан. -Може да разликува слични зборови (маче, мече, тава, глава и сл.).
---	--	---

7.6 Дидактички препораки

Првите две години од развојот на детето се карактеризираат со интензивен раст и развој кој се одвива по одреден редослед. Секое дете се равива и напредува со свое темпо на развој, различно од другите деца. Најголем дел од нив можат да ја подигнат главата на три месеци, но ако некое бебе оваа вештина ја совлада на четири месеци тогаш не можеме да кажеме дека тоа доцни во развојот. Некои деца самостојно почнуваат да седат на шест месеци, проодуваат на девет, додека, пак, некои деца лазат до 13 месеци. Детето никогаш не треба да се споредува со

другите деца во групата, туку неопходно е да следи неговото индивидуално темпо на развој во согласност со развојните можности. Потребно е добро да се познава психофизичкиот развој на децата за да може на време да се воочат развојните отстапувања (пр. ако детето на девет месеци не се обидува да седи) и да се побара соодветна стручна помош, што е особено значајно во обезбедување поддршка на детето за правилен раст и развој.

За да може детето непречено да се развива неопходно е да му се обезбеди стимулативна средина за учење, соодветни играчки (тропалки со разновидни бои, звучни играчки, сликовници со тврди корици, топки со различна големина, сложувалки од 2 до 4 дела, пластелин). Потребно е негувателот да учествува во играта на детето, да му покаже како треба да игра со конкретната играчка, да го охрабри во играта и да го поттикне да пронаоѓа други начини за играње, како и да обезбеди доволно широк простор за непречено движење на децата. На децата до 24 месеци им е потребен баланс меѓу тивките и бучните активности. Во просторијата за учење во која престојуваат деца од мешана возраст, балансот може да биде предизвик бидејќи децата од различна возраст имаат различни потреби. На пример, на децата до 12 месеци им е потребно повеќе време за спиење отколку на децата од 12 до 24 месеци. Потребно е да се има флексибилен распоред на активностите во групата. Воспитувачите треба постојано да ги набљудуваат индивидуалните потреби кои децата ги имаат во текот на денот и соодветно да реагираат, така на пример, ако повеќето деца изгледаат уморно и им се спие, тогаш негувателот им овозможува да спијат, а на останатите тивко им чита некоја приказна.

Кога се планираат моторичките активности за деца до двегодишна возраст, треба да се води сметка и за нивото на вештините кои децата го поседуваат. Пред детето да се стекне со комплексни вештини, тоа треба да се стекне со основни вештини, активностите со децата треба да се реализираат последователно, почнувајќи од познато кон непознато по логички редослед.

7.6.1 Дидактички препораки за деца до 12 месеци

Во овој период движењата на детето се разновидни (тоа се превртува, седи, лази, станува и оди со придржување), затоа е потребно да му се обезбеди доволно простор и време за движење, како во затворен така и на отворен простор.

Околу петтиот месец детето ја има совладано вештината на превртување на стомак, доста од времето поминува во таа положба и изведува различни движења што му предизвикува задоволство. Лежејќи на стомак детето побрзо го совладува ползењето, а потоа и вештината на седење и лежење, способноста за станување држејќи се за цврста потпора и вештината на одење околу таа потпора.

Потребно е детето на оваа возраст да ја владее вештината на промена на положбата и преместувањето (ползење, седење, станување и др.), а потоа и способноста да остане во одредена

положба (седејќи, стоејќи и др.). Околу седумиот месец детето научува да лази, потоа самостојно да седи, да се исправува во седечката положба и да легнува. Со совладување на лазењето детето почнува многу да се движи, па така му јакнат сите мускули на телото, а тоа поволно се одразува врз неговиот физички развој. Малку подоцна детето почнува да станува држејќи се за некој ослонец.

Во периодот од девет (десет) месеци до една година важно е да се усовршуваат веќе усвоените движења кои децата ги подготвуваат за самостојно одење. На децата на возраст од десет до единаесет месеци треба да им се овозможи слободно да преминуваат од еден до друга потпора, многу да ползат, да ползат преку различни ниски предмети, да се качат на блага височинка и од неа да се симнат, да влезат во празен сандак и да изведуваат други движења.

На околу 12 месеци, движењата на децата стануваат попрецизни, се поттикнува развојот на координацијата око-рака, око-нога, детето чувствува поголема самодоверба и со задоволство учествува во играта преку која ја запознава непосредната околина. Тоа ги прави своите први чекори со придржување. Детето кое на оваа возраст стабилно седи, брзо и спретно лази, треба да се поттикнува на самостојно стоење и одење.

7.6.2 Дидактички препораки за деца од 12 до 18 месеци

7.6.3

На оваа возраст одењето станува главна активност на детето. Во почетокот тоа е доста несигурно, детето изведува многу некоординирани движења, не е во состојба да оди без придржување, често губи рамнотежа и паѓа. Сето тоа се јавува како резултат на недоволна автоматизираност и координираност на движењата. Тие со задоволство се качуваат на стол, кревет со цел да го земат посакуваниот предмет. На оваа возраст добро би било на децата да им се овозможи да влечат, возат или туркаат разни играчки (разни автомобили, воз, играчи на тркалца со ликови на животни), како и да им се организираат активности за провлекување под, маса, стол и сл. Игрите со топка, исто така, стануваат доста интересни за децата на оваа возраст (фрлање на топката во вис, додавање со туркање на топката во седечка позиција на децата и сл.).

Кај децата до година и три (четири) месеци одењето сè уште не е усовршено: детето не може да држи насока, изведува многу непотребни движења, не знае да ги усклади своите движења, му претставуваат проблем мали препреки (нерамнини, височинки). Во втората година одењето на детето се автоматизира, но на децата од оваа возраст сè уште им е тешко да задржат една иста положба, да седат или стојат. Брзо ги изморуваат еднолични движења. Негувателот со организирање на самостојни вежби и соодветни игри ќе помогне движењата на децата да станат покоординирани.

7.6.3 Дидактички препораки за деца од 18 до 24 месеци

Децата на оваа возраст се мошне активни, тие веќе самостојно одат и неуморни се во тоа. Затоа е потребно е во рамките на просторијата за учење да им се обезбеди поголем простор за движење. На оваа возраст децата треба да имаат кукли, колички за возење на куклите, автомобили, разни играчки за туркање, како и топки со кои ќе можат да вежбаат фрлање, подавање со тркалање на топката по земја и сл. Исто така, на оваа возраст децата многу сакаат да играат со песок и со вода.

Во втората половина од втората година негувателите треба да реализираат организирани подвижни игри со децата. Во овој вид игри од децата се бара да одговорат на усни барања, каде е потребна одредена ускладеност на движењата и активността. Правилно организирани подвижни игри ги развеселуваат децата и ги развиваат различните движења (подигање од лежечка во седечка положба, одење, повлекување наназад, во страна, трчање), активности (додавање на топка со тркалање, криење тропалка зад грб), способност за усогласување на работата на различните мускули (подигање во седечка положба и удирање со рака), изведување активност врз основа на имитирање. Во подвижните игри се вклучуваат мали групи деца (од 4 до 8). Подвижните игри негувателите да ги изведуваат живо, весело, играјќи со секое дете, имајќи ги предвид неговите возрасни и развојни карактеристики.

7.6.4 Дидактички препораки за деца од 2 до 3 години

Детето на оваа возраст ги има совладано движењата со кои може да ги задоволи најважните потреби. Почнува да поттрчува и потскокнува и да ги одвојува нозете од подлогата, да се тркала, да фаќа, фрла, подига. Затоа е добро да се практикуваат активности во кои децата ќе имитираат скокање на зајче, скокни високо, скокни напред, вежби со децата во кои ќе се провлекуваат, ќе фаќаат и фрлаат топка и сл. Детето на оваа возраст почнува самостојно да ја држи лажицата додека јаде, пие вода од чаша, ги реди и собира играчките, сложува делови од играчки, мие раце со помош на возрасен, пробува да ја облекува и соблекува облеката, кажува кога нешто го боли. Воспитувачот организира активности, игри, вежби кои го привлекуваат вниманието на децата, бидејќи вниманието им е краткотрајно со што истовремено ги поттикнува и охрабрува да постигнуваат прогрес во достигнувањето на стандардите за оваа возраст.

7.6.5 Дидактички препораки за деца од 3 до 4 години

Децата се движат релативно несигурно, но ги имаат совладано основните движења потребни за секојдневниот живот. Почнуваат да го откриваат просторот кои ги опкружува, ги запознава предметите по звук, намена, ги совладуваат поимите напред-назад, горе-доле, вртење во круг и сл. На оваа возраст децата ги совладуваат движењата потребни за игра со топка, тие се уште не се прецизни во додавањето, погодување на целта со топка. Со внимателно одбрани активности од страна на воспитувачот до крајот на четвртата година кај децата ќе има напредок во

достигнувањето на тие вештини. Вниманието кај децата е променливо и непостојано и затоа е кога тоа ќе го забележиме треба да преминеме на следната вежба. Доколку во текот на вежбата се користат реквизити, добро е секое дете да има обрач, топка, палка и сл. Во овој период децата се воведуваат и се запознаваат со спортските игри, движењето на телото и екстремитетите по тактот на музиката и се вклучуваат во танцовачки активности.

7.6.6 Дидактички препораки за деца од 4 до 5 години

Под влијание на биолошките фактори детето за една година станува поснаодливо, побрзо, поподвижно и посигурно во изведување на основните движења. Многу полесно се снаоѓа во просторот, околината и се приспособува на средината. Почнува некои од основните движења да ги поврзува, на пример: трча, прескокнува ниска препрека и продолжува да трча. Дофрлената топка може да ја фати, може да го оцени краткото растојание и топката може да ја уфрли во кутијата(во целта). Чувството за рамнотежа е поразвиено, побрзо и поточно реагира на знаците примени преку сетилата. Вниманието кај децата на оваа возраст е постабилно и затоа активностите и вежбите кои се организираат можат да бидат комбинирани од неколку инструкции кои децата треба да ги совладаат. Кога некоја задача успешно е завршена децата сакаат да се покажат и да се истакнат пред другарчињата. Интересот и поттикот кај децата го развиваме посебно нагласувајќи кој може повисоко да скокне, кој може да се обиде и сл. Во подготовката и организирањето на активностите за оваа возраст воспитувачот може да практикува посложени вежби со примена на справи кои до пред една година не можел да ги користи. Во текот на активностите многу е важно децата да се поттикнуваат да учат како да стекнуваат и применуваат здрави и безбедни практики, како и да поттикнеме способност кај децата да воспоставуваат интеракција со околината преку сетилната перцепција и моторичките вештини. Во текот на работата воспитувачот треба да организира активности, вежби, игри, со кои децата ќе се радуваат, извршените задачи ќе им претставуваат задоволство, но со напомена дека воспитувачот треба да настојува да оцени колку и кога може да ги зголемува барањата, не преценувајќи ги можностите на децата.

7.6.7 Дидактички препораки за деца од 5 до 6 години

Активностите за поттикнување на здравјето и моторичкиот развој треба да бидат насочени кон стекнување нови моторички вештини, како и постепено усовршување на претходно стекнатите вештини по обем, прецизност и координација. Во текот на активностите многу е важно децата да се поттикнуваат да се вклучат во групните активности без разлика на нивните способности и половата припадност. Целта на физичкото воспитание е да се обезбеди весела и ведра атмосфера во која тие правилно ќе се развиваат во интеракција со околината преку сетилната перцепција и моторичките вештини. Со оглед на нивната возраст, моторичките активности ќе се реализираат најмногу преку подвижни игри.

Развојот на крупната моторика овозможува детето да изведува движења со рацете, нозете или телото со одредена контрола. Игрите на отворено, игрите со топка, скокање, танцување, пливање или трчање се активности кои го поттикнуваат развојот на крупната моторика кај предучилишните деца. Со развојот на крупната моторика се поттикнува координацијата, рамнотежата и истовремено му се овозможува на детето добра перцепција за своето тело во просторот.

Ситната моторика му овозможува да прави прецизни ситни движења со раката, т.е. способност на детето да воспостави добра координација помеѓу прстите и очите. Постојат бројни активности кои што се реализираат со петгодишните деца во функција на развојот на ситната моторика: тесто за моделирање или пластелин, нижење на монистра, провлекување на конец низ отвор откопчување и закопчување на копчиња, сечење со ножички, лепење, цртање, боење, облекување на мали кукли, градење со ситни коцки и сл.

Ваквите активности треба секојдневно да се реализираат со децата од ова возраст, бидејќи истите овозможуваат: јакнење на мускулите на шаката, развој на прецизноста, координација око-рака, перцептивен развој и координација како предуслов за совладување на вештината за пишување во почетните одделенија.

Во овој период детето е уште понапредно и поразвиено и покажува поголема сигурност во брзината на движењата. Може да му поставуваме сложени задачи често и комбинирани активности кои ги изведуваат поединечно и во пар. Способно е подолго време да го задржи вниманието и интересот при следење и повторување на инструкциите поставени од воспитувачот. За непречено реализирање на активностите воспитувачот треба да ги користи следниве препораки при реализирање на воспитно-образовните активности во сала, двор, балкон и сл.:

- планирање, организирање и подготвување реквизити и потребен материјал;
- комбинирање на неколку вежби и поставување на реквизитите и давање инструкции;
- користење гред, клупа, дрвени столчиња;
- употреба на топки во различна големина, обрачи во различна големина, јажиња, знаменца, вртелешки, палки и сл.;
- користење манипулативен ситен материјал кој децата ќе можат да го расклопат и повторно да го склопат;
- понудување различен ликовен материјал, материјал со различна текстура, ножички;
- користење различни слики, фотографии, апликации;
- користење музика со различен ритам и мелодија за усовршување на чувството за ритам;
- практикувајте прошетки на воздух во секое време од годината;
- почитување на индивидуалниот напредок на децата;

- учество на сите деца подеднакво во индивидуални и колективни игри.

7. 7 Следење на постигањата и напредувањето на детето

За да може воспитувачот да ги планира активностите треба да има сознанија за степенот на постигањата и напредокот на децата во раното учење и развој. Затоа е потребно децата континуирано да се следат и да се набљудуваат.

Следењето на постигањата и напредокот кај децата воспитувачот го прави со инструменти за проценка, направени според развојниот период на детето врз основа стандардите за рано учење и развој. Со инструментите за проценка се согледува прогресот на детето кон достигнување на стандардот. Така воспитувачот континуирано носи одлуки за тоа кои стратегии и активности ќе ги примени за со нив да се помогне подучувањето на детето на поефикасен начин.

Следењето на постигањата и напредувањето на детето во текот на годината се врши преку доказите во досието на детето, кое се води за секое дете од воспитната група. Досието на детето содржи:

- листи за постигнувањата, анегдотски белешки, студии на случај;
- фотографии на децата од различни активности;
- видео и аудио записи;
- протокол на набљудување;
- евалуациски листи изработени од страна на воспитувачот и сл.

Воспитувачот континуирано треба да води досие за секое дете индивидуално. Во согласност со научните сознанија за разликите во развојот на децата, при следењето на постигањата и напредувањето на детето важно е тоа да не се споредува со другите деца од групата, туку да се следи неговото индивидуално темпо на развој и постигања. Досието со прочистени и селектирани податоци продолжува да се води и наредната година, во групата во која ќе премине детето. Со запишувањето на детето во основно училиште досието на детето се предава во училиштето.

8. СОЦИО-ЕМОЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ

Социо-емоционалниот развој е еден од клучните аспекти кој има силно влијание врз развојот на личноста и успехот во подоцнежниот живот. Социјализацијата е процес во кој преку индивидуална интеракција со својата социјална средина детето усвојува знаења, вештини, навики, ставови, вредности, кои му се потребни за успешно функционирање во средината.

Од моментот на раѓањето бебињата се емотивни и социјални битија. Првото социјално однесување на детето се јавува многу рано, во периодот кога тоа почнува да разликува лица од предмети и се манифестира со појава на задоволство (насмевка) кога има некој во собата или почнува да плаче кога ќе остане само. Првите манифестации на социјално однесување се: имитирање, плашливост и недоверба кон непознати лица и социјална кооперација со возрасните. Правилниот пристап кон социо-емоционалниот развој на детето, уште во периодот на најраното детство, води кон развој на самодоверба и самопочитување, развој на ментално здравје, ширење на нови пријателства и подготвеност на детето за успешно вклучување во сите фази од подоцнежниот живот.

Истражувањата покажуваат дека децата кои растат во сигурна средина и имаат топол дом, нежен и љубезен однос со своите родители, уште во најраното детство ги поставуваат „основите“ на воспоставување на социјални контакти со другите возрасни, имаат помалку недоразбирања во играта со врсниците, покажуваат доверба во контактите со другите луѓе, покажуваат иницијатива во групата, гледаат со емпатија кон другите луѓе и своите врсници и сл.

Во рамките на социо-емоционалниот развој се издвојуваат два клучни аспекти во развојот на детето:

- социјален развој;
- емоционален развој;

8.1 Социјален развој

8.1.1 Општи цели за развојниот период до 6 години

Да се развива способност за адаптација на нова средина, интерперсонални односи и комуникациски вештини;

Да ги разбира и почитува различностите кај децата и возрасните;

Да се развива социјалната перцепција;

Да развива свест, однос кон групата и семеството;

Да ја негува и развива социјалната интелигенција;

Да се поттикнува да усвојува норми и обичаи во различни средини и ситуации;

Да се воведува и запознава со универзалните човекови вредности и етички принципи;

Да се развива националната, етничка и културната припадност на својот народ;

Да се развива свест за мултикултурализам;

Да се развива свеста за инклузивност;

Да го негува и развива чувството на љубов и почит кон својата држава Република Македонија.

Стандарди:

1. Детето може да прави разлика помеѓу познати и непознати возрасни лица.
2. Детето може да развие социјални вештини во интеракција со другите деца.
3. Детето може да развие социјални вештини во интеракција со возрасните.
4. Детето може да ги забележи и да ги почитува сличностите и разликите кај луѓето.

8.1.2 Социо-емоционален развој

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето да воспоставува емоционални врски со еден или повеќе возрасни лица и да се развива чувство на сигурност; -да се оспособува да го збогатува социјалното искуство од кругот на семејството кон средината која го опкружува; -да се воведува во создавање основа за запознавање на својот физички изглед (елементарна слика за себе); -да се поттикнува да ја развива способноста да разбере и препознае мимики, гестови, изрази на лице, боја на глас на познати возрасни (невербална комуникација), односно превербална комуникација; -да се негува чувството на доверба;	-Практикување на нежно и внимателно однесување и обраќање со нежен и природен глас; на пример :заспивање на детето со пеење на тивка приспивна песна, пуштање инструментална музика или раскажување кратка приказна со тивок глас.(до 12 месеци) -Активности во кои на детето му се овозможува да го истражува лицето, носот, косата на возрасниот, кој тоа го проследува со коментар.(до 12 месеци) -Традиционални игри со делови од телото „Мотала буба свилица“ „Пеат скокаат палците“.(до 12 месеци) -Активности во кои децата се довикуваат по име со цел да се поттикне нивната реакција по препознавање на нивното име. (до 12 месеци) -Игра: „Шега не е, огледалцето се сме:„Еве го носот, устата, . . косата и сл.); „Донеси ми, донеси ми“.(до 12 месеци) -Игра: „Мене-тебе" – возрасниот и детето меѓусебно си додаваат топка. (до 12 месеци) -Активности во кои возрасниот го покрива лицето со раце или марамче и прашува :„Каде сум?" Потоа го трга марамчето или рацете од лицето и вели:„Тука сум. (до 12 месеци) -Игра „Да и покажеме на куклата (мечето. .	-Детето со насмевака реагира на познат лик и ги пружа рацете да го земе во прегратка. (до 12 месеци) -Реагира на мимики или гестови кои ги изведуваат блиски возрасни лица. (до 12 месеци) -Имитира активности на мавтање со раката-„Па-па“.(до 12 месеци) -Го препознава задоволството на возрасните. (до 12 месеци) -Го влече или допира познатото возрасно лице за нос, рака или лице. (до 12 месеци) -Умее да покаже што сака со цела рака. (до 12 месеци) -Се смее во огледало и се обидува да го дофати ликот. (до 12 месеци) -Разбира кога нешто му се забранува. (до 12 месеци) -Реагира на непознати лица. (до 12 месеци) -Детето соодветно реагира на мимиките и гестовите на познатите возрасни лица. (до 18 месеци) -Започнува да соработува во

-да се поттикнува да ги развива културно-хигиенските навики; -да се воведува во елементарни правила на однесување; -да се поттикнува да ја развива невербалната и вербалната комуникација во односите дете-возрасен, дете-дете; -да се поттикнува интересот за другите деца во групата (преку паралелни и заеднички активности на децата, особено во мали групи од две до четири деца); -да се поттикнува завршување на започнатата задача; -да се поттикнува препознавање на некои манифестации на однесувањето на другите (радост, тага, лутина); -да се поддржува во негување на отвореност и спонтаност кон нови доживувања; -да се поттикнува за доживување и манифестирање љубов кон луѓето, животните, предметите, растенијата; -да се поттикнува свесноста за себе (своето име, изглед и можности); -да се оспособува за	.), како ги миеме рацете“. (до 18 месеци) -Игри пред огледало - детето набљудува, покажува и именува делови на телото пред огледало, прави разни гримаси пред огледалото (ги затвара очите).(до 18 месеци) -Социјални игри на давање и земање - „На ти-дај ми“ (до 18 месеци) -Активности во кои детето држи играчки (маче, куче, кукла), ги покажува деловите на главата и телото (очи,нос, уста, раце. .), имитира како се јавуваат, движат, со што и како се хранат; ја манифестира љубовта кон куклата или играчката преку галење, лулање;грижа-преку хранење, капење, облекување,соблекување и сл. (до 24 месеци) -„Ајде да се запознаеме“. Сите се седнати во круг, возрасниот го кажува своето име, а потоа секое дете поединечно. (до 24 месеци) -Традиционални игри и бројалки:„Балонот се надува“. ., „Ринге, ринге, раја. . . , „Топчето ми падна“ и др. (до 24 месеци) -Игра „Волшебна кутија" (до 24 месеци) -Играње игри на улоги (на пр., мајка и бебе). (до 24 месеци)	активностите со возрасните:при облекување, соблекување, хранење и игра. (до 18 месеци) -На вербално барање го донесува посочениот предмет. (до 18 месеци) -Покажува интерес за врсниците, им се доближува, ги допира. (до 18 месеци) -Имитира гестови и движења на возрасните. (до 18 месеци) -Манифестира одредени емоции. (до 18 месеци) -Го знае своето име и се јавува на повик. (до 18 месеци) -Го разбира и имитира однесувањето на другите луѓе (пр., покажува како кашла дедо и сл.). (до 24 месеци) -Умее да го заинтересира оној со кој си игра. (до 24 месеци) - Стапува во контакт со врсниците, кога сака да ја земе играчката, понекогаш им дава или покажува играчка. (до 24 месеци) -Го препознава својот лик во огледалото, го допира, вели „јас“ или го кажува своето име. (до 24 месеци) -Реагира на емотивен израз на човечки лик. (до 24 месеци) -Препознава блиско лице на фотографија. (до 24 месеци) -Се забавува и се смее кога некој прави гримаси, необични движења. (до 24 месеци) -Физиолошките потреби ги
--	---	---

стекнување физичка и психичка самостојност при задоволување на своите потреби.		извршува без користење на пелена. (до 24 месеци)
--	--	--

Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето да се запознае со својот воспитувач и негувател; со занималната, центрите за учење, играчките и средствата во нив, санитарниот јазол; -да се запознае со дневниот распоред и дневните активности; -да се поддржува да се запознае со другарчињата од групата; -да се поттикнува да негува позитивни чувства кон членовите на семејството; -да се поттикнува кон отворено и спонтано контактирање со лицата во околината; -да се поттикнува на развивање на односите :дете-возрасен, дете-дете; -да се поттикнува да се вклучува во заеднички активности (особено во помали групи); -да се поттикнува да се чувствува слободно во игри со деца и возрасни лица;	-Активности за запознавање со воспитувачот и негувателот и просторот во занималната. -Игри за учење на имињата на другарчињата. -Активности во кои децата ги именуваат членовите на своето семејство и ги покажуваат на фотографија. -Славење роденден со другарчињата. -Собирање играчки по завршени активности, по претходно даден пример од возрасните. -Игра „Најди го својот пар“. -Игри со балони во разни бои, во придружба на инструментална музика. -Игра „Не допирај ме“. -Активности во кои се очекува упорност од децата, на пр., собирање играчки по играта. -Игри криенка. -Играње улоги: на пр., мајка и дете разговараат по телефон", „детето ги облеко чевлите на тато и блузата на мама и станало големо“. -Игра „Да го поздравиме другарчето“ (според инструкциите на воспитувачот децата се движат во занималната и се поздравуваат: со една рака, со двете раце, со мало прсте, со палец и сл.). -Слушање на кратка приказна, текст „раскажан“ од кукла за дете кое излегло само од градинката и се изгубило и сл., а потоа се води разговор со воспитувачот за случката во текстот.	-Умее да игра покрај друго дете (паралелна игра), но и да набљудува што прават другите. -Краткотрајно соработува со другарче. -На барање од воспитувачот задржува внимание. -Се вклучува во групна игра водена од воспитувачот. -Самостојно мие раце и лице, оди во тоалет и тоа обично го најавува. -Самостојно јаде и пие сок, вода. -Ги знае имињата на воспитувачот и негувателот. -Ги именува другарите од групата. -Ги препознава центрите за учење во занималната и ги користи. -Ги именува членовите на своето семејство.

-да се оспособува кон запознавање на некои основни правила на однесување; -да се поттикнува да се запознава со неколку обврски во групата и семејството; -да се поттикнува за правилно консумирање на храна; -да се поддржува кон развивање на културно-хигиенските навики.		
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се запознае со името на градинката; -да се запознае со правилата за однесување во групата и да се навикнува целосно да ги почитува; -да се поттикнува почитување и споделување во игра со други деца; -да се поттикнува да се договара и игра заедно со другите, да решава едноставни задачи и заедно со воспитувачот да се обидува да решава проблеми и конфликтни ситуации кои се појавуваат меѓу децата; -да се оспособува да воочува сличности и разлики помеѓу децата во групата (пол, височина, име и презиме, боја на очите и сл.), како	-Активности и споделување на обврските при средување на занималната. -Активности за споредување со врниците, наоѓање сличности и разлики меѓу нив. -Игри за запознавање со правилата на однесување во занималната и нивно почитување. -Активности за уредување на занималната по повод различни прослави. -Игри и активности во кои децата го учат и го кажуваат името на населбата - градот во кој живеат, како и името на својата држава. -Разговори со роднини, слушање приказни и легенди од својот крај, учење на традиционалните игри, песни, обичаи. -Играње игри со играчки „нетипични” за својот пол. -Подготвување на честитка за роденден на другарчето. -Разговори за облека што се носи секојдневно, при игра со вода и песок, за	-Ги познава и почитува своите обврски во занималната. -Детето искажува свои потреби и желби. -Игра во групна игра. -Ги знае имињата на другарите од групата. -Кажува која просторија во градинката за што служи. -Ги именува членовите на своето пошироко семејство. -Го кажува името на градинката/центарот за ран детски развој, местото на живеење. -Воочува потреба за помош кај другарчето. -Може да побара помош од возрасните. -Поздравува познати луѓе. -Преку игра на улоги ги имитира возрасните и нивните

основа за почитување на различностите; -да се поттикнува да се запознава со возрасните кои работат во градинката; -да се запознава со името на својот град - место на живеење, својата држава; -да се поттикнува да воочува различни објекти во непосредната близина; -да се запознава со убавините на својот роден крај, со дел од народното богатство и културата; -да се развива почит кон семејните, локалните и државните празници; -да се развива свесност за постоење и почитување на различни култури; -да се поттикнува на спонатност во контактите со возрасни и врасници; -да се развива свесност за различностите меѓу врсниците; -да се поттикнува кон развивање соработка, толеранција и пријателство со врсниците; -да се поттикнува на развивање способност за разбирање на правилата на однесување во игрите и други ситуации; -да се запознава со некои права и обврски; -да ја негува уредноста и да	роденден и свечени прилики. -Прославување на денот на градинката, семејни, локални празници. -Играње игри со едноставни правила, разговор за правилата на играта и потребата од нивно почитување. -Прошетки во блиската околина и разговарање за тоа како треба да се однесуваме надвор во пошироката околина.. -Игри :„Топката патува“, „Глув телефон“, „Прстенче“, при што детето ги сослушува другите и го чека својот ред во играта. -Активности во кои сите деца учествуваат рамноправно. Активности во кои децата заеднички избираат една од неколку понудени активности.	односи. -Ги разбира правилата во групата. -Детето иницира разговор со друго дете.
--	--	--

се поттикне да води грижа за хигиената во средината; -да се поттикнува кон разбирање на разни социјални контакти (роднинство, пријателство); -да се воведува во формирање елементарни работни навики; -да се поттикнува на формирање елементарни поими за морално однесување.		
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособува детето за воочување и почитување на сличностите и разликите кај себе и другите деца; -да се поддржува да ги усвојува и почитува правилата на однесување во групата; -да се охрабрува да ги запознава желбите и интересите на другите деца во групата; -да се оспособува кон воспоставување односи со други непознати лица; -да се воведува кон запознавање со елементарните морални вредности (љубов, мир, ненасилство, вистина и добро однесување); - да се поддржува кон збогатување на сопственото социјално искуство; -да се воведува во градење културен и национален	-Игри за учење и почитување на правилата на однесување во групата. -Организирани активности надвор од градинката/центарот за ран детски развој (посета на другарче дома, прослава, еднодневен излет и др.). - Активности во кои детето следи приказни, гледа слики, филмови и согледува позитивни примери на однесување. -Гостин родител во занималната. -Прошетки за збогатување на социјалното искуство. -Запознавање со традиционални игри и приказни од други култури. - Активности во кои децата се договараат за заедничка задача, на пр., заеднички цртеж -децата се договараат кој каде и што да црта и тоа го следат - Играње игри кои не се „типични“ за неговиот пол. - Играње игри, учествуво во драматизации во кои се прикажува животот во семејството.	-Ги почитува правилата на однесување во групата. -Ги кажува имињата на членовите на семејството и групата. -На слика покажува и може да објасни со свои зборови различни постапки во односот кон другите. -Набројува свои права и обврски во градинката. -Умее да игра традиционална игра, набројува барем еден обичај и традиција од својата култура. -Умее да ги каже резултатите од својата работа и покажува почит кон работата на другарчињата. -Го именува местото на своето живеење, ја именува својата татковина - Република Македонија. - Раскажува приказна или

идентитет; -да се поттикнува да го развива чувството на припадност на групата, семејството; -да се навикнува да учествува во уредувањето на просторот, донесувањето на правилата на однесување во занималната; -да се проширува разбирањето за различни социјални улоги и односи; -да се поттикнува во воочување и надминување на стереотипите; -да се поттикнува да развива патриотски чувства кон татковината Република Македонија; -да се поддржува детето на свој начин да придонесува за радосен и интересен живот во групата; -да се запознава со убавините на својот роден крај, народното богатство и културата; -да се запознава со значењето на локалните и државните празници.	Слушање приказни, легенди врзани за родниот крај (личности, случки и постари објекти), посети на музеј, дом на културата, гледање традиционална облека, слушање народна музика од родниот крај, запознавање со неколку стари занаети. Активности во кои се разговара за тоа како децата сакаат да се однесуваат возрастните кон нив. Гледање книги, видео и ТВ-филмови и запознавање со различни географски и културни области во Република Македонија, природните убавини, позначајни објекти од областа на културата. Активности за запознавање со случки од различни временски периоди - запознавање со најважните настани и личности од минатото, државните, локалните празници (8 Септември, 2 Август, 11 Октомври, 13 Ноември и др.). -Играње традиционални игри од својата и другите култури во Република Македонија, запознавање со приказни и некои обичаи на својата и други култури. -Хуманитарни акции (собирање играчки и облека).	легенда од родниот крај. -Се однесува пријателски кон дете кое е различно од него.
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се запознае детето со воспитувачот, просторијата со опрема, средствата, играчките и материјалите во просторијата за учење и развој; -да се поддржува самостојноста за	-Одбира игри и играчки, се договара со врсниците за заеднички игри и активности, разговара со нив за евентуалните конфликтни ситуации, за можните решенија на проблемските ситуации. -Детето презема иницијатива и помага на	-Детето самостојно оди во тоалет, самостојно се облекува, ги врзува патиките, поставува прибор за исхрана, си сервира храна и сл. -Може да препознае и да наброи свои предлози од

самоопслужување; -да се навикнува на учество во уредувањето на просторот, донесувањето на правилата на однесување во просторијата за учење, нивно целосно запознавање и осознавање на последиците од нивното непочитување и прекршување; -да се поттикнува да стане свесно за сопствениот статус и улогата во однос на поставување на правилата во групата и семејството и нивно почитување; -да се поттикнува на чувство на припадност на групата, семејството; -да ја воочува потребата од заеднички распоред на животот, кој им овозможува заедно да живеат играат и учат, со што стекнуваат различни искуства; -да се поттикнува да воочува разлики и сличности меѓу децата по некои воочливи особини (пр.,име и презиме, возраст, боја на коса, боја на очите, височина, пол и сл.); -да се поттикнува заедно со другите деца да планира и реализира активности, да решава едноставни задачи, проблеми и конфликти кои се појавуваат меѓу нив; -да ја согледува ползата од сопствената и заедничка работа; -да се поттикнува да ги надминува стереотипите врзани	помалите од себе. -Игра игри, учествува во драматизации во кои се одразува животот во семејството, ги објаснува своите и обврските на другите членови во семејството, опишува и црта како во семејството заедно се радуваат, какви се кога се нежни, зошто се лутат и какви се тогаш, како се грижат еден за други, кажува како може да ги израдува мама, тато, братот, сестрата и други роднини. -Слуша приказни, легенди врзани за својот крај (личности, случки и постари објекти), учествува во посета на музеј, дом на културата, гледа традиционални обичаи и празници и учествува во нив. -Се запознава со обичаите, културата на својот народ и на другите етнички заедници во градот, општината и сл. -Собира фотографии, исечоци од весници, учествува во изготвување на албум за своето родно место: учествува во збогатување и уредување на етнолошкиот и татковинскиот центар за учење. -Се запознава со името на својата татковина Република Македонија, знамето и химната. -Изработување на македонското знаме со примена на салфетна техника. -Децата предлагаат на воспитувачот точки за прослава на значајни празници и активно учествуваат во нивната реализација. -Детето набљудува, воочува и опишува некои разлики и сличности кај себе и кај возрасните лица (изглед, пол, возраст, облекување, однесување). -Децата учествуваат во заедничка	донесените правила во групата и активностите во групата. -Ги препознава и објаснува сопствените добри постапки. -Може да наброи два примери на сличности помеѓу себе и другите. -Покажува дека умее да се снајде во различни ситуации-опишува што би направил, кого би побарал, како би побарал помош. -Ги почитува правилата на однесување во групата, правилно и културно се однесува на улица, во продавница, при посети. -Ги именува местото на живеење и својата татковина. -Наведува барем една причина за воздржана комуникација со непознато лице. -Набројува неколку професии на возрасните и објаснува зошто е важна нивната работа. -Разговара за добрите и лошите постапки и ги објаснува со свои зборови. -Ги набројува свои обврски во групата и дома. Кажува неколку примери за својата соработка со врсниците. -Детето е упорно во реализацијата на игрите и другите активности.
--	--	--

за разликите меѓу половите; -да се запознава со државните симболи —з наме, химна; -да се поттикнува да развива чувства на љубов и почит кон татковината Република Македонија; -да се запознае со основните правила на однесување и комуникација со децата и со возрасните; -да се запознае со убавините на својот роден крај, народното богатство и културата, развивање на национален и културен идентитет-гордост и припадност на македонскиот народ и етничките заедници во Република Македонија; -да ги спознае, да умее да ги препознава, да ги прифати и почитува својата културна и етничка припадност и различностите во културниот и националниот идентитет на сите етнички заедници во државата. -да се запознае со значењето на личните, локалните и државните празници, поттикнување на детето за активно учество во нивните прослави; -да се поттикнува на интерес за запознавање други луѓе, краишта, обичаи, како и во други држави во светот; -да се оспособува за воочување на сличностите и разликите	прослава на културни манифестации и верски празници со децата припадници на различните етнички заедници во групата и градинката. -Врши споредба меѓу децата и возрасните - што можат, што смеат и што умеат. -Учествува во донесување правила на однесување во групата, ги учи и ги почитува. -Детето игра социјални игри во помали и поголеми групи. -Учествува во договарање и избор на места и објекти за посета (што ќе посети и зошто, што ќе носат со себе, со кого ќе комуницираат таму и сл.), а потоа и во реализацијата на договореното (пр., посета на археолошко наоѓалиште, посета на другарче дома, прослава, еднедневен излет и др.). -Учествува во извршување задача заедно со неколку другарчиња. -Следи приказни, гледа слики, филмови и согледува позитивни примери на однесување (пр., помагање на стари, болни и сл.), како и негативни примери на однесување (пр.,лажење, крадење, насилно однесување кон помали од себе и сл.). -Учествува во хуманитарни акции (собирање играчки и облека). -Учествува во изнаоѓање решенија за проблем ситуации (пр., детето е само дома, а снемува струја, пукнала цевка за вода и др.). Разговара за тоа од кого и како бара помош. -Детето измислува нови правила за игра. -Игра со играчки кои не се „типични“ за неговиот пол.	-Умее да игра неколку традиционални игри, набројува неколку обичаи од својата култура. -Ги познава правилата на однесување во групата и знае дека треба да се почитуваат донесените правила. -Ги познава релациите меѓу членовите во семејството, ги набројува своите обврски и активности како член на своето семејство. -Ги препознава знамето и химната на Република Македонија. -Знае за карактеристичните одлики на сопствената култура и сопствената национална припадност. -Набројува неколку семејни, локални и државни празници. -Набројува неколку примери на природни убавини на своето родно место и на својата татковина Република Македонија.
--	---	--

меѓу децата и возрасните; -да ги усвојува и почитува правилата на однесување во групата на која припаѓа; -да се оспособува за правилно користење на заедничкиот имот; - да се поттикнува кон надминување на евентуалните стереотипи, улоги и традиции по однос на инклузивноста од секој аспект; -да се оспособува за безбедно однесување низ вербалната и невербалната комуникација со лица од други социјални структури и групи (непознати деца, возрасни лица, странци и сл.); -да ги запознава и прифаќа елементарните морални норми со кои се регулира односот кон себе и другите (толерантност, соработливост, упорност, самостојност, честост, дарежливост, умереност, вистинољубивост, мирољубивост), како и поттикнување на одбивност кон сè она што е спротивно на овие особини; -да се поттикнува да ја негува осетливоста за интересите, мислењата и однесувањата на другите, кои се разликуваат од неговите; -да се поддржува во збогатување на социјалното искуство.		
--	--	--

8.3 Емоционален развој

8.3.1 Општи цели за развојниот период до 6 години

Да се поддржува детето во развивање на емоционалната интелигенција.

Да ги препознава сопствените чувства и соодветно да реагира.

Да се поттикнува да развива свест за сопствените чувства, да развива чувство на сигурност, доверба и прифатеност во околината.

Да гради позитивен однос кон себе.

Да се поддржува да го збогатува својот емоционален живот.

Да се поттикнува да гради сопствени начини на изразување на чувствата, прифатливи и препознатливи за другите.

Да се поддржува да ги негува позитивните емоции.

Да се сензибилизира за чувствата на другите.

Да се оспособува да го контролира изразувањето на емоциите.

Да се поттикнува да учествува во разрешување на животни проблемски ситуации.

Стандарди:

1. Детето го развива поимот за себе.
2. Детето може да ги препознае и соодветно да ги изразува своите емоции.
3. Детето се гордее со своите постигања и верува во своите способности.
4. Детето може да ги контролира сопствените чувства.

Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето на негување лична автономија; -да ја развива свесноста за идентификација на своето име, за деловите на своето тело и неговите функции; -да се поттикнува да развива свест за себе во однос на другите лица; -да се поттикнува да развива свесност за својот полов идентитет;	-Активности пред огледало во кои детето прави гримаси на лицето (кога е весело, кога е луто). -Правење отисок на раката и ногата во снег. -Активности за самопрепознавање на фотографии. -Игра „Волшебната кутија“, „Волшебно огледало“, кое покажува кој е најубав, најсакан, најдобар и највреден на светот. -Играње игра во која сите деца се седнати долу во круг, ги затвораат очите, дишат длабоко, се опуштаат и добиваат задача да се	-Детето ги познава деловите на своето тело. -Го знае своето име и пол. -Во говорот употребува „јас“ и другите лични заменки. -Врз основа на изразот на лицето и тонот на гласот кај другите детето препознава: лутина, тага, радост.

-да се охрабрува да стекнува доверба во своите можности, во почетоците на градењето на својот идентитет; -да се оспособува да прифаќа разделби без бурно реагирање; -да се поттикнува на отвореност кон нови доживувања; -да се поттикнува да ја развива способноста за препознавање позитивни и негативни чувства; -да се поттикнува на развој на чувствата на : сигурност, прифатеност и заштитеност во групата; -да се поттикнува кон развивање на позитивните емоции: љубов, радост, задоволство; -да се поттикнува кон способноста за намалување на моментниот интензитет на негативните емоции.	смеат гласно колку што можат, а потоа им се придружува и возрасниот. -Играње улоги и разговарање за тоа кога секој од нив се лутел, се радувал, бил тажен. -Куклена претстава со која на децата им се помага да се справуваат со негативните емоции. -Игри за подредување слагалки во два дела на кои се претставени лица што покажуваат радост, тага и лутина. -Активности во кои децата туткаат целофан, кинат хартија, гмечат тесто исл.(за да искажат лутина, а да не повредуваат други деца).	-Прифаќа разделби од блиски лица без бурно реагирање.
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето на разбирање на основните емоционални состојби кај себе и кај другите деца; -да го негува и развива чувството на љубов кон себе, другите луѓе, природата; -да се поттикнува кон градење на елементарен емоционален став кон себе и другарчињата; -да препознава основни емоционални состојби кај возрасните; -да се поттикнува да ги развива радоста и задоволството од	-Игри во кои детето подредува слагалки на човечки лик со различни емоционални изрази на лицето (радост, тага, лутина, страв) и учествува во разговори за тие чувства, а при искажувањето користи и свои доживувања. -Учествува во активност во која треба да се сети кога било тажно, луто, исплашено, весело. -Активност во која детето невербално покажува емоции на страв, радост, лутина. -Разговара со воспитувачот за тоа од што се плаши. -Го црта смешно животното од кое се плаши; го црта како добар ликот од кој се плаши.	-По успешно завршената работа гласно се смее и покажува радост. -На слика препознава дека детето е луто, исплашено, весело, тажно. -Го теши и смирува другарчето кога е тажно.

успешно завршената работа; -да се оспособува за искажување на сопствените емоции; -да се оспособува за прифаќање и соочување со стравот од животни, темнина, непознати луѓе и ненадејни ситуации; -да негува позитивен емоционален однос кон членовите на семејството, да се поттикнува да развива чувство на припадност и меѓусебна до- верба.		
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поддржува детето да ја развива емоционалната сигурност, чувството на доверба и прифатеност во групата; -да се поддржува да ги развива и негува позитивните емоции; -да се оспособува за воочување и манифестирање на некои емоции во секојдневната комуникација; -да се охрабрува да ја развива осетливоста за чувствата на другите луѓе (емпатија) преку разбирање на нивните емоционални состојби; -да се поддржува во јакнењето на довербата во себе и во другите луѓе; -да се поттикнува да го негува чувството на љубов кон другите луѓе и татковината; -да се поттикнува да препознава некои негативни емоции и да се	-Активности во кои воспитувачот и децата покажуваат различни начини на манифестирање на љубов кон мама, тато, сестра, баба, дедо. . . (прегрнување, бакнување, галење по лице, по коса, кажување убави зборови, со цртање цртеж и др.). -Игра со карти кои покажуваат различни изрази на лицето (ги делат меѓу себе и раскажуваат за нив, детето прави гримаси според извлечената карта, кажува дали и тој понекогаш изгледа така). -Учествува во игри на проекција: слуша прочитан текст „Дебелец, малец и слабец“ или некој со слична содржина, разговара за тоа дека сите деца се различни, секое дете има нешто по што е посебно и најдобро, како се чувствува некое дете кога го исмеваат. -Куклени претстави, приказни во кои преку разни ликови детето ги проектира своите стравови и се ослободува од нив. -Игри за надминување на негативна емоција (пр., играта „Желка“, каде детето застанува	-Детето може да се опише себеси како изгледа кога е среќно, тажно, луто, бесно, исплашено. -Препознава и именува на фотографија различни емоции: радост, тага, лутина, страв. -Може да опише што го прави среќен, тажен и исплашен. -Знае основни податоци за себе: име, пол, возраст. -Умее да го опише својот изглед. -Раскажува како се родил,/а расте,, Што можел кога бил/а мал/а". -Може да наброи два примери на сличности и разлики кај себе и другите.

обиудува нив да ги канализира; -да се поттикнува во надминување ирационални стравови; -да се воведува во спознавање на телесната шема (физички идентитет); -да ја развива свеста за своите желби и потреби; -да се поттикнува во создавање и усвојување на позитивна и реална слика за себе; -да се поддржува да се доживува себеси во континуитет (јас како мал, јас сега); -да се поттикнува во јакнење на самовербата и самопочитувањето; -да се поддржува во споредување и разликување на себе си во однос на другите и за себеприфатане.	мирно, ги доближува рацете до телото, како што желката се вовлекува во својот оклоп, брои до десет). -Слуша снимени човечки гласови што искажуваат иста содржина, но со различна боја и тон на гласот и ги препознава чувствата. -Правење на „штит против стравот“ (од хартија, кутии и сл.). -Активности во кои децата го кажуваат своето име. -Игри во кои децата кажуваат што најмногу има се допаѓа кај самиот себе (очите, сакањето на другарчето, љубовта кон мама). -Споредување на своите дланки, раце, стапала, височината преку директен контакт со другарче. -Покажување фотографии на родителите, свои фотографии кога бил мало дете, дел од облеката и играчките со кои си играле кога биле сосема мали, кажуваат што можеле и знаеле кога биле бебе, а што знае и можат сега. -Активности во кои детето покажува пред други деца и возрасни што може и умее и се гордее со тоа.	-Набројува што може, а што сè уште не може да направи. -Ги изразува своите желби.
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
Да ја развива емоционалната сигурност, заштита и прифатеност во групата; -да ги развива и негува позитивните емоции, како што се: љубов, радост, среќа, задоволство, опуштеност и сигурност; -да се оспособува за воочување и манифестирање на некои нијанси во емоционалната комуникација;	-Разговара со воспитувачот за тоа кого сака, што сака и зошто; зборува за тоа во кои ситуации се чувствува пријатно, а во кои не и зошто. -Раскажува за пријатни и непријатни искуства доживевани во различни ситуации. -Покажува на различни начини дека го сака другарчето кое е различно од него. -Учествува во игри на проекција: слуша прочитан текст „Дебелец, малец и слабец“ или некој со слична содржина, разговара со тоа дека сите деца се различни, секое дете	- Детето може да се опише себеси како изгледа кога е среќно, тажно, луто, бесно, исплашено.. -Детето може да опише и објасни што го прави среќно, а што тажно. -Кажува што го лути, од што се плаши и зошто. -Препознава и именува на фотографија различни

-да се поттикнува на позитивен емоционален однос кон членовите на семејството, развивање чувства на припадност и меѓусебна доверба; -да се поттикнува да искажува радост и задоволство од успешно извршената работа; -да се поддржува во збогатување и облагородување на детскиот емотивен свет и имагинацијата, преку непосредна комуникација со различни уметнички дела, традицијата, културата на која припаѓа и сл.; -да се поддржува во развивање на осетливоста за чувствата на другите луѓе (емпатија) преку разбирање на нивните емоционални состојби; -да се поддржува во јакнење на самовербата и самопочитта, како и на довербата и почитта кон други луѓе; -да се поттикнува за негување на чувството на љубов кон другите луѓе и татковината; -да се поддржува во облагородување на позитивните емоции (благородност и милост) и доживување на блиските луѓе како блиски; -да се поттикнува да ја развива свеста за негативните емоции (љубомора, агресивност, завидливост, себичност), нивно препознавање кај себе и другите; канализирање на негативните емоции кај детето; -да се поттикнува да пронаоѓа	има нешто по што е посебно и најдобро, како се чувствува дете кога го исмеваат; слуша текстови: „Малата сирена оди на забар“ и сл. (преку разните ликови на јунаците, детето ги проектира своите стравови и се ослободува од нив). -Учествува во активности за збогатување на имагинацијата („патува на најубавото место“, слуша музика и замислува убави слики; зборува за своите доживувања и ги изразува на различни начини). -Учествува во активност каде го покажува свој начин на надминување на стравот. -Го црта смешно животното од кое се плаши. -Учествува во прослава на празници, традиционални обичаи, гледа ТВ- емисии и фотографии за убавините на родниот крај и татковината. -Разгледува сликовници, илустрации од списанија со различни емоционални содржини (различни ликови, дете кое плаче, и сл.) и потоа раскажува како се чувствувал ликот што го видел, прави такво лице или го глуми ликот. -Децата изработуваат маски на кои се претставени четири основни емоции. Воспитувачот води разговор со нив за тоа кои елементи се битни за изразување на одредена емоција, т.е. за нејзиното препознавање (сличности и разлики меѓу емоциите). Потоа децата глумат користејќи ги изработените маски. Ги користат маските за вежбање за изразување на одредена емоција и за препознавање на емоциите на другите.	емоции: радост, тага, лутина, страв. -Детето слуша снимени човечки гласови што искажуваат иста содржина, но со различна боја и тон на гласот и ги препознава чувствата. -Покажува неколку начини на изразување на љубов кон мама, тато, другарче. -Умее да ги објасни резултатите од својата работа и покажува почит кон работата на возрасните. -По следење на куклена претстава, по читање на приказна или гледање на краток филм, зборува за некои чувства на јунаците од претставата. - Детето со свои зборови ја искажува љубовта кон родителите, родниот крај и татковината.
---	--	--

свои оригинални решенија за надминување на некои негативни емоции; -да се поттикнува да осмислува различни начини на изразување на љубов, почит, среќа, задоволство и сл.; -да се поттикнува за надминување на ирационални стравови.		
--	--	--

8.4 Дидактички препораки

8.4.1 Дидактички препораки за деца до 2 години

Градинката претставува место каде што детето стекнува нови социјални искуства. Меѓутоа, иако малите деца имаат природна потреба да остваруваат социјални контакти со други луѓе и врсници, сепак целиот тој процес на развивање на вештини и разбирање на социјалните контакти со луѓето бара доста време и поддршка од возрасните/ родителите на детето и негувателите во градинката. Во градинката, негувателката во групата е првиот пријател на детето, таа го храни, негува, ги задоволува неговите физиолошки потреби, го учи и го воспитува. Сите активности со децата на возраст до 2 години, треба да се реализираат преку игри, куси приказни, песни, со весел израз на лицето, за да може детето да почувствува љубов и сигурност. Во играта и разговорот со детето секој негов успех треба да се пофали. Негувателот треба постојано да го следи детето и соодветно да одговара на неговите потреби.

Сигурната околина во просторот за учење и развој на детето, како и поттикнувачката интеракција со негувателката во периодот до 2 години играат значајна улога во промоцијата на здрав социо-емоционален развој на секое дете, врз кој во значителна мера се темели успехот на детето во подоцнежниот живот.

Планирањето и подготвувањето за работа за секоја група деца од најрана предучилишна возраст (до 2 години), го подготвува педагогот во градинката или определениот воспитувач.

При реализација на конкретните цели од оваа програма, тргнувајќи од возрасните можности и индивидуалните разлики во развојот на децата, нужно е да се води сметка за почитување на холистичкиот пристап, обезбедување на меѓусебна поврзаност на сите аспекти од развојот на детето и почитување на позитивна дисциплина. Понудените примери за реализација на конкретните цели се само можни активности во работата со децата. На кој начин ќе се реализираат поставените цели зависи од возраста, можностите, способностите, интересите на децата,

креативноста и интересот на негувателот/педагогот и просторните и материјалните услови со кои располага градинката.

За реализација на целите од оваа програма во рамките на социо-емоционалниот развој на децата, со оглед на возраста на децата, (до 2 години), нивните можности, способности, интереси и потреби, се препорачува користење на современи, актуелни и интерактивни методи на работа, со особен акцент на методот на игра, кој треба да биде доминантен во работата со децата на оваа возраст. Игрите и активностите треба да се организираат во зависност од возраста на децата. Со најмалата возраст до 12 месеци се работи исклучиво индивидуално, со децата од 12 до 18 месеци се работи индивидуално, со повремено организирање на групни активности (од 2 до 4 деца), а со децата на возраст од 18 до 24 месеци играите и активностите треба да се изведуваат во мали групи со 4 до 6 деца, а повремено и индивидуално и со целата група.

Најчести дидактички средства и материјали што се користат за реализирање на целите од социо-емоционалниот развој се: сидно огледало достапно за секое дете да ја види целата своја фигура, играчки, градежен материјал, кукли : гињол, ракавица, со човечки ликови, со животински ликови, аудитивни средства-разни звучни инструменти, музички играчки, ЦД -плеер, аудиовизуелни средства и сл.

Материјалите во центрите за учење (куклен, семеен, конструктивен) треба да бидат: организирани, јасно наредени, чисти и уредни, достапни за децата и постојано збогатувани.

8.4.2 Дидактички препораки за деца од 2 до 3 години

На ова возраст почнуваат да се појавуваат базичните стилови на игра. Некои деца појавуваат поголема наклонетост кон конструктивните игри и материјалите за играње (обликуваат, градат, нижат), а други, пак, се повеќе наклонети кон симболичката игра и драматизацијата. Материјалите кои ги користат во играта им служат како поддршка во остварување на социјалната интеракција. Играта и понатаму е основен метод за работа. Од формите на работа со цел да се развијат социјалните вештини кај детето, се препорачува да се применува индивидуална форма на работа, работа во парови, работа во мали групи (од 2 до 4 деца во група), а во одредени случаи и заедничка форма на работа.

За реализација на целите од социјалниот и емоционалниот развој на детето најчесто се користат следниве дидактички средства и материјали: кукли: гињол, ракавици, со човечки ликови од различен материјал и со различна големина, играчки, градежен материјал, сликовници, предмети за костумирање, сидно огледало, мала сцена за театар на сенки, фигури за театар на сенки и сл.

8.4.3 Дидактички препораки за деца од 3 до 4 години

Во работата со децата на возраст од 3 до 4 години воспитувачот треба да создава атмосфера на сигурност, прифаќање и задоволство кај децата. Воспитувачите во градинката треба

да бидат модел на прифатливо изразување на сите емоции, во ситуации кои предизвикуваат лутење на детето ќе му понудат решенија кои вклучуваат кратко одложување на задоволување на желбите и потребите или замена за посакуваниот предмет, играчка и сл. Од формите за работа се препорачува користење на работа во пар, работа во мали групи, а во одредени ситуации и индивидуална и заедничка работа со децата. Методот на игра и понатаму продолжува да биде основен метод на работа, кој во комбинација со другите методи (метод на истражување, демонстрација, илустрација, читање на текст) и понатаму претставува значајна поддршка во социо-емоционалниот развој на детето.

Активностите за поттикнување на социо-емоционалниот развој најчесто се реализираат во следните центри на учење: семејно-драмски, етнолошки и татковински.

8.4.4 Дидактички препораки за деца од 4 до 5 години

Децата помеѓу четири и пет години се чувствуваат храбри и непобедливи и секогаш се подготвени да преземаат ризици. За разлика од играта на тригодишните деца, на оваа возраст играта е кооперативна, социјална. Децата почнуваат да покажуваат емпатија и можат да зборуваат за сопствените чувства и чувствата на другите.

Овие деца ги тестираат ограничувањата и го рационализираат своето однесување. Иако четиригодишните деца сеуште имаат краткотрајно внимание, сепак успешно ги решаваат проблемите и можат да се сконцентрираат на одредена задача, ако имаат интерес за неа. Способни се да генерализираат од една активност или ситуација со друга.

Посебно интерес пројавуваат за сопственото тело и телото на другите и може да се преокупираат со телесните повреди. Кај нив се присутни различни стравови и можат да доживеат непријатни искуства сонувајќи страшни сонови. Емоциите ги изразуваат најчесто на социјално прифатлив начин.

Основни карактеристики на социоемоционалниот развој кај детето на возраст од 4 до 5 години се: опаѓањето на негативизмот; зголемената потреба од самостојност и независност со преземање иницијатива; можност да следи упатства дадени на целата група; за сопствениот успех суди споредувајќи се со другите деца; тежнее да биде прво и најдобро особено во присуство на возрасни; морални поуки може да прима само во конкретни ситуации; сосема е самостојно при исхрана; сака само да биде во тоалет, но посебно го интересира што другите прават таму; почнува да се грижи за своите играчки и по играта ги враќа на место; повидлива станува кооперативната игра, детето бира деца со исти интереси, сака да биде водич и да им наредува на другите деца, наметнува правила на игра; во играта сака да се преобразува и да игра различни улоги; сака игри во кои ќе може да се натпреварува.

Воспитувачот треба да овозможи играње на нови и различни, нестереотипни улоги и да обезбеди богата и стимулативна средина за игра во која детето непречено ќе учи и ќе се развива. Тој, исто така, треба да ја поттикнува емпатијата и грижливоста кај децата.

Активностите за поттикнување на социо-емоционалниот развој најчесто се реализираат во следните центри на учење: семејно-драмски, етнологски и татковински.

8.4 .5 Дидактички препораки за деца од 5 до 6 години

Во работата со децата на возраст од 5 до 6 години воспитувачот треба да применува методи и форми на работа со кои ќе се овозможи секое дете слободно да ги изразува и препознава своите емоции. Исто така, треба да овозможи играње на нови и различни, нестереотипни улоги, како и да обезбеди богата и стимулативна средина за игра во која детето непречено ќе учи и ќе се развива.

Треба да бидат овозможени социјални контакти со деца и други возрасни. Кога станува збор за емоциите воспитувачот треба да следи конкретен редослед на активностите и постапките. На пр.,: го прашува детето: „Кога си среќен?"; потоа го наведува тоа да ја поврзе емоцијата со конкретна ситуација и го прашува: „Дали и кога си бил среќен и порано?" Воспитувачот треба да избира активности кои се во согласност со можностите и способностите на децата, т.е активности кои детето ќе може успешно да ги заврши со што директно се влијае врз развојот на самодоверба. За таа цел воспитувачот треба да ги научи децата да кажуваат позитивни изјави, како на пр: „Ова баш добро го направив.." и многу често, откако нешто добро ќе направат, да ги прашува децата: „Дали си ти задоволен/задоволна?". Воспитувачот треба да ја поттикнува емпатијата и грижливоста кај децата, да ги научи да искажуваат внимание, а и да ги вклучуваат децата во некоја хуманитарна активност, преку шеговити игри, гримаси и облекување да ја поттикнува духовитоста кај децата. Исто така, воспитувачот треба да го поттикнува оптимизмот кај децата, преку сопствениот оптимистички пристап кон нив, кој децата го прифаќаат како модел на однесување.

Активностите за поттикнување на социо-емоционалниот развој најчесто се реализираат во следните центри на учење: семејно-драмски, етнологски и татковински.

8.5 Следење на постигањата и напредувањето на детето

На почетокот на воспитната година воспитувачот врши почетна опсервација на децата во групата, со цел да се спознаат социјализациските аспекти на развојот и емоционалниот развој на секое дете во групата поединечно. Врз основа на направената опсервација се добива слика за состојбата на децата во групата и таква каква што е се става во функција на квалитетно планирање и реализирање на идните активности.

Во текот на годината, во рамките на социјалниот и емоционалниот развој воспитувачот редовно ги следи постигањата и напредувањата на секое дете во групата. Тоа се врши преку материјалните докази од досието на детето, кое се води за секое дете од воспитната група. Досието на детето содржи:

- листа за постигнувањата, анегдотски белешки, студии на случај;
- детски изработки и искази;

- фотографии на децата од различни активности;
- видео и аудиозаписи.

Во согласност со научните сознанија за разликите во развојот на децата, при следење на постигнувањата и напредувањето на детето важно е да не се заборави дека детето не треба да се споредува со другите деца од групата, туку да се следи неговото индивидуално темпо на развој и постигања.

Досието во текот на целата година им е достапно на родителите на децата и стручните работници во градинката/центарот за ран детски развој, за да можат и тие да дадат свој придонес во развојот и напредувањето на детето.

Досието со прочистени и селектирани податоци продолжува да се води и наредната година, во групата во која ќе премине детето. Со запишувањето на детето во основно училиште досието на детето се предава во училиштето.

9. ЈАЗИК, КОМУНИКАЦИЈА И РАЗВОЈ НА ПИСМЕНОСТ

Усвојувањето на јазикот и неговото правилно користење е важно за успешното функционирање на секоја индивидуа во општеството. Новородените деца доаѓаат на свет спремни да комуницираат со звуци, гестикации и зборови.

Правилното усвојување на јазикот е комплексен процес кој започнува од раѓањето на детето и, главно, е условено од голем број фактори. Со усвојување на јазикот детето, всушност, усвојува еден моќен и комплексен симболички систем, кој го развива и усовршува во текот на целиот живот. Експресијата на лицето и говорот на телото со кои комуницираат најмалите бебиња брзо се заменува со гугање, формирање на зборови и конструкција на реченици.

Јазикот на децата им е неопходен да ги изразат своите мисли и чувства, но во исто време тој им е неопходен да ги разберат и другите лица со кои тие секојдневно стапуваат во комуникација.

Јазикот се усвојува во одреден социјален и културен контекст. Во почетокот, тоа е семејството како примарна социјална средина, а подоцна тоа е училиштето и пошироката социјална средина.

Во развојот на јазикот и писменоста, клучен момент е детето да може да ги демонстрира своите почетни вештини на мајчиниот јазик.

Без разлика на мајчиниот јазик (македонски, албански, турски, ромски итн.) средината во која детето секојдневно се движи треба да биде богата со пишан и говорен јазик.

Надворешните влијанија од средината, подучувањето со специфични говорни вештини и културните различности влијаат на усвојувањето на јазичните и комуникациските способности

Од аспект на јазикот, комуникацијата и развојот на писменоста се одвојуваат три клучни подрачја со следните стандарди:

I. Комуникација со помош на која детето одговара соодветно на говорниот јазик, започнува да го разбира, демонстрирајќи говорни вештини во комуникацијата со околината.

Стандарди:

1. Детето може да слуша и да разбира говорен јазик.
2. Детето може да зборува и да комуницира.
3. Детето може да го збогати својот речник и да покаже напредок во правилниот говор.

II. Читање со помош на кое се развива интересот кон печатените материјали и препознавање на пишаните симболи и букви.

Стандарди:

1. Детето покажува интерес кон печатените материјали.
2. Детето може да препознае пишани симболи и букви.

III. Пишување со помош на кое детето започнува активности (чкртање, цртање.) кои понатаму се развиваат во вештини за пишување преку кои се искажуваат одредени идеи .

Стандарди:

1. Детето може да се вклучи во активности поврзани со пишување.
2. Детето ги искажува своите идеи преку пишани симболи и букви.

9.1 Општи цели за развојниот период до 6 години

Да се развива способноста за слушање и разбирање на говорниот јазик.

Да се развива способноста за правилно зборување и елоквенција.

Да се развиваат јазичните способности како основа за развој на сопствениот, националниот и културниот идентитет.

Да се развива способноста за слушање, разбирање и доживување на јазикот.

Да се развива способноста комуникациски вештини

Да се развива способноста за смислено и граматички правилно изразување на своите мисли.

Да се негува љубовта и позитивениот однос кон книгите.

Да се поттикнува и развива интересот кон читање на книги.

Да се поттикнува и развива интересот за писмено изразување.

Да се воведува и запознава со основите на пишаниот јазик.

Да се поттикнува творештвото.

Да се развива чувство за постоење на културна и јазична различност.

9.2 Комуникација и медиумска култура

Развоен период до 2 години

Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува да реагира кога слуша познат глас; -да се поттикнува да произведува гласови, да вокализира, гуга; -да се поттикнува на вербална и невербална комуникација; -да се поттикнува за соодветно реагирање на изговорени зборови од страна на возрасниот; -да се поттикнува за повторување на кратки вербални пораки; -да се оспособува за поставување прашања и вербално реагирање на нив; -да се оспособува за употреба на прости реченици; -да се поттикнува на комуникативни способности (со возрасните, меѓу самите деца, во симболичка игра); -да се поттикнува за поврзување на зборовите со одредени предмети и личности; -да се развиваат способности за зборување преку составување на реченици од 2-3 збора; -да се поттикнува за користење на прашални зборови; -да се поттикнува на вербална и невербална комуникација; -да се поттикнува за соодветно реагирање на	-Игри во кои ќе се зборува со детето и се раскажуваат едноставни приказни. (до 18 месеци) -Активности со детето со цел зборување за секојдневните активности (додека се облекува, и се храни). (до 18 месеци) -Игри во кои детето се поттикнува за повторување на некоја кратка порака. (до 18 месеци) -Поставување прашања меѓу кои и како се вика. (до 12 месеци) -Користење невербална комуникација (допрете го детето, насмејте му се...). (до 18 месеци) -Активности во кои детето се прашува каде е некое дете или предмет, а детето се врти и со поглед го бара. (до 12 месеци) -Игри или разговори во кои возрасниот одговара навремено и на вистински начин на пораките од детето (му возвраќа со насмевка, му го дава тоа по што посегнува, го зема во раце и сл.). (до 12 месеци) -Игри со слогови (ма- ма; ла- ла; еда- еда и сл.). (до 12 месеци) -Организирани активности во кои детето изведува едноставни движења со помош на возрасниот (на пр., „па-па“, „колку си големо“, „бегај, ќе те фатам“ и сл.). (до 12 месеци) -Активности во кои детето покажува играчка што сака да ја добие и вели „дај, дај“. (до 12 месеци) -Секојдневно поздравување со „Добро утро“, а кога си оди „До гледање“ и мавта со раката. (до 18 месеци) -Игри..., „Да го повикаме мачето, кучето, пилето“ (ги вика овие животни со изговарање на: пи, пи..; мац, мац... и сл.). (до 18 месеци) -Говорни игри каде детето изговара зборови кои ги повторува (Како чука сатот: тик, так...). (до 18 месеци).	-Детето ги движи рацете и нозете кога слуша познат глас. (до 12 месеци) -Детето повторува кратки вербални пораки кога ќе ги слушне. (до 12 месеци) -Детето покажува еден прст кога ќе го прашате колку години има. (до 12 месеци) -Детето поврзува зборови со одредени предмети маче, играчка..). (до 18 месеци) -Детето го сфаќа значењето на зборовите –да- и –не-. (до 18 месеци) -Детето го насочува погледот во ликот на возрасниот што зборува и внимателно гледа и слуша што зборува тој. (до 18 месеци) --Детето реагира на познати зборови (на налог ја врти главата кон познато лице, реагира на зборовите: одиме па-па, дојди, немој). (до 12 месеци). -Имитира неколку гласови од непосредната околина (глас на животно, звук на автомобил). (до 18 месеци) - На барање: „Покажи ми..“ детето го покажува предметот. (до 18 месеци) - На барање на возрасно лице исполнува едноставна задача (на пр., дај, донеси и сл.). (до 18 месеци) -Детето практично и правилно користи неколку гестови за комуникација (на пр., покажува со прст, одмавнува со глава и сл.). (до 18 месеци) -Детето, во комуникација, умее

изговорени зборови од страна на возрасниот; -да се поттикнува за повторување на кратки вербални пораки; -да се поттикнува за поврзување на зборовите со одредени предмети и личности; -да се развива способност за разликување на пораките од страна на возрасниот – дозволено или недозволено; -да се развиваат способности за зборување преку составување на реченици од 2-3 збора; -да се поттикнува способност за имитирање и повторување на слушани зборови; -да се поттикнува способност за користење на прашални зборови; -да се развива способност за говор преку користење на предговорни активности; -да се развива способност за објаснување на дадена слика со користење на 3-4 зборови.	-Разговарање со детето, раскажување едноставни приказни, читање и разгледување на сликовници и препознавање на илустрации. (до 24 месеци) -Поставување прашања и организирање говорни игри (Како се вика, колку години има). (до 24 месеци) -Активности во кои се користи невербална комуникација (допрете го детето, насмејте му се...).(до 24 месеци). -Поттикнување на детето да одговори на вербална инструкција (Каде е мама? Дали сакаш колаче?) (до 24 месеци) -Поттикнување на детето да одговори на барањата (кажете му што е дозволено, а што не е дозволено да прави). (до 24 месеци) -Осмислување и иницирање игра во која ќе се поттикнува детето да поставува и да одговара на прашања. (до 24 месеци) -Поттикнување на детето да ги именува предметите или лицата кои се во негова близина. (до 24 месеци) -Организирање на активности со можност детето да поставува прашања додека се чита некоја сликовница или текст.(до 24 месеци)	правилно да ги изговори сите вокали и малку согласки. (до 24 месеци) -Искажува реченица од 2-3 збора, но нема помошен глагол кој ги поврзува. (до 24 месеци) -Детето го изговара своето име. (до 24 месеци) -Во комуникацијата именува делови од телото, предмети за секојдневна употреба, дејство, користи придавки (на пр., голема, мала, топло, меко). (до 24 месеци) -Извршува задача која бара активност од него (на пр., однеси ја куклата во креветче, отвори ја вратата и сл.).(до 24 месеци) -Детето повторува кратки вербални пораки кога ќе ги слушне. (до 24 месеци) -Детето покажува два прста кога ќе го прашате колку години има.(до 24 месеци) -Детето ја мрда главата за да одговори „да“ или „не“ на едноставно прашање. (до 24 месеци) -Детето прекинува со активност кога возрасниот ќе му даде инструкција да не го прави тоа.(до 24 месеци) -Детето го насочува погледот во ликот на возрасниот што зборува и внимателно гледа и слуша што зборува. (до 24 месеци)
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
- Да се поттикнува на вербална и невербална комуникација; -да се оспособува за правилно	-Вежби за дишење- длабоко вдишување и бавно издишување. -Детето учествува во гласовни игри (повторување на некои слогови,	-Детето повторува кратки вербални пораки кога ќе ги слушне. -Детето правилно ги изговара

дишење потребно за добар изговор; -да се оспособува за правилна артикулација на одделни гласови; -да се поттикнува за соодветно реагирање на изговорени зборови од страна на возрасниот; -да се поттикнува за повторување на кратки вербални пораки; -да се поттикнува за поврзување на зборовите со одредени предмети и личности; -да се развива способност за разликување на пораките од страна на возрасниот— дозволено или недозволено; -да се развива способност за зборување преку составување на реченици од 2-3 збора; -да се поттикнува способност за имитирање и повторување на слушани зборови; -да се поттикнува кон користење на прашални зборови; -да се развива способноста за говор преку користење на предговорни активности; -да се развиваат способности за објаснување на дадена слика со користење на 3-4 збора.	повторување на зборови кои чудно звучат), во вид на скандирање, потпевнување и ритмичко повторување на некои слогови или зборови. -Спонтани разговори при што се поставуваат прашања и се даваат одговори (детето одговара на прашања). -Игровни активности за поттикнување на комуникацијата помеѓу децата. -Организирање говорни игри во кои детето ќе повтори некоја кратка порака. -Активности во кои детето кажува како се вика, колку години има. -Игри за користење невербална комуникација (допрете го детето, насмејте му се...). -Активности во кои детето ќе одговори на вербална инструкција (Каде е мама?. Дали сакаш колаче?). -Игри за поттикнување на детето да одговри на Вашите барања (кажете му што е дозволено, а што не е дозволено да прави). -Иницирање игра во која ќе се поттикнува детето да поставува и одговара на прашања. -Говорни игри за поттикнување на детето да ги именува предметите или лицата кои се во негова близина. -Одговорање на прашањата кои ги поставува детето додека воспитувачот чита.	сите вокали и голем дел од согласките. -Детето умее да препознае неколку расположенија кај други лица (весело, тажно) и состојба или активност покажани невербално и невербално да реагира, а исто така со гестови покажува состојба или активност (на пр., плаче, јаде, спие). -Поставува прашања на возрасни лица за непознати лица или непознати предмети (што е тоа?; кој е тоа?). -Детето покажува два прста кога ќе го прашате колку години има. -Детето поврзува зборови со одредени предмети (маче, играчка...). -Детето го сфаќа значењето на зборовите „да“ и „не“. -Детето ја мрда главата за да одговори „да“ или „не“ на едноставно прашање. -Детето прекинува со активноста кога возрасниот ќе му даде инструкција да не го прави тоа. -Детето го насочува погледот во ликот на возрасниот што зборува и внимателно гледа и слуша што зборува тој. -Детето го прекинува возрасниот додека чита приказна и поставува прашање „Зошто?“.
Развоен период од 3 до 4 години		

Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развива во континуитет функцијата на говорниот апарат; -да се оспособи за правилна дискриминација и артикулација на гласовите, како основа за правилно изговарање на зборовите; -да се развиваат способности за разбирање на значењето на изговорените зборови; -да се оспособува за слушање и разбирање на приказни кој ги чита возрасниот или други текстови, емитувани на радио или телевизија; -да се поттикнува и да развива способност за започнување на дискусија и поставување прашања; -да се оспособува за точно пренесување на кратки пораки; -да се поттикнува и да развива способност за раскажување и изразување со куси целосни реченици; -да се развива способност за употребување нови зборови и поттикнување за прашување за значењето на некој непознат збор; -да се оспособи да изведува некои елементи на драматизација; -да се јакне самодовербата и фантазијата на детето.	-Активности со игра на зборови во кои се изговараат зборови и куси реченици или стихови во кои се наоѓа гласот кој детето погрешно го изговара (гласот е во различни положби во зборот и во комбинација со други гласови)(пр. Дун, дам, дан за правилен изговор на гласот Д). -Активности за разликување на одреден глас со помош на интонација, со продолжување во почетокот, средината и на крајот на зборот (пр., ззззаби; коссса; одии и сл.). -Активности во кои се даваат соодветни инструкции (побарајте од детето да покаже како се мијат раце). -Читање сликовници, приказни или текстови и секојдневно применување вербални стимулации (разговарање, одговарање на прашања, поттикнување на детето да поставува прашања). -Вклучување на детето во разговор и одговарање на поставените прашања од негова страна. -Говорни игри во кои детето ќе пренесе одредена говорна порака дома и поставување прашања следниот ден за тоа. -Раскажување дел од приказна или дел од цртан филм ко што го гледало детето и поттикнување за размислување на поинаков крај. -Активности во кои детето го збогатува речникот и прецизно го објаснува значењата на новите зборови. -Активности во кои децата играат со сценски кукли и говорат. -Драматизација и игри на улоги за секојдневни ситуации и доживувања од	-Детето го разбира значењето на изговорените зборови– постапува според дадена инструкција. -Детето ги разликува сите гласови од мајчиниот јазик. -Правилно ги изговара сите вокали и голем дел од согласките. -Поздравува познати лица. -При доаѓање и одење од градинка поздравува и отпоздравува. -Внимателно слуша приказна и реагира на одредени смешни делови во неа. -Со внимание слуша приказни што му се раскажуваат, читаат, приказни на ТВ... -Започнува разговор и поставува прашања. -Пренесува кратка порака од воспитувачката до родоителот и обратно. -Раскажува приказна или цртан филм и точно кажува за што станува збор. -Користи нови зборови. -Детето игра со сценска кукла и говори. -Детето одбира кукла-животно, ја држи во раката и може да имитира звуци и начин на движење на тоа животно. -На поставено прашање при следењето на

	животот на детето. -Активности - Драмски игри (игри на претставување), а притоа детето користи гестови и пантомимски прикази на дејствијата како дополна на зборовите. -Организирање куклена претстава и потоа разговор за јунаците и за тоа што се случувало. -Игра на улоги (мајка, лекар, продавач, бебе), при што го менува интензитетот и бојата на гласот. -Иницирање активности во кои се претставува конкретно „животно” користејќи соодветна маска на глава или пред лицето. -Игри во кои се измислуваат кратки приказни (пр., „Кога би бил цар” и сл.).	драматизацијата детето одговара. -Во текот на следењето на куклената претстава детето соодветно одговара на поставените прашања. -Умее да ги идентификува главните ликови во куклената претстава. -Умее, користејќи соодветна маска и со движење, да претстави еден лик.
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособува и навикнува детето на правилно дишење потребно за добар изговор; -да се развива правилно функционирање на говорниот апарат; -да се развива способноста за слушање со внимание (способност да се слуша говорот и гласовите од кои се состои);фонематски слух (разликување на гласовите во говорот); -да се усовршува способноста за јасно изговарање на речиси сите гласови; -да се поттикнува и оспособува за искажувања на своите идеи на повеќе начини; -да се поттикнува и развива	-Иницирање активности и вежби за дишење (забрзано, длабоко, забавено дишење), издишување. -Говорни игри за создавање на необични гласовни комбинации (на пр. „нени, мини, чини, ова не го кини” и сл.). -Вклучување на детето во некоја дискусија или активност која е од негов интерес. -Охрабрување на дискусијата помеѓу децата во групата. -Поттикнување на детето да раскажува по сеќавање (како си поминало во градинка, на роденден....). -Активности во кои детето ќе рецитира стихотворба и охрабрување да ја менува интонацијата на гласот со цел потенцирање на одделни делови од стихотворбата. -Разговори со детето за постоење на	-Детето може правилно ги изговара речиси сите гласови. -Ги кажува своите идеи на повеќе начини. -Со леснотија раскажува приказна или некој настан кој го доживеало. -Разговара со своите врстници за некоја случка (како поминало на роденден, на прошетка...). -Употребува различна интонација на гласот за да раскаже некоја случка. -Рецитира стихотворба со имитирање или промена на интонацијата на гласот. --Умее да имитира и да одглуми нешто -Детето разбира едноставна

способноста за меѓусебна комуникација и поттикнување на детето за разговор со своите врсници; -да се оспособува за раскажување сопствено искуство или доживување; -да се развиваат способности за јасно рецитирање на стихотворба со промена на интонацијата на гласот; -да се оспособува за препознавање на зборови кои се различни од мајчиниот јазик; -да се поттикнува за учество во драматизации и кон желбата за прифаќање на игра на улоги.	различни јазици во локалната заедница или пошироко. -Иницирање активности во кои децата ќе имаат различни улоги и ќе имаат можност да глумат -Активности во кои детето ќе слуша разговор, договарање, спогодување кај возрасните, набљудува гестови, изрази на лицето, држење на телото. - Дидактичка игра „микрофон“ (секој кажува нешто за своите желби, играчки, игри и др.). -Учествува во игра на прашања и одговори. -Иницирање игра „Разговар“ по телефон со познати лица. -Активности во кои се презентираат и објаснуваат народни обичаи со игри на улоги (пр., бадничари).	невербална комуникација, невербално покажува гестови и начини на одење и однесување кај возрасните лица кои ги познава. -Умее да поставува прашања: кога? како? и кратко одговара на прашањата за предметите во непосредната околина (Што е тоа и од што е направено?). -Соодветно ги користи зборовите: повели, благодарам, молам. -Разговара со возрасно лице или другарче и постапува соодветно на договорот или добиената задача (на пр., ги собира коцките и ги реди во кутија и сл.).
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето на користење на говорот како средство за меѓусебно запознавање и разбирање; -да се воведува во користење на говорот како средство за изразување на своите мисли, чувства, доживувања; -да се воведува во активно слушање со разбирање на говорот на другите; -да се воведува во правилно и разбирливо говорење со умерена јачина и темпо на гласот; -да се оспособува да ги усогласува глаголите по	-Активности за меѓусебно запознавање - воспитувачот и децата се претставуваат себеси и се запознаваат. -Разговор за тоа што ги прави децата среќни, тажни, што ги лути и сл. -Препознавање на приказна по слушање на нејзини делови. -Обработка на текст или приказна која содржи зборови со одреден глас што треба правилно да се изговара. -Говорна игра „Расипан телефон“. -Разговор на телефон со познати лица. -Игра „Ехо“ (со изговарање на гласови со различна интонација – тивко, гласно, со шепотење). -На даден одговор детето осмислува прашање.	-Детето го кажува своето име и адреса на живеење. -Детето умее да се себеизразува. -Може соодветно да реагира на вербално упатство дадено од возрасните. -Детето се вклучува во разговор, го разбира тоа што го слуша и соодветно реагира. -Го знае значењето на некои специфични зборови (на пр., артист, писател, педагог, новинар, стоматолог-лекар за заби...). -Говори со умерена јачина и

време, да се изразува јасно и со правилно составени реченици; -да се поттикнува кон воочување на разликата помеѓу нелитературен и литературен говор; -да се поттикнува на правилна артикулација и дискриминација на гласовите; -да ги развива континуирано говорните органи во функција на правилно дискриминирање и артикулирање на говорот; -да се воведува во традиционални говорни игри (бројалки, загатки, игри со зборови); -да развива способност за меѓусебна комуникација и поттикнување на детето за разговор со своите врсници; -да се поддржува за јасно, течно и акцентирано изразување при јавни настапи пред врсниците и возрасните; -да се поттикнува да дава објаснување за сопствените постапки во одредени ситуации; -да се оспособува за препознавање на зборови кои се различни од мајчиниот јазик; -да усвојува и применува културно однесување во комуникацијата со возрасните и врсниците (Вие, Ви благодарам, молам, се	-Вежба како да комуницира со непознати лица, како да побара помош ако се изгуби и сл. -Вежби за правилно држење на телотот при говорење и кажување брзозборка или бројалка. -Говорна игра „На глас на глас“, Дидактичка игра „Лото“. -Разговарање и дискусија помеѓу децата во групата. -Децата рецитираат стиховорби, драматизираат или раскажуваат приказни пред деца од друга група. -Игра за прашања и одговори. -Детето рецитира стихотворба и ја менува интонацијата на гласот со цел да потенцира одделни делови од стихотворбата. -Воспитувачот разговарај со децата за постоење на различни јазици во локалната заедница или пошироко. -Говорни игри каде детето кажува спротивно значење на одреден збор. -Активности во кои децата ќе имаат различни улоги и ќе имаат можност да глумат. -Учествува во игра пантомима. -Импровизира со сценска кукла, говори зад маска. -Учествува во народни обичаи што содржат претставување, преземање улоги (на пр. бадничари, василичари). -Следење на ТВ-емисија за деца, анимиран филм, радиоемисија за деца и сл. -Следење на куклени и театарски претстави со посета во театар и разговор за неговото значење. -Разгледува детско списание, „чита“	темпо на гласот. -Јасно прашува за тоа што не го знае. -Умее да објасни правила на игра и правила на однесување во групата. -Умее да зборува со умерен глас. -Употребува различна интонација на гласот за да раскаже некоја случка. -Рецитира стихотворба со имитирање или промена на интонацијата на гласот. -Ги препознава зборовите кои се различни од мајчиниот јазик. -Го знае спротивното значење на одредени зборови. -Учествува во говорни игра-гатанка и точно погодува. -Умее да имитира и да одглуми нешто. -Умее со зборови и движење да го претстави ликот што го глуми.
--	--	--

извинувам); -да умее да ги почитува потребите и желбите на другите, да прави компромиси, да се договара; -да се поттикнува за учество во драматизации и поттикнување на желбата за прифаќање на игра на улоги; -да се поттикнува кон развивање на способноста за невербално комуницирање со помош на гестови, мимики и пантомима; -да се ослободи од чувство на страв, напнатост и несигурност во разговорот; -да се запознава со различни видови телевизиски и радиоемисии; -да стекне елементарни знаења за театарот, драмската и музичката уметност; -да се запознава со детски списанија.	илустрација, фотографија, измислува своја приказна. -Разговара за работата на новинар, артист, илустратор.	
---	--	--

9.3 Читање и збогатување на речникот

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето кон запознавање и разгледување на разни. сликовници и илустрации -да се поттикнува да изговара зборови со значење; -да се проширува и збогатува детскиот речник; -да се поттикнуваи охрабрува	-Активности за разгледување на различни илустрации, списанија, сликовници... (до 24 месеци). -Активности во кои се покажува и јасно се именуваат предметите од околината (без инсистирање детето веднаш да ги знае тие зборови). (до 12 месеци). -Игри во кои се покажуваат предмети и поврзување со некои својства на	-Детето разгледува корица од сликовница (до 12 месеци). -Детето изговара вокали (до 12 месеци). -Изговара неколку зборовиа со значење (мама, баба, тато, тета) (до 12 месеци). -Може да именува познат

за избор на омилена сликовница; -да се поттикнува и развива желба и интерес за читање и раскажување приказни од страна на возрасниот; -да се поттикнува и охрабрува за почетно разликување на слика од пишан збор; -да се поттикнува и охрабрува за препознавање на слики и илустрации по барање од возрасниот;	предметите (големо, мало, бело..) и со активности. (до 18 месеци). -Активности во кои се покажуваат одделни, неповрзани дејствија; исто дејствие се покажува со различни ликови (куклата спие, мачето спие, зајчето спие и сл.) (до 18 месеци). -Игри со телефон, се „јавува“ кај мама и кажува каде е, со кого си игра, со што си игра и дали му е убаво тука.(до 24 месеци). -Игри со гињол кукла за да се повикаат децата да се измијат, да јадат; гињолката им „пее“ на децата, поставува прашања и бара одговор од децата, кажува куси стихови (до 24 месеци). -Рецитирање куси стихотворби (не инсистира детето да ги научи напамет стиховите) (до 24 месеци). -Организирање игри за разгледување на сликовници заедно со детето и охрабрување за покажување каде е напишан текстот а каде се сликите (до 24 месеци) -Активности во кои детето има можност да ја донесе сликовницата со посочување на сликите и пишаниот текст на корицата (до 24 месеци) -Разгледување на сликовница и охрабрување на детето да ја покаже сликата на страницата каде што има букви (до 24 месеци)	предмет за секојдневна употреба, со помош на ономотопеја именува предмети (на пр., тик-так, ку-ку). (до 18 месеци). -Умее да одговори на прашања кои имаат значење на припаѓање (на пр., Чија е оваа мајка? Чии се овие патики? и сл.). .(до 24 месеци). -Именува и прашува за предмети кои не се присатни (на пр., Што е тоа? Каде е тоа? и сл.). .(до 24 месеци). -Слуша и разбира едноставни приказни за тоа што му е познато, што му се случило. .(до 24 месеци). -Употребува 200 до 250 збора. .(до 24 месеци). -Детето покажува интерес за сликовници.(до 24 месеци) -Детето посегнува по сликовница со различни бои (до 24 м). -Детето се загледува во разни печатени материјали.(до 24 месеци) -Детето одбира некоја сликовница и сака да му се чита.(до 24 месеци). -Детето постојано сака да му ја читате истата приказна.(до 24 месеци). -Детето покажува со прст на конкретни слики во сликовницата.(до 24
---	--	---

		месеци).
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува и охрабрува детето за разгледување разни печатени материјали; -да се оспособува за слушање и разбирање на одбрани дела од уметничкото и народното творештво; -да се развива интерес кон сликовници; -да се збогатува активниот речник на детето; -да се развива самостојноста на детето за говорно изразување во конкретни ситуации; -да се развива способноста за изразување со куси целосни реченици; -да се оспособува за разбирање на вербални изрази кои не се врзани со непосредна ситуација; -да се развиваат способности за разликување на местата каде што е напишан текстот и местата каде што има илустрации; -да се поттикнува препознавање на омилената сликовница или книга по сликите и симболите на корицата; -да се оспособува да прави разлика помеѓу букви и други симболи.	-Активности со детето за разгледување најразлични илустрации, списанија, сликовници... -Заедничко разгледување и читање сликовница и охрабрување на детето да покаже каде е напишан текстот а каде се сликите. -Игри во кои детето ќе ја донесе сликовницата со посочување на сликите и пишаниот текст на корицата. -Разгледување заеднички некоја сликовница и охрабрување на детето да ја покаже сликата на страницата каде што има букви. -Игра со играчки, подредува материјали, својата облека, своите активности ги вербализира и притоа употребува замени: „јас“; „ти“; „мене“; „тебе“; „ние“; употребува: „мои“; „твои“; „наши“. -Игри со фотографии, слики и кажува искази од 3-4 зборови. -Активности во кои се именуваат и опишуваат предмети кои воспитувачот ги вади од „волшебната торбичка“ и при описот користи придавки. -Игри во кои се вербализираат едноставни дејствија кои ги гледа во живо или на слика (на пр., детето зема кукла; топката оди под маса и сл.).	-Детето со внимание и интерес се загледува во печатени материјали. -Знае да покаже каде има слика а каде текст. -Ја препознава омилената сликовница или книга. -Детето се именува со своето име кога зборува за себе. -Употребува замени (ти, мене, тебе, ние, мое, твоја), предлози (во, зад, на, под), при опис користи придавки (голема, мала). -Во секојдневните активности детето го користи својот фонд на зборови (600 до 700 збора).

Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развиваат способности за препознавање на печатени симболи во средината во која престојува детето; -да се оспособува за правилно разгледување на сликовница вртејќи ги страниците една по една, од напред кон назад; -да се поттикнува и развива интерес и љубопитност за користење и „читање“ на сликовници; -да се оспособува за слушање и разбирање на одбрани дела од уметничкото и народното творештво; -да се негува способност за забележување и доживување на звучност и ритмичност на поетскиот говор; -да се збогатува на речникот на детето со зборови кои означуваат поопшти поими; -да се оспособува за самостојно вербално изразување во конкретни ситуации; -да се оспособува за формирање зборови кои означуваат множина, за менување на зборовите и нивно усогласување по род и број; -да се оспособување за изразување со јасни и кратки реченици; -да се развива способност за	-Активности за поттикнување на детето да препознае некој печатен симбол (лого на омилена чоколада, омилена играчка или цртан.филм) (создавање стимулативна средина во која ќе понудите различни печатени материјали со цел детето да препознае одредени симболи). -Обезбедување пристап на детето до разни сликовници и поттикнување да ги разгледува вртејќи ги страниците на книгата. -Иницирање активност во која детето ќе се преправа дека им „чита“ на своите омилените кукли -Активности за охрабрување на детето да покаже некои букви кои имаат форма на круг(на пример буквата „О“). -Слушање на радио и видеокасети со снимени народни сказни. -Слушање: сказни, басни, бројалки, легенди и сл. -Раскажување накусо приказни кои ги слушал повеќе пати. -Активности во кои возрасниот е модел за елоквентно зборување. -Игри во кои се именуваат и опишуваат предмети анализирани со повеќе сетила, при што усвојува и користи нови термини за својствата на предметите. -Игри со зборови (на пр., детето само подредува рими и сл.). -Игри каде детето се опишува себе си и кажува нешто за себе, користи лични заменки, глаголски облици во прво лице еднина.	-Препознава печатени симболи во својата околина и лого на омилена чоколада. -Правилно ја разгледува сликовницата, вртејќи ги страниците една по една од напред кон назад. -Покажува интерес за читање и се преправа дека му „чита“ на некое друго дете. -Препознава некои букви или почетната буква од своето име. -Знае да „чита“ гледајќи со интерес во познат текст. -Детето умее да земе сликовница од библиотечното катче, ја разгледува и ја враќа на место. -Искажува бројалка за да се определи кој ја почнува играта, кој излегува и сл. -Умее да ги идентификува главните ликови и дејството во приказната. -Знае да се претставува себеси, кажува нешто за себе, користи лични заменки, глаголски облици во прво лице еднина. -Може да разговара за доживувања, случки, познати лица, предмети и без нивна присутност. -Умее да ги усогласи

препознавање на некои букви во пишан текст или првата буква од своето име.		зборовите по род и број. Умее да се изразува со јасни и кратки реченици. -Во секојдневните активности го користи својот фонд на зборови (890 - 1500 збора).
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето и развива способноста на детето за разгледување на сликовница или друг печатен материјал, држејќи ја книгата во правилна позиција; -да се развива способноста за раскажување настан по слики кои имаат одреден редослед; -да се развива способноста за користење книга или сликовница; -да се развива способноста за поврзување на глас со одредена буква; -да се развиваат способностите за слушање, разбирање и доживување на содржината на литературните творби - запознавање со одбрани прозни и поетски дела од уметничката и народната книжевност; -да се негува и почитува убавината на својот мајчин јазик; -да се слушаат различни литературни видови; -да се негува способноста за забележување и доживување на звучноста и ритмичноста на поетскиот говор, мотивирање за запомнување на стихови; -да се оспособува за	-Игри во кои детето ќе има можност самото да избере некоја книга и охрабрување да ја разгледува и препознава некоја од буквите -Иницирање активност во која детето ќе раскаже содржина по серија слики. -Иницирање активности во кои детето ќе донесе книга во која има слики или пишува нешто што него го интересира (за животни, омилен приказни....). -Поттикнување на детето да изговори некоја буква која ќе се посочи во некој текст (иницирање говорни игри или дидактички игри со сложувалки на букви). -Слушање дела од народната и уметничката книжевност за деца (песни, раскази, сказни, басни, гатанки, брзозборки, бројалки), разговара за тоа како ги разбрал и доживеал делата. -Слушање приказни од различни култури. -Активности во кои се води разговор за прочитаното и виденото. -Игри во кои се учи и вежба редоследот на зборовите во реченицата (пр., Симона зборува: Девојчето Симона убаво зборува). -Активности за збогатување на речникот со придавки (пр. „Кој ќе наведе повеќе дрвени предмети?“).	-Ја држи сликовницата или книгата во правилна позиција и со интерес ја разгледува подолго време. -Знае да раскажува настан по одредени слики кои за прв пат ги гледа. -Користи книга за да добие некоја информација. -Знае да поврзува глас со одредена буква. Детето пројавува интерес да земе сликовница или друга книга од библиотечното катче, внимателно ја разгледува и ја враќа на место. -Умее да прераскажува кратка приказна. -Умее да ги идентификува главните ликови и местото на случувањата. -Умее на дадени едноставни зборови (пр., големо, тенко, бело) да каже зборови со спротивно значење. -Во усниот говор ги користи и другите заменки, освен личните. -Умее да прераскаже со свои зборови кратка приказна. -Соодветно ги користи

формирање зборови кои означуваат множина, како и деминутивни и аугментативни, за менување на зборовите и нивно усогласување по ред и број за усогласување на глаголите по време (сегашно, минато и идно), како и нивно поврзување во реченици; -да се збогатува речникот со зборови кои означуваат поопшти поими.		пристојните зборови: добар ден, догледање, благодарам и сл. -Во секојдневните активности го користи својот фонд на зборови (1500 до 1800 зборови).
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето на развивање интерес, љубов и потреба за разгледување на сликовница или друг печатен материјал, држејќи ја книгата во правилна позиција; -да се воведува во литературата за деца; -да ја развива способноста за слушање, разбирање и доживување на содржината на литературните творби; -да се запознава со одбрани прозни и поетски дела од уметничката и народната книжевност; -да развива спознание за користење книга или сликовница како извор на информација; -да слуша различни литературни видови и да ги воочува сличностите и разликите меѓу нив; -да се поттикнува способноста за елементарно оценување на карактеристиките на јунаците	-Воспитувачот чита текст и води разговор за тоа што им се допаѓа на децата во текстот, а што не, води разговор за содржината, каде и што се случило, кои се главни ликови. -Воспитувачот чита македонски народни приказни, како и народните приказни од други култури и разговара со децата за содржината и главните ликови. -Детето „чита“ слики, фотографии. -Детето разгледува книга, сликовница и прашува за нешто што го интересира. -Во библиотечниот центар детето има пристап до различни книги, сликовници, илустрирани списанија и разговарај со воспитувачот за насловите на книгите и како настануваат тие. -На напишани ливчиња, во книга или списание детето го препознава своето име. -Детето разгледува сликовница и разликува слики од текст во сликовница; -Детето „чита“ рекламни натписи, своето име и зборови кои најчесто ги среќава во секојдневниот живот (на пр., цртан филм, аптека, тоалет, ознака за автомобил и сл.). -Слушање уметничко читање на текст од страна на воспитувачот. Слушање на	-Ја држи сликовницата или книгата во правилна позиција и со интерес ја разгледува подолго време. -Знае да раскажува настан по одредени слики кои за прв пат ги гледа. -Знае дека книгата има наслов и ја пишува автор. -Кажува информација што детето ја добило откако некој му прочитал книга. -енциклопедија и сл. -Го препознава своето име напишано на хартија. -Умее да наброи ликови од прочитана сликовница, приказна и сл. -Умее со свои зборови да ја опише разликата помеѓу илустрација и текст.

од уметничките дела и нивните постапки; -да го збогатува говорот со внесување на убави изрази од литературни дела; -да се мотивира да го вежба помнењето преку изразно рецитирање на стихотворба, гатанка пред публика; -да се запознае со некои поети, писатели, артисти и да негува почит кон нив; - да стекне елементарни знаења за книгата како литературно дело, како и за тоа дека таа има наслов, автор и илустрации; - да стекне елементарни знаења за разликите меѓу илустрациите и текстот; -да се оспособува за визуелно препознавање, односно „читање“ цели зборови и симболи што ги гледа најчесто.	снимен гласен и тивок говор со коментар за разликите во нивниот интензитет. -Детето учи стихотворба и следи изразно рецитирање од воспитувачот. -Се организира средба со писатели и поети и децата разговараат со нив.	
---	---	--

9.4 Пишување

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува интерес за користење и откривање на различни алатки за пишување; -да се поттикнува интерес за имитирање на пишување преку чкртање; -да се поддржува желбата за индивидуално изразување во претпишувачки период.	-Организирање игра за цртање каде детето слободно ќе се изразува со дебели восочни или дрвени боички. (до 24 месеци) -Обезбедување разни алатки за пишување и големи листови хартија за да може детето слободно и спонтано да шара. (до 24 месеци) -Охрабрување детето да имитира возрасен кој пишува нешто. Можност за користење хартија, моливи, дрвени боици. (до 24 месеци)	-Детето спонтано чкрта на лист хартија без одреден правец.(до 24 месеци) -Детето чкрта и прави кружни движења. (до 18 месеци) -Прави точки на хартија со притискање на дебели фломастери.(до 18

	) -Поттикнување , охрабрување и пофалба на детето за тоа што го нацртало. (до 18 месеци)	месеци) -Црта хоризонтални и вертикални линии.(до 24 месеци) -Се обидува да нацрта нешта шртајќи на листот. (до 18 месеци) -Покажува тоа што го има нацртано на друга личност. (до 24 месеци)
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува на „пишување“ со маркер неправилни линии или кругови низ различни потези; Да се поттикнува на имитирање на пишување во игра како намерна активност.	-Игри со цртање и „пишување“ и охрабрување на детето слободно да се изразува со маркерот. -Активности во кои детето ќе имитира возрасен кој пишува нешто. Понудете му хартија, моливи, фломастери.	-Детето може да црта со маркер неправилни линии или кругови со повеќе потези. -Детето умее да имитира пишување во игра како намерна активност. -Може да црта форми во песок или кал со зашилен предмет.
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развива способноста за цртање на одредени форми кои наликуваат на букви (пример круг во вид на буквата О); -д се поттикнува и развива способноста за копирање на конкретно зададена форма; -да се поттикнува и развива способноста за цртање предмет или лице од својата околина; -да се развива способност за	-Активности во кои детето ќе црта кругови и објаснување дека тоа е буквата О, истовремено разговарање и за други букви и пишување на некои од нив. -Цртање едноставна форма (линија) и поттикнување на детето да ја нацрта. -Активности кои ќе го поттикнат детето да го нацрта мачето, кучето, драга личност или некоја омилена играчка.	-Може да црта одредени форми кои заликуваат на букви. -Умее да копира зададена форма. -Може да црта предмети од својата околина. -Може да црта слика според некој настан.

цртање слики според некој настан.		
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
- Да се развива способноста за пишување или цртање на разни форми со повеќе потези; - да се развива способноста за пишување на дадена буква со гледање пример (копирање).	-Активности во кои за детето се обезбедуваат доволно хартија и алатки за пишување и цртање и поттикнување да пишува. -Активности во кои детето ќе се поттикнува и охрабрува самото да напише некоја буква или посложена форма на линија. (гледајќи пример)	-Може да пишува или црта разни форми со повеќе потези. -Умее да напише или нацрта елементи од некоја буква или посложена форми.
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето да воспоставува координација око-рака; -да се запознае со различни материјали и средства за пишување; -да се оспособува за правилно држење на моливот; -да развива способност за пишување или цртање на разни форми со повеќе потези; -да се поттикнува да развива интерес за пишување; - да се поттикнува со користење на шари, цртање и чкртаници да напише некоја порака.	-Детето црта линии-„пишува“ елементи од букви на песок, на земја, на хартија. -Истражува и пронаоѓа предмети со кои може да се пишува и подлоги на кои може да се пишува. -Детето „пишува“ некоја честитка или писмо до Дедо Мраз. -На барање на детето и воспитувачот запишува нешто. -Детето „пишува“ порака со цртање симболи.	-Детето може да црта разни линии и форми со повеќе потези. -Може да црта линии и други чкртаници кои личат на букви. -Правилно го држи моливот. -Детето може да „напише“, порака со цртање на симболи.

9.5 Говорно творештво

Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развиваат способности за поврзано раскажување во	-Игри во кои се објаснуваат традиционални јазични игри.	-Детето умее со неколку реченици да го опише

кое се опишуваат предмети и појави од непосредната околина; -да се запознаат со традиционалните говорни игри (загатки, бројалки, игри со зборови, надмудрување и сл.) и негување вештини за нивно користење како креативни модели; -да се поттикнуват за кажување шеги, необични изрази, смешен говор; -да се поттикнуваат за смислување гатанки, текстови за драматизација.	-Говорни игри за опишување на конкретен предмет со свои зборови. -Игри во кои се измислуваат имиња на предмети, облека, имиња и презимиња на животни, растенија (пр., пиперка лутовска и сл.). -Игри со кукла, маска и измислува краток текст за улогата. -Игра “Печатница“, измислување на книга и нејзино “печатење“	надворешниот изглед на некој предмет (големина, боја, форма). -Умее да раскаже своја приказна по конкретна слика.
--	--	---

Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето на творештво; -да ја развива фантазијата преку создавање на нови идеи и оригинални решенија; -да се воведува во опишување, раскажување, прераскажување; -да се поттикнува и да се оспособува за раскажување на настани со леснотија, по сеќавање со употреба на соодветни зборови; -да стекне елементарна способност за опишување на предметите и појавите во моментот кога тие не се присутни; -да се поттикнува за мисловна класификација и мисловна	-Детето опишува предмети и појави од непосредната околина, раскажува искуства од секојдневниот живот, менува делови од приказна според своја замисла. -Детето раскажува по сеќавање (како си поминало на роденден кај другарчето). -Опишување „Моето домашно милениче“ . -Изработување на сликовница. -На позната приказна детето измислува нов крај и ја раскажува. -Проблем ситуација „Во мојот дом сема струја -што да правам?“ -Активности во кои детето ќе опишува, прераскажува и притоа ќе употребува нови зборови. -Активност во која детето ќе раскаже приказна по серија слики. -Измислува нови зборови (на пр., пиперка ајварковска). -Игра со кукла и измислува текст за улога.	-Детето прераскажува приказна или некој настан кој го доживеало. -Ги кажува своите идеи на повеќе начини. -Разговара со своите врсници за некоја случка (како поминало на роденден, на прошетка...). -Раскажува сопствено искуство или доживување.

серијација преку говорно творештво; -да се охрабрува и да се поттикнува за учество во говорни игри (дополни ја реченицата, продолжи ја приказната); -да се оспособува за раскажување настани по слики кои имаат одреден редослед.		
---	--	--

9.6 Дидактички препораки

9.6.1 Дидактички препораки за деца до 2 години

На оваа возраст децата реагираат кога слушаат познат глас, покажуваат интерес за вербална и невербална комуникација, соодветно реагираат на изговорени зборови од страна на возрасниот, умеат да повторат кратки вербални пораки, покажуваат интерес, реагираат на изговорени зборови од страна на возрасниот, покажуваат интерес за поврзување на зборовите со одредени предмети и личности, ги препознаваат своите омилените сликовници, умеат да ги разгледуваат сликовниците и овој период треба да се искористи за поттикнување на зборувањето и иницирање на различни прашања и одговори кај децата.

Бебињата од раѓање веќе го препознаваат гласот на мајката, таткото и гласот на некој кој им е непознат. Според научниците новороденчињата се веќе свесни за разликите во звуците и гласовите. Многу порано пред да изговорат многу од зборовите, децата од најраната предучилишна возраст (до две години) комуницираат со изразот на своето лице, со движењата на своето тело, со гугање и плачење. Децата од оваа возраст го разбираат говорниот јазик пред тие да започнат да го употребуваат (изразниот говор). Така, детето разбира „покажи го кучето“ многу пред да може да каже „гледај кученце“. До 18-тиот месец децата можат да разберат што им се зборува, но самите не зборуваат многу. Децата го учат говорот се слушање и зборување. Тие брзо ги учат шемите на говорот, вршител на дејствие, дејствие, предмет. Прво употребуваат еден збор, потоа два, потоа три, за да ја пренесат целата идеја. Реченицата: „Мамо сакам млеко сега“, прво

започнува со „млеко“, потоа „повеќе млеко“, потоа „Петар сака млеко“ и така натаму. Кога две годишните деца започнуваат да ги формулираат прашањата, некаде кога се на возраст меѓу 18 месеци и две години, тие експериментираат со говорот поставувајќи многу прашања. Тие исто така сфаќаат дека ако постават прашање, со тоа можат да го привлечат вниманието и да добијат одговор од возрасниот кој се грижи за нив.

Кога возрасниот им зборува на децата говорот треба да биде јасен, да се одликува со бавност, одреденост и внимателна насоченост на говорот. Кога бебињата ќе започнат да гугаат, разговорот се одвива по овој редослед: прво гуга бебето, а потоа негувателот го дава одговорот со гугање, бебето и негувателот прават пауза пред едниот од нив да одговори. Понекогаш негувателот му одговара на детето со дрдорење или „ба,ба,ба, да,да,да“, како тоа да има значење „јас те слушам“. Кога негувателот ги користи зборовите од перцепцијата и дејствијата на децата од оваа возраст то користи паралелен разговор за да им помогне на децата да научат нови зборови. Ако негувателот седне до две годишно дете кое ја гледа птицата надвор, тој може да каже: „ја гледаш ли птицата?“ или „ене ја птицата!“ . Ако 13-месечно дете каже: „топка“, негувателот може зборот да го прошири во фраза или реченица како оваа: „еве ја топката“. Ова бара да се преземе следниот чекор: „еве ја големата црвена топка“. Кога децата од две години започнуваат да составуваат повеќе зборови заедно, возрасните можат да им обезбедат позначајна информација, на пример ако двегодишното дете каже „тоа кученце“, негувателот може да го продолжи ова со „да, тоа кученце е кафено.“

Треба да се укаже на тоа дека едно дете може да изговори еден збор на 10 месеци, додека друго дете може да не изговори ниту еден збор до 18 месеци, но и двете деца се во развојно нормален опсег. За негувателите овој широкиот опсег значи прилагодување на соработката и моделирање на говорот според развојната подготовка на секое дете до двегодишна возраст.

Читањето со децата е најважна активност која го поттикнува развојот на говорот. Читањето им овозможува на децата до двегодишна возраст да слушнат нови и непознати зборови кога вистински се фокусирани и уживаат во топлиот однос кој се создава меѓу нив и негувателот додека се чита. Со децата и на децата треба да им се чита секој ден. Децата сакаат да ги допираат сликовниците и книгите, сакаат да ги вртат страниците и да „изненадуваат“ од сликите. Од првите месеци на животот бебињата уживаат некој да ги држи и да им чита. Гласот на познатиот негувател ги смирува. Тие се чувствуваат сакани и чувани во овие посебни моменти. Читањето на секоја страница од сликовницата книгата не е важно, децата сакаат да слушаат иста приказна постојано. Тие можат да ги гледаат шарените страници на сликовницата, книгата. Поттикнете ги децата да ги гледаат и држат сликовниците. Сливовниците, книгите треба да бидат поставени на простор на кој децата лесно ќе можат да пријдат и самите да си одберат некоја од нив по свој избор.

За таа цел:

- зборувајте со детето во секојдневните активности (додека го облекувате, храните);
- поттикнувајте го детето за повторување на некоја кратка порака;
- користете невербална комуникација (допрете го детето, насмејте му се...);
- разговарајте со детето, раскажувајте едноставни приказни;
- организирајте активности во кои детето повторува некоја кратка порака или реченица;
- поставувајте прашања и организирајте говорни игри: Како се викаш?, Колку години имаш ?;
- поттикнувајте го детето да ги именува предметите или лицата кои се во негова близина;
- организирајте активности со можност детето да поставува прашања додека се чита некоја сликовница или текст;
- иницирајте активности за разгледување на различни илустрации, списанија, сликовници...;
- осмислете игри за разгледување на сликовници заедно со детето;
- организирајте активности во кои детето има можност да ја донесе сликовницата со посочување на сликите и пишаниот текст на корицата;
- обезбедете разни алатки за пишување и големи листови хартија за да може детето слободно и спонтано да шара.

Активностите треба да се реализираат низ интегративен приод на воспитно-образовните содржини, со што ќе се обезбеди холистички пристап во развојот на децата. Оваа програма овозможува воспитувачот самостојно да ги избира активностите и да ги остварува целите, согласно со неговите сознанија за развојните и индивидуалните потенцијали на децата во воспитната група која ја води.

Децата имаат можност да учат низ меѓусебна комуникација, да споделуваат искуства, самостојно да истражуваат, да разгледуваат сликовници, да се обидуваат да „пишуваат“ букви низ игра, да погодуваат букви и да учат низ игра. Притоа играта треба да претставува основно средство, метод и форма за учење и развој. На тој начин децата имаат можност да ја развиваат својата фантазија и креативност, да ја изразуваат својата индивидуалност и на автентичен начин да ги изразуваат своите чувства.

За таа цел воспитувачот треба да подготви соодветни материјали потребни за реализација на конкретна активност. За развојот на јазикот, комуникацијата и писменоста потребни се материјали кои ќе го стимулираат говорот кај децата, визуелното восприемање на букви, поттикнувањето на интерес за разгледување и читање на сликовници и други книги, организирање на говорни игри, драматизации и игри на улоги. Јазикот на децата им е неопходен за да ги изразат своите мисли и чувства, но во исто време тој е неопходен за да ги разберат и другите со кои тие секојдневно стапуваат во комуникација. Во развојот на јазикот и писменоста клучен момент е детето да може да ги демонстрира своите почетни вештини на својот мајчин јазик. Затоа, се препорачува т.н. библиотека или центарот за „читање и пишување“ во занималната да изобилува

со пишани материјали, сликовници, илустрации, бели листови и листови во боја, моливи, фломастери...

Децата треба да бидат активни учесници во игровните активности и во процесот на учењето и откривањето.

Во реализацијата на програмските активности на детето треба да му се обезбедат ситуации на поттикнување, постигнување успех и задоволство, со што кај него ќе се развива самодовербата и себеприфатањето.

9.6.2 Дидактички препораки за деца од 2 до 3 години

На оваа возраст децата покажуваат интерес за слушање приказни, читање од страна на возрасните, разгледување на сликовници, интерес за повторување на кратки вербални пораки, интерес за поврзување на зборовите со одредени предмети и личности, ги препознаваат нивните омилене сликовници, умеат да ги разгледуваат сликовниците и овој период треба да се искористи за поттикнување на зборувањето и иницирање на различни прашања и одговори кај децата.

За таа цел :

- зборувајте со детето, кажувајте едноставни приказни, читајте и раскажувајте;
- поттикнете го детето да ви повтори некоја кратка порака;
- прашувајте го детето како се вика, колку години има;
- користете невербална комуникација (допрете го детето, насмејте му се...);
- поттикнете го детето да одговори на вербална инструкција (Каде е мама, дада...?, Дали сакаш колаче?);
- поттикнувајте го детето да одговори на Вашите барања (кажете му што е дозволено, а што не е дозволено да прави);
- иницирајте игра во која ќе го поттикнувате детето да поставува и одговара на прашања;
- поттикнете го детето да ги именува предметите или лицата кои се во негова близина;
- одговорете му на детето на прашањата кои ги поставува додека Вие читате;
- разгледувајте заедно со детето сликовница и охрабнете го да Ви покаже каде е напишан текстот, а каде се сликите;
- замолете го детето да Ви ја донесе сликовницата со посочување на сликите и пишаниот текст на корицата;
- иницирајте активности во кои ќе давате соодветни инструкции (побарајте од детето да Ви покаже како се мијат раце);

- читајте му на детето и секојдневно применувајте вербални стимулации (разговарајте, одговарајте на прашања, поттикнувајте го да поставува прашања и овозможете им слушање на аудиоснимки).

9.6.3 Дидактички препораки за деца од 3 до 4 години

На оваа возраст децата развиваат способности за разбирање на значењето на изговорени зборови, умеат да слушаат и разбираат приказни кои ги чита возрасниот, развиваат способност за започнување на дискусија и поставување прашања, умеат да се изразуваат со куси целосни реченици, развиваат способности за препознавање на печатени симболи во средината во која престојуваа, покажуваат интерес за правилно разгледување на сликовница вртејќи ги страниците една по една, имаат интерес за користење и „читање“ на сликовници, љубопитни се да цртаат форми кои наликуваат на букви.

За таа цел:

- иницирајте активности во кои ќе давате соодветни инструкции;
- читајте му на детето и секојдневно применувајте вербални стимулации (разговарајте, одговарајте на прашања, поттикнувајте го да поставува прашања и овозможете им на децата слушање на аудиоснимки);
- вклучете го детето во разговор и одговарајте на поставените прашања од негова страна;
- замолете го детето да пренесе одредена говорна порака дома и прашајте го следниот ден за тоа;
- поттикнете го детето да раскаже дел од приказна или дел од цртан филм кој што го гледал;
- иницирајте активности кои ќе го збогатуваат речникот на детето и прецизно објаснете ги значењата на новите зборови;
- поттикнете го детето да препознае некој печатен симбол (лого на омилена чоколада, омилена играчка или цртан филм);
- создадете стимулативна средина во која ќе понудите различни печатени материјали со цел детето да препознае одредени симболи;
- обезбедете му на детето пристап до разни сликовници и поттикнете го да ги разгледува вртејќи ги страниците на книгата.

9.6.4 Дидактички препораки за деца од 4 до 5 години

На оваа возраст децата покажуваат интерес за искажувања на своите идеи на повеќе начини, умеат да комуницираат меѓу себе и љубопитни се за разговор со своите врсници, сакаат да раскажуваат за сопственото искуство или доживување, имаат желба за рецитирање на стихотворба, покажуваат интерес за учество во драматизации и прифаќаат игра на улоги.

Потребно е поттикнување и развивање на способноста за разгледување на сликовница или друг печатен материјал. Држејќи ја книгата во правилна позиција децата сакаат да раскажуваат настани по слики кои имаат одреден редослед, покажуваат интерес за пишување или цртање на разни форми со повеќе потези.

За таа цел:

- вклучете го детето во некоја дискусија или активност која е од негов интерес;
- охрабнете ја дискусијата помеѓу децата во групата;
- поттикнете го детето да раскажува по сеќавање (како си поминал во градинка, на роденден....);
- поттикнете го детето да изрецитира стихотворба и охрабнете го да ја менува интонацијата на гласот со цел потенцирање на одделни делови од стихотворбата;
- дајте му на детето некоја книга и охрабнете го да ја разгледува и препознава некоја од буквите;
- иницирајте активност во која детето ќе раскаже содржина по серија слики;
- охрабнете го детето да Ви донесе книга во која има слики;
- обезбедете му на детето доволно хартија и алатки за пишување и цртање и поттикнете го да пишува;
- напишете некоја буква или посложена форма на линија.

9.6.5 Дидактички препораки за деца од 5 до 6 години

На оваа возраст децата покажуваат интерес за искажувања на своите идеи на повеќе начини, умеат да прераскажуваат приказна или некој настан со леснотија, умеат да распознаваат зборови со спротивното значење, покажуваат интерес за именување на букви во пишан текст, имаат интерес за самостојно пишување на буквите од своето име, покажуваат интерес за учество во драматизации и прифаќаат игра на улоги, покажуваат интерес за разгледување на сликовница или друг печатен материјал, држејќи ја книгата во правилна позиција, сакаат да раскажуваат настани по слики кои имаат одреден редослед, покажуваат интерес за пишување или цртање на разни форми со повеќе потези.

За таа цел :

- иницирајте разговор за секојдневните случувања на детето, поставувајте му прашања и поттикнете го да одговара на истите;
- поттикнете го детето постојано да Ви прераскажува некоја позната приказна или случка. Иницирајте активности со кои ќе ги зајакнувате јазичните вештини кај детето;
- охрабнете ја дискусијата помеѓу децата во групата;
- поттикнете го детето да каже спротивно значење на одреден збор (мало-големо);
- иницирајте активности во кое детето ќе опишува, прераскажува и поттикнете го да употребува нови зборови;

- овозможете му на детето пристап до различни книги, сликовници, илустрирани списанија и разговарајте за насловите на книгите;

- поттикнете го детето да си го напише своето име.

Условите за учење имаат исклучително влијание врз севкупниот развој на децата. Средината во којашто децата престојуваат (учат и си играат) треба да биде стимулативна, да ја поттикнува љубопитноста, самостојноста и припадноста и да е во согласност со нивните потенцијали и потреби.

Воспитувачот го организира просторот според интересот на децата, со цел тие да бидат поттикнати да учат и да се развиваат во рамките на различните аспекти на развојот. Тој користи разновидни соодветни материјали, достапни на децата, кои по потреба ги менува (додава, вади и сл) и кои стимулираат истражување, откривање, играње и учење. Просторните услови треба да одговарат на индивидуалните специфичности, потреби, интереси и можности на секое дете, како и на развојните потреби во групата.

За развојот на јазикот, комуникацијата и писменоста, се препорачува т.н. библиотека или центарот за „читање и пишување“ во занималната да изобилуваат со пишани материјали, сликовници, илустрации, бели листови и листови во боја, моливи, фломастери...

9.7 Следење на постигањата и напредувањето на децата

Децата треба постојано да се следат во текот на нивниот престој во градинката, во текот на игровните активности и низ процесот на учењето. Постигањата на децата треба континуирано да се забележуваат во согласност со стандардите за рано учење и развој и во согласност со очекуваните резултати предвидени во оваа програма. Проценката на постигањата воспитувачот ја прави врз основа на инструменти за проценка изработени за секој развоен период одделно. Воспитувачот континуирано треба да води досие за секое дете индивидуално. Досието на детето треба да содржи:

- детски изработки,
- детски искази,
- детски цртежи (шкртање),
- видео и аудиозаписи,
- други докази кои се однесуваат на детските активности и можности, како и инструментите за проценка изработени од страна на воспитувачите.

Во следењето на детските постигања важно е да се води евиденција, да се евидентира што детето може и постигнува, во што напредува, а не тоа што потешко го прави или што не го постигнало.

Во согласност со научните сознанија за разликите во развојот на децата, при следење на постигнувањата и напредувањето на детето важно е да не се заборави дека детето не треба да се споредува со другите деца од групата, туку да се следи неговото индивидуално темпо на развој и постигања.

Досието во текот на целата година им е достапно на родителите на децата и стручните работници во градинката/центарот за ран детски развој, за да можат и тие да дадат свој придонес во развојот и напредувањето на детето.

Досието со прочистени и селектирани податоци продолжува да се води и наредната година, во групата во која ќе премине детето. Со запишувањето на детето во основно училиште досието на детето се предава во училиштето.

10. КОГНИТИВЕН РАЗВОЈ И СТЕКНУВАЊЕ НА ОПШТИ ЗНАЕЊА

Развојот на интелектуалните и менталните способности на децата се потпира на когнитивниот развој кој во предучилишниот период претставува динамичен прогресивен процес, кој настанува како резултат на интеракцијата на детето со останатите објекти, субјекти и настани кои се случуваат во неговата околина.

Когнитивниот развој обединува неколку сегменти како што се: препознавање, обработка, организација и соодветна употреба на дадената информација. Процесот на когнитивниот развој вклучува комплекс на ментални активности како истражување, откривање, презентирање, сортирање, класифицирање и меморирање, помнење, развивање на имагинацијата. Меѓу другото, влијанието врз когнитивниот развој се фокусира на поттикнување на логичкото мислење кај децата, развојот на мисловните функции (анализа, синтеза, воопштување, заклучување, вреднување, поврзување), на совладување и користење лесни математички операции и броеви, како и научниот пристап во обичното секојдневие, запознавање и разбирање на околината, на другите луѓе, живата и неживата природа, потоа на развивање умешности во користење на сетилната перцепција за развивање на процесот на користењето на мисловните функции во учењето, откривањето, поврзувањето и разбирањето. Когнитивниот развој го опфаќа и влијанието врз интелектуалните способности на детето, како и на интерперсоналните и интраперсоналните способности на детето.

Се реализира низ следните аспекти:

- логика и размислување;
- математика;
- наука – запознавање и разбирање на околината;
- уметност-ликовно воспитание и музичко воспитание.

10.1 Општи цели (за развојниот период до 6 години)

Да се развиваат способности за размислување.

Да се развиваат способности за стекнување и користење нови информации.

Да се развиваат способности за активно решавање на проблеми согласно со развојните и индивидуалните карактеристики.

Да се развиваат способности за критичко размислување.

Да се формираат работни навики.

Да се развива самостојноста, вниманието и истрајноста.

Да се оспособуваат за користење на процесот на деперцептуализацијата во учењето и разбирањето.

Да се оспособуваат за користење на новите поими и претстави и нивно поврзување во систем на знаења.

Да се збогатува искуството како основа за стекнување нови знаења, вештини, навики и умеења.

Да се поттикнува и развива логичното размислување.

10.2 Логика и размислување

Стандард:

1. Детето демонстрира способност да истражува и да открива нови работи.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува детето на користење на сетилата при запознавање и откривање на непосредната средина, предметите, алатките, играчките и основите на позабележителните појави; -да се поттикне интерес и воочување на едноставни активности со причинско-последични врски; -да се поттикне интерес за користење на едноставни алатки во	-Игри на покажување и криење на играчка, пуштање и подигнување, барање и дофрлување на играчка или предмет. (до 24 месеци) - Игри и активности со едноставни причинско-последични врски (вклучување ТВ и сл.). (од 12 – 24 месеци) -Игри и активности низ кои детето ги користи сетилата (допира, гледа, мириса). (до 24 месеци)	-Се врти со телото, следи и има интерес кон некој предмет во движење. -Покажува интерес за самостојно користење на некоја играчка која има одредена функција. -Практикува едноставни активности кои резултираат со последица. (притиска одредено копче и слуша музика или гледа светло, тркала некој предмет надолу, затвора, отвора, завртува,

извршувањето на одредени активности; -да се поттикне интересот за откривање; -да се поттикне и поддржува потребата за осамостојување при учество во едноставни активности.	-Игри во кои детето отвора и затвора различни картонски кутии, фиоки, итн.(од 12 – 24 месеци) -Игри со вода и песок, ракување на некоја механичка играчка, редување на одредени коцки. (од 18 – 24 месеци) -Активности во кои детето ќе се обиде самостојно да повтори активност која му е покажана. (до 24 месеци)	одвртува итн.). -Прави обиди за користење едноставни и познати предмети во откривањето. -Покажува самостојност при користење на сетилата за откривање на предметите, алатките, играчките, материјалите од непосредната средина.
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува самостојноста на детето во откривањето и користењето на алатки за извршување на одредени активности; -да се поттикнуваат способностите за разбирање на едноставни и воочливи причинско-последичните врски во опкружувањето; -да се постават основи за самостојно користење на алатки за истражување; -да се поддржува и развива интересот кон откривање на нови предмети, појави и лица; -да се поттикне и да се поддржува откривањето на нови начини за употреба или замена на некој познат предмет, играчка; -да се поттикне самостојноста при истражување, набљудување и откривање; -да се поттикнува и поддржува користењето на сетилата при запознавање и примање на	-Игри и активности во кои детето користи непознати алатки (како што е лупата) за откривање на нови нешта, начини на функционирање, користење, и сл. -Активности и игри во кои се експериментира, се истражуваат можностите на некои предмети, амбалажи. (на пр. се размислува како да се направи зграда од кутии, коцки или од разнородни предмети). -Игровни и истражувачки активности со песок и со вода. -Разговор со децата за случки од секојдневието, за заеднички прошетки, за ситуации во продавница, во парк, на игралиште и сл., при тоа внимавајќи децата да ги распознаваат одредените основни следувања на настаните или случките. -Активности во кои децата донесуваат заклучоци и се	-Се вклучува во истражувачки и откривачки активности. Учествува во решавање на мали проблеми (каде погрешил..., како ќе помогне...). -Користи одредени познати предмети како алатки за истражување. -Расклопува одредени предмети, ги именува и опишува нивните делови. -Самостојно ги користи сетилата за откривање на карактеристиките на растенија, предмети, звуци, материјали итн.

податоци од природата и околината; -да се поттикнува и поддржува љубопитноста за откривање (нови знаења)и осознавање; -да се поттикне потребата за изразување на доживувањето од самиот процес на откривање и учење.	поврзуваат различните настани (на пр: ако гасиме светилка просторијата се затемнува; треба да дувнеме во свирчето да се слушне звукот на свирката и сл.). - Активност во која детето ќе скине нешто, ќе превитка, ќе намокри, ќе обои, расклопи, размести и сл. -Воспитувачката со детето разговара за промените од тие акции.	
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува самостојност кај детето при изведување на едноставни истражувачки активности; -да се развиваат вештини за користење на сетилата во процесот на откривање; -да се развиваат способности за самостојно реализирање на едноставни истражувачки активности и на набљудување и откривање; -да се поттикнуваат и да се развиваат мисловните процеси (заклучување, помнење, логичко поврзување, креативност, итн.) преку процесот на сетилното учење; -да се постават основи за логичко поврзување на стекнатите информации; -да се поттикнува и поддржува сфаќањето на причинско-последичните врски и релации;	-Активности во кои се експериментира со нешта кои се менуваат (на пр: водата истекува кога се навалува чашата; цвеќето расте на сонце и му треба земја и вода; има пареа на капакот кога водата врие; семето ´рти во земја и во вода; хартијата се распаѓа во вода; пластиката плови, металот тоне и сл.). -Активности во кои се разговара за причините кои довеле до некои промени (на пр.: зошто цвеќето венее; зошто хартијата се распаѓа во водата; зошто топката се тркала итн.). -Активност во која детето ќе го испланира своето слободно време, ќе се води разговор за настаните од изминатите денови и поврзување на настан што поминал со настан кој се планира (вчера го хранев мачето и затоа утре ќе дојде да го погалам...).	-Воочува разлики предизвикани од причинско-последични врски и умее да ги објасни. -Покажува иницијатива за истражувачки активности (експериментира со вода, песок, растенија). -Се потпира на информации добиени од сетилата и прави поврзување на осознанијата и знаењата. -Прави разлика од настани кои се случуваат сега и во минатото.

-да се развива чувство за случувањата во сегашноста и блиското минато; -да се поттикне разликување на настаните кои се случуваат од оние кои не се случуваат во моментот на набљудувањето; -да се постават основи за развој на способности за решавање на едноставни проблемски ситуации.	-Активности низ кои децата ќе станат свесни за настанот кој се случува во моментот. Ќе се води разговор за сега и овде, како и за тоа што се случува во тој момент. (на пр.: на прошетка-гледаме, трчае, играе, поливаме цвеќе... итн.). -Активности во кои се разговара за настани според слики, се дава опис на случувањата, потрага по решенија за одредени ситуации дадени на сликите и сл. -Изработка на календар за дневните случувања на детето, нагласувајќи ги периодите: утро, пладне, сега, пред да тргнам, кога ќе одам... -Игри и активности во кои детето ќе се постави пред едноставен проблем кој ќе може да го реши (на пр.: како да стигне до..., како да побара..., што ќе направи ако...како ќе му помогне на... и сл.).	
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се развиваат способности и вештини за користење на сетилата како основа за размислување и поврзување на знаењата; -да се развиваат способности за користење на истражувањето и набљудувањето за учење и откривање; -да се поттикнува самостојно изведување на истражувачки активности; -да се поттикнат способности за	-Активности во кои со децата се собира отпадна хартија и истата се користи за изработување на нешто според идеите кои заеднички се предложени. -Водење разговори со децата за промените во опкружувањето, за нивните сопствени видувања, воочени работи, претпоставки, ставови, критики, заклучоци итн. -Активности низ кои детето ќе изнесува претпоставки за некои	-Ги користи стекнатите знаења во поврзување со нови поими и претстави. -Донесува заклучок за одредена конкретна ситуација. -Поврзува познати настани според редоследот на случувањата и нивната логична поврзаност. -Покажува интерес за истражување и откривање на нови сознанија за разни процеси, случувања, предмети, појави, и сл.

користење на истражувањето во стекнување на нови знаења и искуства; -да се поттикнат и развиваат мисловните процеси (заклучување, помнење, логичкото поврзување, анализирање итн.); -да се поттикне дивергентното мислење во процесот на решавање на едноставни ситуации; -да се поттикне личниот процес на учење; -да се поттикне и поддржува сфаќањето на причинско-последичните врски и релации; -да се поттикне развивање на чувството за случувањата во сегашноста (разбирање на концептот за сегашност); -да се развива способности за стекнување на знаења за средината и опкружувањето преку конкретно набљудување и манипулирање; -да се поттикне кон користење на старите знаења во стекнување нови поими и претстави; -да се поттикнува и поддржува процесот на воочување, разбирање и користење на временски релации (сега, вчера, денес, утре, претходно, потоа и сл.).	акции и случувања, ќе истражува и ќе ги провери своите претпоставки. -Активности во кои децата ќе се соочуваат со решавање на едноставни проблемски ситуации, преку користење на разни предмети, алатки, приоди, и сл. според сопствени видувања. -Вклучување во активности во кои ќе се експериментира, истражува. -Вклучување на децата во работа на проект со користење на елементарна анализа и донесување на одредени заеднички заклучоци.	од секојдневието и опкружувањето. -Поставува прашања за различни предмети, појави, односи и случувања во непосредната околина и од секојдневието. -Предвидува што ќе се случи за основни, елементарни ситуации, врз основа на претходни набљудувања и истражувања. -До одреден степен ја користи анализата за решавање на едноставни проблеми.
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособи за користење на истражувањето и набљудувањето како средства за откривање и учење; -да се поттикнува кон активно	-Активности за изработување на предмети според идеите на децата, разговор за нивниот изглед и намена, разговор за конкретните идеи.	-Ги користи стекнатите знаења во поврзување со нови поими и претстави. -Донесува заклучок за одредена конкретна ситуација.

учење низ проекти и низ други форми на учење; -да се оспособува за систематизирање и поврзување на стекнатите знаења; -да се поттикне кон освестување и градење на личниот процес на учење; -да се поттикне кон воведување на користење на повисоките мисловни процеси (заклучување, помнење, логичко поврзување, апстрахирање, анализирање, селектирање); -да се оспособува за користење на конкретното набљудување и манипулирање во функција на активирање на повисоките мисловни функции; -да се оспособува за дивергентно мислење во процесот на решавање на едноставни проблемски ситуации; -да се поттикнува и поддржува во сфаќањето на причинско-последичните врски и релации; -да развива чувство за случувањата во сегашноста (разбирање на концептот за сегашност); -да се оспособи за воочување, разбирање и користење на временски релации (сега, вчера, денес, утре, предтоа, потоа и сл.); -да развива способности и стратегии за користење на старите знаења и искуства во стекнување нови поими и претстави.	-Воспитувачот разговора за промените во опкружувањето, за видувањата на децата, воочени работи, претпоставки, ставови, критики, заклучоци итн. -Активности низ кои детето ќе изнесува претпоставки за некои акции и случувања, ќе истражува и ќе ги провери своите претпоставки. -Активности во кои децата решаваат едноставни проблемски ситуации, изведуваат експерименти, истражуваат. -Вклучување на децата во работа на проекти со анализа и освестување на процесот на учење и донесување заклучоци. -Активности во кои се разговара за настани и сознанија, и за нивното поврзување со други такви. -Игри од типот: Каде е грешката? Кој е во право? Како (што) би било кога..? и слично.	-Ги поврзува познатите настани според редоследот на нивното случување и според нивната логична поврзаност. -Учествува во истражување и откривање на нови сознанија за разни процеси, случувања, предмети, појави, и сл. од секојдневието и опкружувањето. -Поставува прашања за различни предмети, појави и односи во непосредната околина. -Предвидува што ќе се случи врз основа на претходни набљудувања и истражувања. -Ја користи анализата за решавање на едноставни проблеми.
--	--	---

10.3 Математика

Стандарди:

Детето демонстрира знаење за количина, бројки и броење.

Детето демонстрира способност за класификација и серијација.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнува интерес кон групирање на 2 до 3 предмети според големината; -да се поттикнува интерес кон разликување на елементарни форми (топка, коцка); -да се поттикнува интерес кон класификација до два предмети според употребливост или функција; -да се развиваат основи за воочување на одредени релации и односи (големо-мало; уште).	-Игри со набројување (Едно зајаче јадело две моркови; Оваа кукличка има едно носе, две очиња, . . . , Колку рачиња имаш ти? итн.). -Активности и случувања од непосредната околина во кои се користи математичкиот јазик (воочувања на предмети: една врата, два прозорци, голема топка, мала коцка итн., и лица: големи деца и бебиња). -Игри со топка и други предмети и играчки со топчеста форма.	-Покажува со прсти колку години има. -Покажува со гестикација дека сака уште. -По барање покрива помал предмет со поголем. -Со помош од воспитувачката покажува поголеми и помали предмети. -Покажува сè поголема самостојност при групирање на поголеми и помали предмети. -Поврзува и одделува предмети според употребливоста или функцијата (празна и полна чаша, тенџериња со капаи, склопува кругови или коцки/предмети од типот на „бабушки“ итн.). -По барање подава предмет. -При играње споменува бројки.
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнуваат кај детето способности за воочување на елементи од предметите; -да се поттикнуваат способности за воочување и именување на основните геометриски форми и фигури (круг, топка, коцка); -да се поттикнуваат способностите за разликување и именување на основните бои; -да се поттикнуваат способностите за споредување и	-Расклопување на предметите, именување на поединечните делови и разговор за нив (изглед, име). Игри со боите, и нивно именување заедно со воспитувачот. -Игри во кои детето ќе поврзува предмети според иста боја. Разговор за резултатите од активностата. -Активност во која детето споредува, брои до 5, групира според исти карактеристики.	-Препознава топка и коцка и ги употребува во игрите. По налог предметот со одредена боја го става во групата предмети со иста боја. -По налог предметот со одредена форма го става во групата предмети со иста форма. -Ги пронаоѓа предметите со слична големина. -Покажува и брои до 3 познати сродни елементи (делови од

класификација според боја, форма, големина; -да се поттикнат способностите за групирање на предмети според воочливи и заеднички особини; -да се поттикнат знаењата и способностите за покажување до 5 познати сродни елементи и за броење на броевите до 5; -да се создадат навики за користење на математичкото разбирање во решавањето на практични проблеми (од секојдневието); -да се поттикне процесот на просторно ориентирање (воочување релации во однос на себе: пред – зад; горе-долу; под); -да се развиваат навики за употреба на броеви во комуникацијата со играчките и другите познати предмети во опкружувањето.	-Активности во кои детето треба да ги донесе предметите кои се пред него, да именува што е зад него, под него. -Разместување според сопствената положба со гласно коментирање на слученото. (Куклата да ја ставам пред мене за да ја нишам да заспие. Кучето е под креветот за да ја чува...).	телото, играчки). -Ги воочува предметите кои се над и под него (горе-долу). -Ги употребува броевите во практични активности (дели со другарчето).
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнуваат кај детето способности за просторно ориентирање (воочување релации во однос на себе: пред – зад; горе-долу; под, далеку); -да се развиваат способности за вербално искажување на односи меѓу предметите (во, на, под, пред-зад); -да се развиваат способности за идентификување на делови од целина; -да се поттикнуваат способности за користење на математиката во	-Разместување предмети во просторијата користејќи релации во однос на себе и во однос на другите. -Ситуации во кои детето одговорно ќе ги дели играчките (пр.:приборот за ликовно воспитување на другарите). (Дозволете да ви помогне во таквите активности.) -Пронаоѓање предмети спротивни по големина, должина, широчина. -Користење на вообичаените активности во функција на развој на математичкото мислење и	-Воочува и именува делови од целината. -Ги воочува разликите кај предметите и покажува подготвеност да разговара за нив. -Разликува и класифицира предмети според боја, форма, род и вид. -Пронаоѓа предмети од ист вид кои се спротивни по големина, широчина и должина. -Брои до 5. -Умее да набројува и покажува предмети или објекти кои се: во,

опкружувањето; -да се развиваат способности за воочување на разликите кај предметите и нивно споредување. -да се развиваат способности за класификација според боја, форма, големина, вид и род; -да се развиваат способности за воочување, идентификување и користење спротивности кај предметите во непосредната околина должина, широчина, големина; -да се поттикнуваат способности за групирање на предметите според воочливи и заеднички особини; -да се поддржува иницијатива и умешност за броење до 10; -да се поттикнува користење на математичкото разбирање во решавањето на практични проблеми (од секојдневието); -да се поттикнува употребата на броеви во комуникацијата со играчките и другите познати предмети во опкружувањето; -да се развива свеста за количеството на броевите (до 3); -да се поттикнуваат способности за одредување и препознавање на временски релации (делови од денот: утро –пладне-вечер-ден-ноќ).	делување. (Пр.:При раскренување на просторијата се користи броење, воочување на разни форми, големини, релации итн.). -Учество во активности за споредување, класификација и серијација според боја, форма, големина на две и три димензионални играчки, предмети и сл. -Учество на децата во изработката и одржувањето на заедничкиот и личниот календар на активности. -Истражувачка активност: во колку кутии можат да се стават 3 топки (во една, две и три кутии).	на, под, пред-зад него. -Одредува временски релации поврзани со своите дневни обврски. -Самостојно ги дели играчките на подеднаков број. -Ги препознава и селектира играчките според три атрибути. (Дај ми ја малата црвена топка.)
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати

-Да се поттикнат кај детето способности за визуелно восприемање и именување одредени броеви (кои се надвор од низата); -да се поттикнува реверзибилноста во користењето едноставни математички операции; -да се развиваат способностите за просторно ориентирање и вербално искажување на односите - воочување релации во однос на себе (пред – зад; горе-долу; под, блиску- далеку, во-на); -да се поттикнуваат способностите за воочување и идентификување на релациските врски на деловите од целината; -да се поттикнуваат способностите за именување на елементи и релации од вонсетилно поставените предмети (предмети кои не ги гледа); -да се поттикнуваат способностите за поврзување на количината со симболите на броевите (цифра); -да се развиваат способностите за одредување и препознавање временски релации (делови од денот – утро –пладне-вечер-ден-ноќ; денес); -да се поттикнуваат способностите за користење на математичките поими и операции во опкружувањето; -да се развиваат способност за воочување и споредување на	-Разместување предмети во различни положби во однос на себе, во однос на други лица и предмети. -Вклучување во разделување на предмети/играчки, боички, листови..., според бројот на децата. -Активности во кои детето разделува целина на делови; ги именува деловите, разговара за нивната функција во целината. -Разговори според слика за активностите и обврските на луѓето во различни делови од денот (наутро, напладне, навечер итн.). -Активности во кои се споредува, се класифицира, се разговара за направената класификација. -Учество на децата во планирање и уредување на просторот за игра и учење. -Разговори за случувањата во текот на денот (лични, колективни и сл.). -Изработка на календар на настаните од денот, каде секое дете ќе ги внесува своите дневни обврски преку цртеж (колку пати во денот миеме раце, заби. лице...; ги подредуваме играчките и сл.). -Истражувачка активност:во колку „гаражи“ можат да се стават 5 автомобилчиња.(во една, две, три, четири и пет „гаражи“).	-Покажува и именува што е пред него-зад него, горе-долу, во-на, блиску од него-далеку од него. -Употребува поими на спротивности: широк; кусо-покус-најкус; големо-поголемо-најголемо; мало-помало-најмало; кратко-долго; ниско-високо; тесно-широко). -Реди предмети врз основа на едно својство по растечка низа или низа што опаѓа. -Ги класифицира предметите според видливите карактеристики (боја, форма, големина, вид, род). -Ги класифицира предметите според познати и практикувани функции (за играње, за читање, за седење, за јадење...). -Ги користи математичките операции во практични ситуации – ги дели играчките според бројот на децата (на секого по едно, две, три...). -Групира предмети според барани карактеристики. -Користи и поврзува број на елементи во множества со соодветна цифра (пр: од 1 до 5). -Брои до 10. -Ги препознава графичките симболи (цифрите) на броевите до 10. -Поврзува број (цифра) со количина. -Препознава монети од 1,2,5, 10 денари. -Ја сфаќа истата вредност на
--	--	---

разликите кај предметите; -да се развиваат способностите за споредување на брзина; -да се поттикнува користењето на стандардни и нестандартни мерки за мерење и споредување на предметите; -да се развиваат способности за класификација, компарација и серијација според боја, форма, големина, вид и род; -да се развива свеста за количеството на броевите (до 5); -да се поттикне доживувањето на математиката како пријатно искуство; -да се поттикне формирањето на иницијативност, трпеливост, истрајност, љубопитност, прецизност како особините на личноста.		монетата и банкнотата од 10 денари. -Разликува оддалеченост и брзина помеѓу два или три предмети во движење. -Користи инструменти за мерење на маса и должина со стандардни и нестандартни мерки за мерење. -Разликува делови од денот, ги знае нивните карактеристики и ги поврзува со своите обврски.
--	--	---

Развоен период од 5 до 6 години

Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособува за визуелно восприемање и именување на одредени броеви (кои се во или надвор од низата); -да се воведува кон реверзибилноста во користењето на едноставни математички процеси; -да се оспособува за просторно ориентирање и вербално искажување на односите меѓу предметите (воочување релации во однос на себе пред-зад; горе-долу; над- под, блиску- далеку, покрај);	-Разместува предмети во различни положби во однос на себе, во однос на други лица и предмети. -Се поставува во различни положби во просторот во кој се наоѓа, ги забележува објектите, предметите, играчките и др. и вербално укажува на односите меѓу нив, како и во однос на себе (пред – зад; горе-долу; над- под, блиску- далеку, покрај) . -Набљудува, разделува, делови од целината, ги именува и разговара притоа за нивната функција во целината.	-Покажува просторна ориентација за положбите пред-зад, горе-долу, во-на, блиску-далеку. -Покажува и именува предмет што е далеку и блиску во однос на себе. -Употребува поими на спротивности: кратко-долго; ниско-високо. -Споредува и именува предмети по должина и големина: кусо-покус-најкус; големо-поголемо-најголемо; мало-помало-најмало и сл. -Реди предмети врз основа на

-да се оспособува за просторно ориентирање и вербално искажување на односите меѓу предметите (воочување релации во однос на други предмети: пред-зад; горе-долу; над-под, блиску-далеку, покрај); -да развива способности за воочување и идентификување на деловите од целината; -да се оспособи за препознавање на цифрите од еден до пет; -да се воведува во усвојување на поимот за количина (број на елементи); -да се поттикнува способноста за поврзување на количината (број на елементи) со симболите на броевите (цифри); -да се оспособува за одредување и препознавање на временските релации (делови од денот: утро – пладне-вечер, ден-ноќ; денес); -да се поттикнува кон користење на математички поими во опкружувањето; -да се оспособува за воочување и споредување на разликите кај предметите; -да се развива способности за споредување на брзини; -да се поттикнува кон користење на стандардни и нестандартни мерки за мерење должина; -да се поттикнува кон проценка на количество и должина и тоа да го провери со мерење и со броење; -да се оспособува за попрецизно визуелно воочување и вербално	-Собира или реди играчки, предмети во различни кутии или места според бројот кој се бара (пр: пет играчки во белата кутија, три листа за цртање во масичката, и сл.). -Игри со препознавање на цифрите од еден до пет. -Дидактички игри во кои детето се оспособува за воочување на поимот количина (пр.: брои и укажува на бројот на предмети, играчки, фигури, елементи итн.) и се оспособува за поврзување на количината со одредена цифра (од еден до пет). -Разговор според слика за активностите и обврските на луѓето во различни делови од денот (наутро, напладне, навечер итн.). -Изработете календар за настаните од денот, каде секое дете ќе ги внесува своите дневни обврски преку цртеж. -Активности за користење на математички поими во секојдневната комуникација. -Учествува во игри во кои се групираат предмети според заеднички особини и ги образложува за сличностите и разликите. -Активности за проценување на брзина, тежина и должина на разни предмети, објекти и сл.преку проверка со мерење и броење (пр.:Кој се движи побргу?; Кој тежи повеќе: јас или ; Кој тежи, помалку; Што е подолго	едно својство по растечка низа или низа што опаѓа. -Ги класифицира предметите според видливите карактеристики (боја, форма, големина, вид, род). -Ги класифицира предметите според познати и практикувани функции (за играње, за седење, за јадење...). -Ги користи математичките операции во практични ситуации – ги дели играчките според бројот на децата (на секого по едно, две, три...). -Ги сфаќа и умее да ги групира предметите според бараните карактеристики. -Умее да користи и поврзе број на елементи со соодветна цифра (пр: од 1 до 5). -Знае да брои до 10. -Ги препознава графичките симболи (цифрите) на броевите до 5. -Препознава монети од 1,2,5, денари. -Разликува и проценува оддалеченост и брзина помеѓу два предмети во движење. -Користи стандардни и нестандартни мерки за мерење должина, ги споредува своите резултати со резултатите на врсниците и ја воочува разликата меѓу нив. -Разликува делови од денот, ги знае нивните карактеристики и ги поврзува со своите обврски.
---	--	--

изразување на разликите во големината и должината кај некои објекти и предмети; -да се оспособува за класификација, компарација и серијација според боја, форма, големина, вид и род; -да се поттикне кон воочување, препознавање и именување на круг, квадрат, триаголник, топка и коцка; -да се поттикне кон доживување на математиката како пријатно искуство; -да се поттикнува формирање на особини на личноста: иницијативност, трпеливост, истрајност, љубопитност, прецизност.	од....? итн.). -Активности за мерење на објекти со нестандартни мерки (чекор, прсти, педи, итн.) и споредување со резултатите добиени од врсниците, како и преку мерење со стандартни мерки. -Игра со предмети во различни геометриски форми (на пр.: ги именува, објаснува како изгледаат, какви сличности и разлики имаат, каде ги препознава, ги реди, конструира итн.).	-Опишува еден настан што се случува наутро, напладне, навечер. -Покажува и именува круг, квадрат, триаголник, топка и коцка во непосредната околина.
---	--	--

10.4 Наука

10.4.1 Запознавање и разбирање на околината

Стандарди:

1. Детето стекнува информации за средината преку набљудување и манипулација.
2. Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на живиот свет (растенија и животни).
3. Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на неживата природа.
4. Детето осознава за човекот како живо и општествено суштество.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати

-Да се поттикне интерес кај детето за стекнување одредени елементарни претстави и поими за предмети и појави од непосредната средина; -да се овозможи стекнување на елементарни сознанија за одредени карактеристики на предметите преку набљудување и манипулација; -да се поттикнува процес на воочување и елементарно препознавање на воочливите карактеристики на одредени растенија и животни; -да се поттикнува процес на воочување и препознавање на живата и неживата природа.	-Активности за манипулација со предмети од непосредното опкружување (кревање кружни полесни и потешки предмети, играње со коцкасти предмети, фаќање на снегулка во рака, разни ткаенини, материјали, плискање со вода итн. -Активности и разговори преку слики на животни за препознавање и поврзување на карактеристиките (. . . ова е маче кое мјаука: мјау, мјау. . . ; . . . Каде е кучето? Како оди кучето? . . . , Кој кукурика: кикирику, кикирикууу? и т.н.). -Активности со живи растенија за користење на сетилата (мирисање на цвеќиња, допирање на лисја, гранчиња, латици, набљудување на дрвја итн.). -Прошетки и престој надвор во различни годишни времиња, играње на игри и активности поврзани со неживата природа. и т.н. со цел да се воочат и препознаат одредени карактеристики на неживата природа. -Активности низ кои детето ќе допира делови од неговото и вашето лице, раце; ќе ги препознава и именува. -Активности, игри и приказни низ кои детето ќе имитира одредени звуци, движења и ќе ги именува активностите што ги вршат лицата од неговата близина.	-Манипулира со одредени предмети за да произведува одредени звуци или, пак, за да ги става во функција (вклучување/исклучување, итн). -Поставува прашања за набљудуваните непознати предмети, појави, растенија и животни. -Покажува и именува одредени растенија и животни (според развојните карактеристики на сопствената возраст). -Преку сетилата ги истражува надворешните делови на телото (сопствените и на други лица). -Покажува и именува делови на телото. -Имитира, покажува и именува лица од опкружувањето, близината и семејството. -По барање покажува познати животни, луѓе, растенија и предмети.
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да му се овозможи на детето	-Игри и активности со погодување	-Се става во улога на блиски

стекнување на претстави и поими за некои карактеристики од животинскиот и растителниот свет од блиската околина; -да се поттикнуваат способности за препознавање на одредени природни појави; (сонце, дожд, снег, ветер) -да се поттикнува процес на препознавање на одредени функции од деловите на телото на луѓето и животните; -да се поттикнуваат способности за воочување на одредени карактеристики за неживата природа со која непосредно се соочуваат (воздух, земја, вода, предмети во непосредната околина и сл.); -да се поттикнува чувство на грижа кон растенијата, лицата и предметите од нивното непосредно опкружување; -да се развива потреба и способност за искажување на сопствените опсервации (нешто што препознале, случувања и прости функции на објекти и предмети); да се поттикнува потреба кон поставување прашања за работите што ги интересираат децата.	предмети користејќи ги сетилата за допир, мирис, вкус. -Активности во кои детето од покажани слики погодува и опишува животни според надворешниот изглед. -Игри низ кои се имитираат гласови, шумови, јавувања на животни. -Игри од типот: Што има со иста боја? Кое каде е? Што кому припаѓа? Кој се јавува? -Прошетки и разговори за природата. Барајте растенија по сличност – цвеќиња, грмушки, видови дрвја. Разговарајте со децата за местото на живеење, објектите, парковите. -Игри со песок и со вода.	личности (воспитувач, родител, продавач). -Препознава одредени воочливи карактеристики на неживата природа во непосредната околина (пр., песок, влажен песок, ладен камен...). -Препознава и именува делови од своето тело. -Препознава одредени природни појави: дожд, сонце, снег. -Поставува прашања: Што е ова? Кој е? и сл.
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнат кај детето знаења и способности за препознавање и класификација на животните според местото на живеење, според	-Игри и активности во кои се имитираат животните (однесување, карактеристики и сл.).	-Препознава годишни времиња, ги опишува нивните главни карактеристики. -Покажува интерес кон живиот

родот и карактеристиките; -да се поттикнуваат способности за препознавање и класификација на растенијата; -да се поттикнат сознанијата за основните фактори и услови за опстојување и развој на живиот свет; -да се поттикнат знаењата и способностите за распознавање на основните својства на одредени природни елементи и појави од опкружувањето; -да се поттикнат знаењата и способностите за препознавање на годишните времиња; -да се стекнуваат знаења за средината и опкружувањето преку конкретно набљудување и манипулирање; -да се поттикнува и поддржува разбирањето на членовите во семејството и на сегашните случувања во неговиот живот; -да се развива интересот за стекнување основни сознанија за човекот како природно и општествено суштество; -да се создадат основни претстави од областа на сообраќајната култура и современата техника и технологија на комуникација; -да се поттикне прифаќањето на екологијата како дел од современиот начин на живеење.	-Игри во семејното катче – готвење (комбинација на плодови, корист од плодовите, начин на обработка). -Додавање нови предмети во центрите за учење и разговор за нив (име, намена, изглед- со поголемите и функција). -Игри: Лото, Ден и ноќ, Кој како се јавува, Кој каде припаѓа? Расипан телефон, Доврши ја реченицата (додај збор за приказна). -Решавање достапни и соодветни проблемски ситуации и изнаоѓање алтернативни решенија од типот: Да бев јас на тоа место. Што би било кога..? Како да се дојде до..? Зошто мацката не го зеде сиренцето? Како ќе поминат ако,... -Разговори за местото на живеење, објектите, настаните, можностите кои ги нуди местото за игри, спорт и забава. Посета на специфични објекти и настани. -Посета на место надвор од местото на живеење. -Посета и учење во природа со разговор за инсектите, животните, луѓето во местото, за нивните видливи карактеристики. -Разговори за правилата и за безбедно однесување во сообраќајот (како пешак). -Учество во активности и игри	свет, ги препознава карактеристиките на живата природа во непосредното опкружување. -Разликува цвеќе од овошни и зеленчукови плодови. -Ја кажува адресата на живеење и ги знае објектите кои се во близина на својот дом. -Разликува сегашни од минати случувања. -Прави разлика во основните карактеристики меѓу човекот и другите живи суштества. -Разликува стари од млади, деца од возрасни. -Именува и разликува одреден број сообраќајни средства. -Ги препознава правилата за движење по улица. -Препознава елементарни технички средства за секојдневна комуникација. -Препознава елементарни постапки за правилно еколошко однесување.
--	--	---

	каде што некои деца се пешаци, други се возачи на разни сообраќајни средства. -Игри за правилно и безбедно користење на средствата за комуникација. -Разговори и игри за запознавање со некои основни правила за правилно и безбедно користење на средствата за комуникација меѓу луѓето. -Активности од еколошки карактер (акции на чистење, рециклирање, негување на растенијат и околината-градинарско катче и сл.). -Користење драматизации со еколошки пораки.	
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се стекнуваат знаења и способности за одредување на временски релации (месеци; денови во неделата; ден-ноќ; периоди во денот); -да се развиваат способностите за препознавање и класификација на животните според местото на живеење, според родот и карактеристиките; -да се поттикнува интересот и љубовта кон природата; -да се поттикнува потребата за користење на истражувањето како форма на учење; -да се стекнуваат знаења и способности за препознавање и класификација на растенијата; -да се поттикнува процесот на	-Разговори за местото на живеење, објектите, настаните, можностите кои ги нуди местото за игри, спорт и забава. Обезбедете посета на специфични објекти и настани. -Посета на место надвор од местото на живеење. -Посета и учење во природа со разговор за инсектите, животните луѓето во местото, за нивните видливи карактеристики. -Разговори за разликите меѓу децата, меѓу децата и возрасните, за видливите разлики меѓу машките и женските. -Изработка на календар на	-Ги препознава сличностите кај предметите во околината според боја, форма, големина. -Ги класифицира животните кои ги сретнува во околината и низ приказните според местото на живеење, според родот и карактеристиките. -Покажува грижа кон животните и природата. -Ги препознава условите за одгледување на растенијата и животните од непосредната околина. -Препознава придобивки и опасности од одредени животни и растенија. -Прави разлика меѓу одредени природни елементи и појави и

осознавање на одредени основни фактори и услови за опстојување и развој на живиот свет; -да се поттикнува развојот на свесноста за сопствената улога во поддршката на опстанокот на природата; -да се развиваат способности за распознавање на основните својства на одредени природни елементи, појави и географски поими од опкружувањето; -да се поттикнат способностите за стекнување на основни сознанија за човекот како природно и социјално суштество; -да се развиваат способности за препознавање на годишните времиња; -да се поттикнува интерес кон научниот пристап во проучувањето и осознавањето на природата, растенијата, животните и човекот; -да се поттикнуваат одредени претстави и поими од областа на сообраќајната култура и современата техника и технологија на комуникација; -да се поттикнува флексибилно и дивергентно мислење во поглед на користењето и комбинирањето на расположливите ресурси (средствата) во истражувањето на околината; -да се поттикнува прифаќањето на екологијата како дел од современиот начин на живеење; -да се поттикнуваат способности за користење на истражувањето и	природата и внесување секојдневни настани и ситуации во него, разговори за календарот. -Разговори за специфичностите и разликите кај живата и неживата природа, за местоположбата на некои објекти наспроти семејниот дом. -Прошетки до крстосница, пазар, продавници од различен тип. Разговори за патот до нив, однесувањето во тие места. -Учество во активности од еколошка природа. Овозможете му на детето креативно да се изразува преку рециклиран материјал или неупотреблив, но безбеден материјал. -Истражувачки активности „Во кујна“ со зеленичук, овошје и др.	географски поими во непосредното опкружување. -Опишува одредени карактеристики на човекот како природно и социјално суштество. -Опишува и именува одредени карактеристики на годишните времиња. -Користи стандардни предмети за истражување. -Експериментира и користи разни безбедни материјали и предмети од околината (кал, песок, хартија, вода, пареа итн.). -Препознава елементарни технички средства за секојдневна комуникација. -Препознава и учествува во активности за примена на правилата за еколошка култура.
--	--	--

набљудувањето како средство за осознавање и учење.		
Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се оспособува детето за запознавање со околината, карактеристиките, посебностите на местото на живеење, градинката; -да се запознава со општествената средина во која живее, како и со одредени општествени институции и нивната намена; -да се запознава со државните симболи, постоењето на детските права, како одредени принципи на демократското живеење; -да се оспособува за одредување на временските релации (месеци; денови во неделата; ден-ноќ; периоди во денот; -да се поттикне за осознавање и откривање на својствата на телата и предметите (тродимензионалноста, агрегатната состојба, твдоста, топлината, мирисот, привлекување итн.); -да се поттикне кон осознавање и откривање на својставата, значењето и примената на водата, воздухот, почвата, светлината, звукот; -да се стекнува со елементарни претстави за планетата Земја; -да се оспособува за распознавање на одредени географски поими од опкружувањето; -да се запознава со метеоролошките појави и атмосферските прилики од непосредната средина;	-Разговор со децата за местото на живеење, објектите и нивната намена, за можностите кои ги нуди местото за игри, спорт и забава парковите и сл., за настаните во околината. -Учествува во разни активности на градинката. -Учествува во организирани посети во разни општествени институции, се запознава со нивната улога, одговорности, средства, простории, опрема за работа и сл. -Активности за запознавање со државните симболи, нивното значење, примена и начин на употреба. -Активности и игри за одредедување на временските релации (пр: цртање на сопствените дневни активности, итн.) -Учествува во истражувачки активности за откривање и осознавање на својставата на предметите. -Активности во кои детето ги истражува својствата на водата, воздухот, звукот, почвата, светлината. -Истражувачки активности со хартија, ткаенина и сл. -Разговор и рагледување на слики, енциклопедии, цртежи,	-Препознава неколку карактеристики, посебности на местото на живеење и градинката. -Разликува ден и ноќ и периоди на денот (наутро, напладне, навечер), како и недела од месец. -Ги набројува основните својства на водата и воздухот. -Набројува неколку географски карактеристики на средината во која живее (планина, река, рид, поле и сл.). -Разликува и именува неколку метеоролошки појави (дожд, снег, ветер, слана итн). -Умее да опишува и именува неколку карактеристики на годишните времиња. -Ги класифицира животните кои ги сретнува во околината и низ приказните според местото на живеење, според карактеристиките, придобивките од нив. -Набројува неколку начини за грижлив однос кон животните и природата. -Ги препознава условите за одгледување на растенијата и животните од непосредната околина. -Именува и разликува неколку карактеристики, видови, употреба и полза од растенијата. -Препознава по некоја придобивка, опасности од одредени животни и

-да се оспособува за препознавање и вербално искажување на карактеристиките на годишните времиња; -да се оспособува за препознавање и класификација на животните според местото и условите на живеење; карактеристиките, ползата од нив, како и начините за безбедно однесување. -да се поттикнува интересот и љубовта кон природата и обезбедување поддршка на љубопитноста изразена преку детските прашања; -да се оспособува за користење на истражувањето како форма на учење; -да се оспособува за препознавање и класификација на растенијата, одредени видови, нивните карактеристики, услови за раст, развој, корист, примена и значење за целокупното опстојување на планетата Земја; -да се оспособува за откривање и почитување на основните фактори и услови за опстојување и за развој на живиот свет; -да се поттикнува кон свесност за сопствената улога во поддршката за опстанокот на природата; -да се поттикнува за правилен однос кон материјалните вредности (храна, вода, енергија) и развивање на одговорно однесување; -да се оспособува за стекнување на основни сознанија за човекот како природно и социјално суштество;	ЦД презентации итн. за планетата Земја. -Учествува во самостојна изработка на календар на природата, во кој секој ден ќе се внесуваат настани, ситуации и метеоролошки појави во него и ќе се водат разговори за нив. -Прошетки, посети и учење во природа преку разговор за инсектите, животните, растенијата и луѓето во местото на живеење, за нивните видливи карактеристики и сл. -Истражувачки активности за деловите, користа, циклусот на раст и развој, садењето, одгледувањето на растенијата. -Сади цветно растение, го набљудува во процесот на растењето и води календар за неговото растење. -Учествува во игри и активности, во кои детето самостојно ќе ги согледа специфичностите и разликите кај живата и неживата природа. -Учествува во истражувачки активности за потребата од штедење и зачувување на материјалните вредности. -Учествува во активности за зачувување на средината, разговара, објаснува за потребата од одговорно однесување.	растенија. -Набројува сличност меѓу живите суштества (расте, се развива, се храни, прима вода, дише и сл.). -Се користи со одредени средства при истражувачките активности (лупа, магнет, дурбин, термометар, топломер, и сл.). -Умее да опишува одредени карактеристики на човекот како природно и социјално суштество. -Умее да опишува неколку примери на правилен однос кон материјалните вредности (користење на храна, вода, енергија и материјали во градинката). -Умее да набројува неколку одлики на човекот како живо суштество (се раѓа, расте, се храни, се размножува, старее, умира). -Умее да набројува некои од условите за одржување на здравјето (лична хигиена, чист воздух, вода, здрава исхрана, соодветно облекување и однесување во различни климатски услови итн.). -Може да се служи со разни безбедни материјали и предмети од околината (кал, песок, хартија, вода, пареа итн.). -Умее да препознава елементарни средства за секојдневна комуникација (телефон, компјутер, ТВ и сл.). -Набројува пет до шест сообраќајни средства. -Го опишува семафорот и наведува што значат светлата. -На сообраќаен килим покажува
--	--	---

-да развива свесност за припаѓање и меѓузависност во опстанокот на живата природа; -да создава интерес кон научниот пристап во проучувањето и осознавањето на природата, растенијата, животните и човекот; -да се поттикне кон развивање на сообраќајната култура и воведување во современата техника и технологија на комуникација; -да се оспособува за флексибилно и дивергентно мислење во процесот на истражувањето,откривањето и учењето; -да се поттикнува еколошката свест и прифаќањето на екологијата како дел од современиот начин на живеење.	-Активности за креативно изразување на детето преку рециклиран или неупотреблив, но безбеден материјал. -Активности за запознавање со сопственото тело, изгледот, надворешните карактеристики, функции на одредени органи, сетилата и улогата во материјалниот свет. -Истражувачки активности за можностите на сопствените сетила. -Учество во игри и разговори за разликите меѓу децата, децата и возрасните, разговори за видливите разлики меѓу машките и женските итн. -Разговори за надминување на стереотипите и предрасудите за разликите во однос на можностите и потребите меѓу луѓето. -Прошетки до крстосница, пазар, продавници од различен тип со цел запознавање, воочување на разни сообраќајни средства, знаци, правила и безбедност. Разговарајте за патот до нив, однесувањето во тие места. -Детето учествува во активности од еколошка природа.	како треба правилно и културно да се движи пешакот, каде и како да се преминува улица. -Препознава и учествува во активности за примена на правилата за еколошка култура.
--	---	---

10.5 Уметност

10.5.1 Ликовно воспитание и музичко воспитание-

Стандарди:

- 1.Детето демонстрира способност да разликува различни звуци /гласови.
- 2.Детето демонстрира способност за учество во музички активност.
- 3.Детето демонстрира интерес за учество во разни форми на визуелна креативност.

Развоен период до 2 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикне развојот на сетилата и да се постават основи за нивно користење; -да се поттикне препознавање и елементарно разликување на одредени форми и облици на предмети во две димензии; -да се развиваат способностите за реагирање според сетилата и доживувањата; -да се поттикне интересот за набљудување на разни предмети, објекти, лица, апарати (музички, визуелни), материјали од непосредната околина; -да се поттикне интерес кон истражување, манипулирање и користење на различни ликовни средства и материјали; -да се поттикнат цртачките способности и вештини, односно ликовното изразување и доживување; -да се поттикне препознавањето, откривањето на изворот и елементарното разликување на одредени звуци, гласови и движења; -да се поттикне интересирањето кон истражување, манипулација со едноставни детски музички играчки, предмети, инструменти; -да се поттикне покажувањето интерес кон пеењето и играњето.	-Игри за запознавање (преку манипулација, набљудување, допирање) со ликовен материјал, на пр: молив, дрвена боичка, хартија. (од 18 до 24 месеци) -Игри и активности со песок, земја итн.(од 18 до 24 месеци.) -Игри за обликување со безбедени ликовни материјали, цртање, бојење, печатење со рака. (од 18 до 24 месеци) -Активности и игри за самостојно истражување преку гужвање хартија гмечење со меки материјали. (од 18 до 24 месеци) -Активности за слушање на одбрани кратки класични композиции и едноставни кратки детски песни. (до 24 месеци) -Игри и активности со предмети, играчки, делови на телото и други материјали кои произведуваат звуци и гласови (до 12 месеци). -Игри со детски музички инструменти и со предмети кои произведуваат различни звуци. (од 12 до 24 месеци) -Игри пред огледало (движења и елементи од телото), танцување, пеење и учење песни. (Од 18 до 24 месеци) -Игри проследени со песни при што детето изведува одредени едноставни движења со телото, рацете, нозете и главата. (од 12 до 18 месеци) -Игри за запознавање и разликување	-Се врти, здогледува, реагира кон разни фотографии, ликови, бои. -Се обидува да црта на било која површина и покажува интерес за слободно цртање на различни линии. -Користи прсти, дланки за собирање, печатење, гужвање или гмечење и обликување на разни форми од природни материјали. -Детето се врти кон изворот на звукот, како и кон изворот на гласот од познати лица. -Детето реагира и препознава музика од омилена песничка, играчка, емисија итн. -Експериментира, имитира звук на одреден предмет, играчка, инструмент. -Покажува интерес за потпевнување и пеење. Се вклучува во пеење на дел од позната едноставна песна. -Го движи телото според одреден ритам и покажува интерес кон танцувањето. -Може да го движи телото според темпото на музиката (брзо и бавно).

	на ритам и темпо. (од 18 до 24 месеци)	
Развоен период од 2 до 3 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикне интересот на детето кон цртањето и обликување на разни едноставни форми; -да се поттикне интересот кон запознавање и користење на различни ликовни и останати материјали (дрвени боички, молив, разновидна хартија, бои, четки, печати, песок, семиња, амбалажа, глина, тесто, глинамол итн); -да се поттикне интересот кон истражување и разликување на некои бои, текстура простор, облици на предмети во две и три димензии; -да се поттикне развивање на вештини за реагирање според сетилата за вид, слух, мирис, вкус, допир и според искуствата и доживувањата; -да се поттикне желба за истражување и разликување на одредени звуци, гласови; -да се поттикнат способности за разликување на пеење од говорење; -да се поттикнува и поддржува интересот за пеење и слушање на песни; -да се развиваат способности за опсервација, слушање и имагинација според доживувањата низ музичките и ликовните активности;	-Активности во кои детето слободно или по дадена тема црта со молив разни линии (на пр.: слободни хоризонтални и вертикални линии; непрекинати хоризонтални и вертикални – ограда; кружни на пр:балони, глава). -Активности во кои детето слика со прст врз различна подлога. -Игровни активности во кои детето ја печати својата дланка претходно обоена со различна боја врз хартија. -Активности во кои детето се игра со разни материјали (хартија, песок, глинамол, глина, волница и сл.) поради запознавање со можностите за менување на нивната форма, облик, должина, итн. и користење на истите за ликовно изразување. -Игри во кои детето ги набљудува, допира и манипулира разните предмети, играчки од непосредната околина поради воочување на нивната форма, текстура, големина итн. -Игри со боите. Создавање шари од различни бои. Се разговара за стореното со нагласување на боите. -Експериментирање со користење природни материјали. Активности во кои детето кине, превиткува, мокри, со донесување заклучоци за	-Црта линии (хоризонтални, вертикални, кружни и непрекинати). -Црта разни линии и непрекинати линии по дадена тема. -Моделира едноставни предмети според сопствен избор и желба. -Разликува пеење од зборување, пеење за него/неа познато лице (мајка, воспитувачка и сл.). -Именува некои звуци од непосредната околина. -Препознава научени и познати песнички. -Се вклучува во пеење со други и го следи ритамот со чукање на раце или нозе или со одредено движење на телото. -Самостојно пее кратки песнички со ритам и рима. -Покажува интерес за вклучување во танцување.

-да се развиваат способности за изведување на едноставни движења со делови од телото и со целото тело; -да се поттикне интерес за користење на различни материјали, алатки, инструменти, предмети и други достапни ресурси за искажување на сопствените креативни идеи и чувства; -да се поттикне интересот за учество во музички и ликовни активности.	исходот. -Активности во кои детето воочува и разликува пеење од говорење. -Игри во кои детето слуша, препознава, именува и имитира звуци од разни предмети (пластика, метал, дрво), временски појави, животни итн. -Активности во кои детето слуша песна, дел од инструментална музика (од класична, народна, детска и сл. ичен жанр) или, пак, музички приказни и потоа се води разговор за доживувањата, за слушнатото, ликовите и сл. -Активности во кои детето слободно изведува разни движења според ритмот, темпото, видот на музиката. -Учество во детски игри (на пр.: „Оди мачка покрај тебе“ и сл). -Учество во пеење на кратки или дел на детски песнички преку обработка на содржините, како и учество во заедничко пеење.	
Развоен период од 3 до 4 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикнат способностите за цртање и обликување на разни едноставни форми и облици; -да се поттикнува самостојноста во користењето на различен ликовен и останат неликовен материјал; -да се поттикнува самостојноста во истражувањето, разликувањето и именувањето на одредени основни бои, текстура, простор, форми, облици на предмети во две и три	-Активности во кои детето може да нацрта едноставни форми и облици според сопствено видување и тоа: по слободен избор или по дадена тема од страна на воспитувачот (на пр.: облаци, дрво, сонце, човек, кука, сладолед и сл.). -Активности во кои детето црта, слика, моделира, со ликовен и неликовен материјал во различни	-Црта едноставни форми, облици. -Слика со водени бои, меша бои и слободно ликовно се изразува. -Ги познава основните ликовни материјали нивниот начин на употреба, својства и можности. -Разликува црвена, жолта, сина и зелена боја. -Самостојно одбира материјал за ликовно изразување (цртање,

димензии; -да се поттикне способност за истражување и разликување на одредени звуци, гласови; -да се развијат способности за реагирање според сетилата за вид, слух, мирис, вкус, допир; -да се развијат способности за распознавање и именување на сетилните дразби врз основа на искуствата и доживувањето; -да се поттикне интерес за учество во ликовни активности преку користење на разни форми на ликовно изразување; -да се развиваат способности за опсервација слушање и имажинација според доживувањата низ музичките и ликовните активности; -да се развива способност за пеење на песни со едноставен ритам и умерена јачина на гласот; -да се развива музичката меморија; -да се развијат способности за разликување на брзото и бавното темпо на музиката; -да се поттикне способност за препознавање и слушање на различна музика; -да се поттикнат знаењата и способностите за распознавање на одредени музички инструменти; -да се поттикнат способности за слободно изразување преку движење и танцување на едноставна кратка музичка содржина; -да се поттикне процесот на воочување на различни форми на	подлоги, притоа користејќи прсти, дрвени бои, фломастери, различни видови бои, четки со различна големина и дебелина, материјали за моделирање, обликување итн. -Користење разни материјали и предмети од околината кои можат да се користат за ликовно изразување. -Игри за развој на сетилата, перцепцијата и имажинацијата (на пр.: правење топки од хартија, снег од бела хартија, користење на целофан за обвивкување на разни предмети, играчки, користење на глина за обликување и салфети за обвиткување лебед итн.). -Користење разни амбалажи, сунѓери, плодови, гранчиња, и сл. за уметничко изразување и за развој на еколошки и хигиенски навики. -Користење разни материјали и предмети од околината кои произведуваат звук или можат да се користат за музичко изразување. -Игри во кои детето ги испитува гласовните можности на сопствениот глас. -Активности во кои детето пее со други деца (цела песничка или дел од песничката). -Активности во кои детето слуша различна музика и се води разговор за слушнатото. -Игри во кои децата се поттикнуваат кон различно изразување на слушнатото (како	сликање, обликување). -Сече со ножици со тап врв, тутка, кине, гмечи, ниже, претура. -Обликува одредени форми по сопствен избор. -Препознава и именува одредени звуци произведувани од разни сообраќајни средства, предмети, животни, одредени детски или други инструменти. -Покажува и ја препознава омилената песничка. -Самостојно пее дел од научени песнички (во зависност од должината на песничката) со едноставен ритам. -Ја препознава и разликува брзата и бавната музика. -Разликува пеење од свирење. -Ги усогласува сопствените движења со карактерот и темпото на музиката. -Препознава и именува неколку музички инструменти. -Свири на детски музички инструменти -Учествува во едноставна музичка игра. -Покажува интерес за музичко и ликовно изразување.
--	--	---

танцување (оро, балет, танц и сл.); -да се развиваат способности за користење на различни материјали, алатки, инструменти, предмети и други достапни ресурси за искажување на сопствените креативни идеи и чувства; -да се поттикне интересот за учество во музички активности преку користење на разни форми на музичко изразување; -да се поттикнат сознанија за танцот и танцувањето како начин на креативно, лично изразување.	пр.: преку движење, вербално и невербално, ликовно изразување, итн.). -Учество во разни танцовачки активности.	
Развоен период од 4 до 5 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикне способноста за истражување, споредување, именување на бои, текстура простор, форми, облици на предмети во две и три димензии; -да се развие способноста за правилно користење на ликовниот материјал; -да се оспособат за воочување и одбирање на материјали од непосредната околина за ликовно изразување; -да се поттикне интересот кон моделирање на посложени форми на предмети, животни, човекот; -да се развијат способности за истражување и откривање на различните ликовни материјали и техники, нивните комбинации; -да се развијат способности за самостојно, тандемско и колективно ликовно творење; -да се развијат способности за	-Активности во кои детето набљудува и воочува разлики во односите меѓу предметите, објектите, играчките, луѓето и сл. од непосредната околина, како и од разни други извори (фотографии, цртежи, предмети со кои може да манипулира итн.). -Истражувачки активности во кои детето меша основни бои за да добие секундарни бои, како и нивни комбинации. -Активности во кои детето моделира, црта, бои, слика, кашира, обликува, декорира, користејќи различен ликовен материјал, како природен материјал, амбалажа и сл. -Игри во кои детето именува, разликува и користи разни бои при ликовен израз. Може да се користи приказот на сопствените чувства, мисли, желби со помош	-Црта едноставни форми, облици. -Црта и слика со различен ликовен материјал. -Разликува и именува основни бои и одреден број на секундарни бои. -Именува и користи одредени ликовни материјали, средства. -Учествува во истражување на разни начини на ликовно изразување (користење на прсти наместо четка, разни материјали, алатки, предмети од различна природа и за различна намена). -Разликува и именува неколку материјали со кои може да обликува. -Обликува едноставни форми и конструкции според сопствена замисла. -Преку моделирање ги прикажува основните

истражување и разликување на одредени звуци, гласови, шумови, движења; -да се развијат способности за индивидуално и хорово пеење; -да се развијат способности за восприемање, пеење едноставни мелодии со различен ритам и темпо; -да се развијат способности за активно слушање на музиката; -да се поттикнат способности за опсервација, слушање и имажинација според доживувањата низ музичките активности; - да се запознае и да именуваат одредени детски и други музички инструменти; -да се поттикнат музичко творечките способности; -да се развијат способности за реагирање според сетилата за вид, слух, мирис, вкус, допир, како и според искуствата и доживувањата; -да се развијат способности за користење различни материјали, алатки, инструменти, предмети и други достапни ресурси за искажување на сопствените креативни идеи и чувства; -да се поттикне интересот и љубовта кон танцувањето и креативното изразување преку движењата на телото; -да се поттикне интересот за учество во музички и ликовни активности; -да се развива интерес и љубов кон традиционалната народна музика и играње на традиционални народни	на боите. -Активности во кои детето илустрира самостојно или во тандем, група, сцена од краток текст по слободен избор или по избор на воспитувачот или други деца. -Игри во кои детето раскажува за воочените и наведените детали во својот цртеж, слика итн. -Ткаење на детски разбој. -Активности во кои детето се поттикнува за изнаоѓање нов пристап при ликовен израз (што и како би го насликал, нацртал, обликувал, моделирал; како би ја прикажал дадениот настан и сл.). -Истражувачки активности во кои детето користи разни техники за добивање отпечатоци од предмети со различни форми, облици. -Пеење на песни со брзо, бавно и умерено темпо, како и со вежбање на тоновите (висина, јачина и траење). -Пеење и учење на песни од различен карактер, како и оспособување за самостојно, тандемско и хорово пеење. -Слушање на вокално-инструментална, класична, народна и детска музика. -Вклучување во свирење на детски музички инструменти (самостојно или групно) според направен аранжман на музичката содржина. -Игри во кои детето се поттикнува	карактеристики на разните форми (предмети, човек, животно). -Самостојно избира материјали, ги истражува нивните својства и ги користи во творечкиот процес. -Покажува интерес за изработка на разни предмети и самостојно ликовно изразување. -Самостојно пее песнички и препознава разни видови музички ритам. -Препознава и разликува детска песна од останати песни. -Пее со инструментална придружба. -Разликува вокална од инструментална музика. -Препознава и именува одредени детски или други инструменти. -Покажува интерес за слушање на музика и потпевнува при вршење на друга активност. -Препознава зборови на омилени песни и имитира движења на омилени пејачи, танчари. -Покажува поголема самостојност при избор на песна, музика која сака да ја слуша. Покажува интерес за користење на разни музички инструменти, користење на разни нестандартни и природни предмети за произведување на
---	---	---

ора; -да се развиваат способности за естетско доживување на опкружувањето; -да се поттикне сензитивноста по однос на селективно користење на различни видови музички и ликовен израз; -да се поттикне развојот на личните вредности преку користење на ликовната и музичката уметност.	на самостојно истражување и осмислување на одредена музика за свирење. -Игри и активности во кои децата користат и самостојно избираат разни материјали за музичко и ликовно изразување. -Истражувачки активности за изнаоѓање и користење на разни ресурси, материјали, алатки и предмети за музичко и ликовно творење. -Игри и активности за развој и збогатување на личнитото искуство и доживувања од музичко и ликовно подрачје. -Самостојно изразување на детето преку музички и ликовни активности и творење (користење различни ликовни и музички техники). -Активности низ кои се изразуваат емоции, доживувања, потреби (музички и ликовни илустрации на настани, емоции и доживувања). -Учество во креирање на стандардни и нестандартни инструменти и начини за музичко и ликовно изразување. -Активности во кои детето низ движењата на своето тело практикува лично визуелно креативно изразување.	одредени звуци. -Изведува едноставни движења со однапред утврдена кореографија. -Покажува интерес за учество во разни танцовачки активности.
--	---	---

Развоен период од 5 до 6 години		
Цели	Примери на активности	Очекувани резултати
-Да се поттикне детето кон користење на уметничкиот израз во функција на поставување лични животни вредности;	-Ајде да компонираме: „Нашата еко химна”. На одреден краток текст децата	-Самостојно пее песни и препознава разни видови

-да се поттикне кон естетско доживување на опкружувањето; -да се оспособи за истражување и споредување на различни звуци, гласови, шумови; -да се оспособи за опсервација, слушање и имагинација според доживувањата низ музичките активности; -да се оспособува да ги усогласи своите движења со карактерот на музиката; -да се оспособи за користење различни материјали, алатки, инструменти, предмети и други достапни ресурси за музичко изразување на сопствените креативни идеи и чувства; -да се поттикне интересот и љубовта кон танцувањето и креативното изразување преку движењата на телото; -да се запознае со народниот фолклор; -да се запознае со детските музички инструменти: барабанче, стапчиња, чинели, триангл, свончиња, тропалки, дајре, кастанети; -да се поттикне кон препознавање и разликување на различни видови на музички израз; -да се стекне со сензитивност во препознавањето и разликувањето на пријатни и непријатни звуци; -да се оспособи да слуша и репродуцира песни различни по содржина и карактер (од 6 до 8 песни годишно); -да се поттикне кон самостојно пеење, пеење во група, во хор и во пар; -да се оспособи за користење различни материјали, алатки, инструменти, предмети и други достапни ресурси за ликовно изразување на сопствените креативни идеи и чувства; -да се оспособува за творештво при набљудување, користење, комбинирање и истражување со различни ликовни и неликовни творечки материјали; -да се оспособи за истражување и	измислуваат заедничка мелодија која се снима и потоа се запишува со ноти. -Игри и активности со детски музички инструменти. -Препознавање и именување на инструментите според звукот. -Игри и активности во кои се изработуваат разни инструменти и тропалки со чашки од јогурт и зрнести семиња, свончиња од тапи и шишиња, свирчиња од дрвца итн. -Со изработените инструменти од природен материјал децата ја свират песната : „Засади дрвце“; „Зајак во град“; „Чувај ја природата“ итн. -Пеење (индивидуално, групно и сл.) и учење песни соодветни на возраста. -Создавање приказни и други творби според доживувањата од слушана мелодија. -Активности во кои децата вербално ги опишуваат чувствата од слушната мелодија или песна. -Активности и игри низ кои децата ќе се вклучат во проценка на ликовниот израз, ќе препознаваат туѓи доживувања низ туѓите ликовни творби, ќе толкуваат свои идеи и изрази и сл. -Активности во кои се реализираат истражувачки обиди од децата за изнаоѓање и креативно користење на разни ресурси, материјали, алатки и предмети за музичко	музички ритам. -Препознава зборови на омилените песни и имитира движења на омилените пејачи, танчари. -Покажува интерес за слушање на музика и потпевнува при вршење друга активност. -Слуша и препознава звуци од природата. -Разликува и именува пријатни од непријатни звуци. -Го препознава и именува карактерот на музиката (весела, тажна). -Именува неколку музички инструменти. -Користи разни нестандартни и природни предмети за произведување одредени звуци. -Користи разни бои, четки, материјали за ликовно изразување (цртање, обликување, декорирање). -Самостојно изработува разни предмети за ликовно изразување. -Препознава, именува и користи разни техники на ликовен израз. -Учествува во истражување на разни начини на ликовно изразување (користење на прсти наместо четка, разни материјали, алатки, предмети од различна природа и намена). -Се вклучува во разни музички
---	---	--

споредување бои, простор, форми, текстура и облици на предмети во две и три димензии; -да се воведе во техниките: цртање, сликање, печатење, моделирање и обликување преку разни вежби и игри; -да стекне ликовни вештини за контрола и координација на движењето на раката при користење на приборот за разни ликовни техники; -да се оспособи за препознавање и правилно именување на цртачките и сликарските материјали (молив, дрвени/восочни/темперни,/водени бои, креди во боја и сл.); -да се поттикне кон графичко и ликовно изразување на доживувањата, емоциите и потребите; -да се поттикне преку користење на ликовните техники да ги изразува своите мисли и чувства. -Да се воведува и запознава со својствата на разни техники и материјали за моделирање (тесто, пластелин, глина и глинамол и сл.); -да се стекнува со вештини за користење на разни ликовни постапки (гмечење, туткање, кинење, лепење, сечење, цепкање и др.).	и ликовно творење. -Цртање по сеќавање од реализирана посета или прошетка. Илустрирање на текст по сопствена замисла. -Истражување на отпечатоците од разни предмети од непосредната околина. -Игри со материјалот за моделирање: меси, гмечи, стиска при што се запознава со него и ги осознава неговите технички можности; -Создавање нови форми од амбалажа и други предмети кои ја загубиле првобитната употреба со разни постапки на туткање, кинење, лепење, додавање, сечење и сл. -На добиената обликувана творба доцртува форми со цртачки материјали по сопствена замисла; -Учествува во групна или колективна творба, дава идеи, пронаоѓа и предлага елементи, додава на творбата, компонира, соработува и сл.	и ликовни манифестации. -Препознава и правилно именува повеќе материјали за цртање, сликање и моделирање. -Правилно ракува со ножички, лепило и друг материјал при компонирање на предмети, елементи и амбалажи. -Покажува самостојност во ликовно илустрирање на приказни, на видени и доживевани настани.
---	--	---

10.6 Општи дидактички препораки

Активностите треба да се реализираат низ интегративен приод на воспитно-образовните содржини со што ќе се обезбеди холистички пристап во развојот на децата. Оваа програма овозможува воспитувачот самостојно да ги избира активностите и да ги остварува целите, согласно со неговите сознанија за развојните и индивидуалните потенцијали на децата во воспитната група која ја води.

Децата имаат можност да учат низ меѓусебна комуникација, да споделуваат искуства, да експериментираат, самостојно да истражуваат, да учат низ игра. Притоа играта треба да претставува основно средство, метод и форма за учење и развој. На тој начин децата имаат можност да ја развиваат својата фантазија и креативност, да ја изразуваат својата индивидуалност

и на автентичен начин да ги изразуваат своите чувства преку откривање, музика, цртање и движење, како дел од когнитивно-интелектуалниот развој. Децата треба да бидат активни учесници во игровните активности и во процесот на учењето и откривањето

Во реализацијата на програмските активности на детето треба да му се обезбедат ситуации на поттикнување, постигнување успех и задоволство, со што кај него ќе се развива самодовербата и себеприфаќањето.

Во процесот на играта и учењето се препорачува поттикнување на самостојноста, иницијативноста и мотивираноста за релевантно и соодветно користење на изворите на сознанија, како и користење на природните ресурси и разновиден дидактички материјал низ активностите.

Условите за учење имаат исклучително влијание врз севкупниот развој на децата. Средината (амбиентот) во којашто децата престојуваат (учат и си играат) треба да биде стимулативна, да ја поттикнува љубопитноста самостојноста и припадноста да е во согласност со нивните потенцијали и потреби.

Воспитувачот го организира просторот според интересот на децата со цел тие да бидат поттикнати да учат и да се развиваат во рамките на различните развојни домени. Тој користи разновидни соодветни материјали, достапни на децата, кои по потреба ги менува (додава, вади и сл.) и кои стимулираат истражување, откривање, играње и учење. Просторните услови треба да одговараат на индивидуалните специфичности, потреби, интереси и можности на секое дете, како и на развојните потреби во групата.

Воспитувачот треба да ги охрабрува децата да земат активно учество во планирањето, уредувањето и одржувањето на занималната, а тие треба да се чувствуваат слободно додека учествуваат во разновидните активности.

Се препорачува просторните услови да располагаат со центри за игра, учење и развој кои претставуваат посебни делови во просторијата и во кои се реализираат различни специфични активности соодветни на домените за рано учење и развој.

Само на таков начин, со создавање на позитивна атмосфера, безбедна и стимулативна средина за игра и учење, може да стимулира раното учење и развој кај децата.

10.6.1 Дидактички препораки за деца на возраст до 2 години

Развојниот период до 2 години се карактеризира со интерес на децата кон впечатливи предмети, настани и движења (јаки бои, шарени предмети, силни звуци, брзи и нагли движења). Ова може да се искористи за поттикнување кон откривање и запознавање на основните елементи од опкружувањето. Реакцијата на визуелни и акустични стимулации бара почесто да се преуредува просторот околу нив вклучувајќи разновидни слики и безбедни материјали со кои децата ќе можат да ракуваат. Потребно е просторијата да располага со безбедни предмети кои децата ќе можат и ќе треба да ги допрат, да ги испитуваат, да притискаат копчиња и да ги вклучуваат, да тркалаат, испуштаат предмети и сл.

Активностите и игрите со оваа возрасна група треба да се пропратени со музика, која ќе го поттикне детското позитивно расположение. Треба да им се дозволи да експериментираат со бои, материјали и звуци.

Помалите деца во групата практикуваат да ги допираат деловите од лицето на возрасниот кое треба да се искористи за запознавање со нивното име и функција.

Тие сакаат да набљудуваат предмети и лица во движење, но често се плашат од наглите звуци и движења. Се препорачува демонстрирањето на движечки предмети да се реализира постапно (од споро кон побрзо). За оваа возраст добро е да го практикува следното:

Поголемите деца (над 12 месеци) се љубопитни и реагираат на сè што е ново и впечатливо во непосредното опкружување. Во откривањето тие самостојно покажуваат интерес кон користење на сетилата, но често се служат и со предметите, како и со разни алатки за да откријат нешто во своите истражувања. Сакаат да имитираат звуци и да пеат. Барајте од нив да повторуваат звуци и кратки песнички.

Тие сакаат да кинат, да гужваат и на тој начин ја воочуваат разликата меѓу материјалите.

Посебно се интересираат за последиците од некои акции што е поволно за да им обезбедите услови за разбирање на основните причинско-последични односи. Во овој период, особено постарите деца, покажуваат интерес за соработка со воспитувачот при реализација на некоја активност. Пожелно е активностите да се динамични и да го следат детскиот интерес. Децата треба активно да учествуваат во сите активности низ кои учат и осознаваат.

Во периодот над 18 месеци кај децата се зголемува љубопитноста и реакциите на нови и впечатливи предмети, случувања и лица во непосредното опкружување. Ова треба да се искористи во организирањето на нивните активности со организирано покажување на нови предмети кои детето ќе ги проучува и истражува. Особено во овој период актуелна е потребата од расклопување и удирање на играчките и предметите со желба да се проучи нивниот состав. Добро би било кога овој процес би се организирал со предмети и играчки кои можат да се расклопат. Притоа со детето треба да се разговара за резултатот. Ова е особено изразено кај поголемите деца во групата. Се интересираат за разликите-што се кине во вода, што тоне, што не се менува, кој материјал не се гужва, кој произведува звуци и слично. Во овој период тие почнуваат да ги разбираат основните причинско-последични односи.

Бидејќи во откривањето тие самостојно ги користат сетилата, се препорачува да им се овозможи контролирано и целно нивно користење. На децата во овој период треба да им се овозможи активно учество во сите откривачки и игровни активности.

10.6.2 Дидактички препораки за деца на возраст од 2 до 3 години

На оваа возраст децата покажуваат голем интерес кон настаните, предметите и лицата од непосредната околина. Ги препознаваат нивните основни карактеристики и го согледуваат нивниот однос наспроти себе. Умеат да ги користат сетилата во откривањето и љубопитни се за сè што е ново во нивното опкружување. Овој период треба да се искористи за охрабрување кон поставување прашања и за стекнување разновидни искуства и доживувања. За таа цел потребен е разновиден природен материјал, чести прошетки и набљудувања, решавања на едноставни

проблеми, како и услови за активно вклучување во откривање, истражување. Треба да се поддржат децата во испитувањето на можностите на достапните материјали и предмети со помош на кои тие ќе откриваат, истражуваат, поврзуваат.

Играта треба да биде доминантен метод во процесот на учењето. Поради љубопитноста на децата потребни се и чести разговори со нив како и обезбедување одговори на нивните прашања. Добро е ако децата се поттикнат кон самостојно доаѓање до потребните одговори.

10.6.3 Дидактички препораки за деца на возраст од 3 до 4 години

На оваа возраст децата покажуваат интерес кон самостојност во изведувањето на истражувачките активности, што треба да се поддржи. Повремено тие поставуваат прашања и чувствуваат потреба возрасниот да ја следи и разбира нивната игра и активност. И понатаму ги интересира непосредното опкружување, но се почесто се интересираат за предмети и појави кои се вонсетилно поставени. Преферираат манипулативни активности наменети за истражување на опкружувањето. Сакаат да истражуваат и за тоа користат разни предмети и алатки. Но потребата од сетилното учење не е занемарлива во овој период.

Во овој период многу почесто покажуваат потреба за имитирање, што е проследено со поголема фантазија. Ова најчесто го изразуваат низ игра и драматизирање. Но, специфично е тоа што имаат краткотрајно внимание и затоа е потребна организирана динамика и комбинација на игри и активности ќе може да ја задоволи нивната „глад“ за откривање. Особено ова е нагласено кај поголемите деца во групата (поблиску до 4 години). За таа цел препорачливо е често менување на играчките и предметите во центрите за игра, како и додавање нови предмети кои детето според одредена цел ќе ги проучува.

Се препорачува често поставување дилеми и проблемски ситуации кои ќе му обезбедат на детето да ги анализира своите истражувачки интереси и да се фокусира на размислување и поврзување. Исто така, во овој период треба на детето да му се доверуваат одредени одговорности и задачи, соодветни на неговата возраст.

10.6.4 Дидактички препораки за деца на возраст од 4 до 5 години

Во овој развоен период постои поголема колебаљност во интересирањето на децата. Тие потешко се решаваат да изразат некоја своја потреба и затоа се препорачува континуирано поттикнување. Во групата може да се почувствува поголема разлика меѓу децата по однос истражувачката љубопитност – кај поголемите деца поприсутен е преминот кон деперцептивно мислење. Се препорачува понагласен индивидуален приод во водење и координирање на учечките и сознајните активности на децата. Добро е почесто да се поттикнуваат на анализа, компарација, поврзување класификација, серијација и апстрахирање, но сетилното учење треба да остане доминантна форма на стекнување искуства и знаења. Сепак, ова е поволен период и за искористување на детското искуство во поттикнувањето на децата кон формирање свои претстави, мислења, свои заклучоци, претпоставки и слично.

И на оваа возраст децата учат низ игра и се склони кон фантазирање, имитирање и различни креативни активности. Тие сакаат да имитираат. Особено во овој период имаат потреба да се истакнат со нешто за што би биле пофалени. Многу се посветени кон најблиските и потребна им е нивната поддршка.

Моментите на имитирање веќе не им се сведуваат само на игра. Тие почнуваат да ги имитираат особено најблиските, во секојдневните реални/животни акции- да се занимаваат со кујнски активности, да раскренат и средат-да стават на свое место, и сл. Ова е поволан период за изградување на некои животни вештини кои во претходниот период ги доживувале и реализирале како игра. Добро би било да им се даваат одредени обврски кои би ги реализирале во соработка (заедно) со воспитувачот.

Овој период се карактеризира со насочено мислење, базирано на сетилата. Логичкото мислење се уште не им е развиено. Интересот за истражување е поголем и имаат потреба од различни материјали за таа цел. Треба да им се обезбедат повеќе природни материјали и алатки за истражување, да се изведуваат прошетки за набљудување и проучување на природата.

По однос на центрите за игра, добро би било центарот за драмски игри да се збогати со костими и други материјали за преправање, имитирање и глума.

10.6.5 Дидактички препораки за деца на возраст од 5 до 6 години

На возраст од 5 до 6 години децата покажуваат разлики во однесувањето согласно со различните карактеристики произлезени од нивната возраст. Оние кои се помали (поблиску до петтата година) се уште немаат развиено логичко мислење, додека оние постарите веќе поврзуваат знаења во систем, почнуваат да покажуваат логичко разбирање на причинско-последичната поврзаност. Постарите се, исто така, отворени за сознанија и често покажуваат интерес кон разменување мислење со другарите или возрасните. Овие разлики претпоставуваат друг пристап во планирањето и реализацијата на воспитно-образовните активности од страна на воспитувачот. Треба да се нагласи интерактивниот и кооперативниот пристап во изведувањето на учечките активности, додека индивидуалниот пристап треба да доминира во процесот на анализата и заклучувањето.

Тоа што треба да се искористи во оваа возраст е заинтересираноста на децата повеќе за процесот одошто за ефектот. Ова е можност да се искористи метакогнитивниот приод во учењето-да се освестува процесот на учење со цел да се проследи и да се научи начинот на доаѓање до некое ново знаење. Но, исто така, треба да се поттикнуваат кон разбирање на исходот и негово поврзување со процесот. Од децата треба да се бара да размислуваат и да ги поврзуваат знаењата и да ги споделуваат меѓусебно. Се што е работено од страна на децата и реализираните експерименти оставете ги во соодветен простор во просторијата. Тие ќе потсетуваат на детските активности.

Во овој период доаѓа до израз повторно љубопитноста поради која децата често поставуваат прашања. Се уште ги интересира играта која може и треба да се искористи како метод и како средство за учење. Но на оваа возраст тие често се споредуваат меѓусебно и се натпреваруваат во знаењата и доколку тоа се препушти на спонтаност разликите меѓу помалите и поголемите деца ќе

се продлабочат. Затоа се препорачува организирање натпревари со особено внимание за моментите на победа и доминација на секое дете во различни ситуации.

Тие покажуваат посебна потреба ликовно и музички да се изразуваат, користејќи притоа различни техники и средства од уметничката дејност. Во овој тип изразување потребно е децата да не го доживеат уметничкиот израз како натпревар (како поубав и понеубав, подобар и полош). Проценката на уметничкиот израз треба да се направи преку разгор за неговата содржина, за идејата, а не преку компаративниот пристап кон „подобриот или полошиот“ израз. Секој уметнички израз треба да резултира со пофалба заради поддршка на креативниот дух. Истакнете ги сите уметнички творби и изработки направени од децата и разговарајте за нив.

Математичкиот јазик го употребуваат во секојдневните активности, што треба да се поддржи. Поттикнете ги кон пребројување, класифицирање и серијација на предметите во околината, мерење и сл. Сетилните активности и натаму продолжуваат, како и збогатењето на искуството како основа за градење и поврзување на посложени сознājни системи. Материјалите за работа и истражување и во овој период треба да имаат примарно и основно место.

Познавањето на основните разлики кај одредени лица, настани и сл, што е карактеристично на овој период, треба да се земе како основа за согледување и прифаќање на културните разлики меѓу луѓето.

Големиот интерес кон откривање бара користење на богат природен материјал, богато опремени центри за учење со разновидни играчки и разни предмети. Пожелно би било да му овозможите на детето посета на место надвор од местото на живеење.

Воспитувачот треба да ги користи сите средства, предмети и делови од непосредната околина, пребројувајќи ги, барајќи ги поеднаквите елементи, споредувајќи ги, комбинирајќи ги со децата и сл.

10.7 Следење на постигањата и напредувањето на децата

Децата треба постојано да се следат во текот на нивниот престој во градинката, во текот на игровните активности и низ процесот на учењето. Постигањата на децата треба континуирано да се забележуваат во согласност со стандардите за рано учење и развој и во согласност со очекуваните резултати предвидени во оваа програма. Проценката на постигањата воспитувачот ја прави врз основа на инструменти за проценка изработени за секој развоен период одделно.

Следењето на постигањата и напредувањето на детето во текот на годината се врши преку доказите во досието на детето, кое се води за секое дете од воспитната група. Досието на детето содржи:

- листи за постигнувањата, анегдотски белешки, студии на случај;
- детски изработки, детски искази, изјави, детски творби во рамките на говорното творештво што се запишани од воспитувачот, снимени со аудио или видеозапис;
- фотографии на децата од различни активности;
- детски цртежи;
- протокол на набљудување;
- листи за евалуација изработени од страна на воспитувачот и сл.

Воспитувачот континуирано треба да води досие за секое дете индивидуално.

Во согласност со научните сознанија за разликите во развојот на децата, при следењето на постигањата и напредувањето на детето, детето не го споредуваме со другите деца од групата, туку го следиме неговото индивидуално темпо на развој и постигнувања.

Во следењето на детските постигања се води позитивна евиденција, односно се евидентира што детето може и постигнува, во што напредува, а не тоа што потешко го прави или што не го постигнало.

Досието во текот на целата година им е достапно на родителите на децата и стручните работници во градинката/центарот за ран детски развој, за да можат и тие да дадат свој придонес во развојот и напредувањето на детето.

Досието со прочистени и селектирани податоци продолжува да се води и наредната година, во групата во која ќе премине детето. Со запишувањето на детето во основно училиште досието на детето се предава во училиштето..

Член 2

Со денот на отпочнувањето на примената на оваа програма престанува да важи Решението за донесување на Основите на Програмата за воспитно-образовната работа со деца од предучилишна возраст во јавните детски градинки („Службен весник на Република Македонија“ бр.125/07).

Член 3

Оваа програма влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“, а ќе отпочне да се применува од 1 септември 2014 година.

Бр. 11-1669/2
27 февруари 2014 година
Скопје

Министер за труд и социјална политика,
Диме Спасов, с.р.

**КОМИСИЈА ЗА ХАРТИИ ОД ВРЕДНОСТ НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА****1371.**

Комисијата за хартии од вредност на Република Македонија врз основа на член 52 став 3 и став 4, член 53 и член 54 став 1 и став 5 од Законот за инвестициски фондови („Службен весник на РМ“, бр.12/2009 бр. 67/2010, бр. 24/2011 и бр. 188/2013), а постапувајќи по Поднесок од 30.01.2014 година на Друштвото за управување со инвестициски фондови КД Фондови АД Скопје на седницата одржана на ден 25.2.2014 година донесе

РЕШЕНИЕ

1. На Друштвото за управување со инвестициски фондови КД Фондови АД Скопје со седиште на ул. Македонија бр.13Б, Скопје, се дава

- Согласност на одлуката за измени и дополнувања на Статутот на отворениот инвестициски фонд КД Нова ЕУ број 03-126/3 од 15.01.2014 година односно на пречистениот текст на Статутот на отворениот инвестициски фонд КД Нова ЕУ од 15.01.2014 година;

- Одобрение на одлуката за измени на Проспектот на отворениот инвестициски фонд КД Нова ЕУ број 03-126/4 од 15.01.2014 година односно на пречистениот текст на Проспектот на отворениот инвестициски фонд КД Нова ЕУ од 15.01.2014 година.

2. Се задолжува Друштвото за управување со инвестициски фондови КД Фондови АД Скопје кое управува со отворениот инвестициски фонд КД Нова ЕУ во рок од седум дена од денот на конечност на ова Решение да ги објави измените и дополнувањата на Проспектот на КД Нова ЕУ во најмалку два дневни весника што излегуваат во Република Македонија.

3. Ова решение ќе се објави во „Службен весник на Република Македонија“.

Бр. 01 УП 08-5 Комисија за хартии од вредност
25 февруари 2014 година на Република Македонија
Скопје Претседател,
 м-р Елизабета Чингаровска, с.р.

1372.

Комисијата за хартии од вредност на Република Македонија врз основа на член 52 став 3 и став 4, член 53 и член 54 став 1 и став 5 од Законот за инвестициски фондови („Службен весник на РМ“ бр.12/2009 бр. 67/2010, бр. 24/2011 и бр. 188/2013), а постапувајќи по Поднесок од 30.01.2014 година на Друштвото за управување со инвестициски фондови КД Фондови АД Скопје на седницата одржана на ден 25.2.2014 година донесе

РЕШЕНИЕ

1. На Друштвото за управување со инвестициски фондови КД Фондови АД Скопје со седиште на ул. Македонија бр.13Б, Скопје, се дава

- Согласност на одлуката за измени и дополнувања на Статутот на отворениот инвестициски фонд КД Брик број 03-126/1 од 15.01.2014 година односно на пречистениот текст на Статутот на отворениот инвестициски фонд КД Брик од 15.01.2014 година;

- Одобрение на одлуката за измени и дополнувања на Проспектот на отворениот инвестициски фонд КД Брик број 03-126/2 од 15.01.2014 година односно на пречистениот текст на Проспектот на отворениот инвестициски фонд КД Брик од 15.01.2014 година.

2. Се задолжува Друштвото за управување со инвестициски фондови КД Фондови АД Скопје кое управува со отворениот инвестициски фонд КД Брик во рок од седум дена од денот на конечност на ова Решение да ги објави измените и дополнувањата на Проспектот на КД Брик во најмалку два дневни весника што излегуваат во Република Македонија.

3. Ова решение ќе се објави во „Службен весник на Република Македонија“.

Бр. 01 УП 08-6
25 февруари 2014 година
Скопје

Комисија за хартии од вредност
на Република Македонија
Претседател,
м-р Елизабета Чингаровска, с.р.

1373.

Комисијата за хартии од вредност на Република Македонија врз основа на член 6 од Законот за инвестициски фондови (Службен весник на РМ број 12/2009, бр. 67/2010, бр. 24/2011 и бр. 188/2013), постапувајќи по Барањето бр. 03-86/1 од 15.11.2013 година од Друштвото за управување со инвестициски фондови Иново Статус АД Скопје за добивање одобрение за вршење работи на инвестиционо советување, на седницата одржана на ден 25.02.2014 година донесе

РЕШЕНИЕ**ЗА ДОПОЛНУВАЊЕ ЗА ОДОБРЕНИТО ЗА
ОСНОВАЊЕ НА ДРУШТВОТО ЗА УПРАВУВАЊЕ
СО ФОНДОВИ ИНОВО СТАТУС АД СКОПЈЕ**

1. Предметот на работење на ДУИФ Иново Статус АД Скопје утврден во точка 3 од Решението на Комисијата за хартии од вредност на Република Македонија број 07-1562/6 од 08.08.2007 година се дополнува со дејноста “работи на инвестиционо советување на клиенти”.

2. Ова решение влегува во сила со денот на донесувањето, а истото ќе се објави во “Службен Весник на Република Македонија”.

Бр. УП1 08-28
25 февруари 2014 година
Скопје

Комисија за хартии од вредност
на Република Македонија
Претседател,
м-р **Елизабета Чингаровска, с.р.**

АГЕНЦИЈА ЗА ПОШТИ

1374.

Врз основа на член 16 став (1) алинеја 5 од Законот за поштенските услуги („Службен весник на Република Македонија” бр.158/2010), Комисијата, орган на Агенцијата за пошти, на состанокот одржан на 31.12.2013 година донесе:

ОДЛУКА

ЗА ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ВРЕДНОСТ НА ПОЕНОТ ЗА ПРЕСМЕТУВАЊЕ НА ГОДИШНИОТ НАДОМЕСТОК ЗА 2014 ГОДИНА

I. Вредноста на поенот за 2014 година изнесува 327,8056 денари.

II. Вредноста на поенот од точката I. на оваа одлука, се применува при пресметување на годишниот надоместок за 2014 година.

III. Со донесување на оваа Одлука престанува да важи Одлуката за определување на вредност на поенот за пресметување на годишниот надоместок за 2014 година бр. 09-192/33 од 25.12.2013 година.

IV. Оваа одлука влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија”.

ОБРАЗЛОЖЕНИЕ

Комисијата на состанокот одржан на 31.12.2013 година на кој се разгледуваше годишната програма за работа на Агенцијата за пошти за наредната 2014 година, во рамки на своите надлежности, постапуваше и по предлогот на директорот бр.02 – 192/39 од 30.12.2013 год., за донесување одлука за определување на вредноста на поенот за 2014 година.

За одлучување по предлог - одлуката, Комисијата ги имаше во предвид Годишната програма за работа на Агенцијата со планираните активности и финансискиот план за наредната 2014 година, извештајот за издадени заклучоци за констатирани поени за секој од давателите на поштенски услуги со збиен преглед на поени на пазарот на поштенските услуги со состојба ноември 2013 година и образложението од директорот кон предлог одлуката за определување вредност на поенот.

Согласно член 28 став 7 од Законот за поштенските услуги, Комисијата најпрво ја оценуваше законитоста и целесходноста на планираните активности и задачи на Агенцијата за наредната година од аспект на оправданоста на трошоците и приходите планирани за извршување на таквите активности, како и законитоста на пресметувањето на вкупниот број на поени на пазарот на поштенски услуги, па во таа смисла го утврди следното.

Активностите на Агенцијата за 2014 година содржани во годишната програма за работа, се испланирани во согласност со законските надлежности, во рамките на делокругот на работата на регулаторот, го одразуваат континуитетот во нејзиното петгодишно делување и во целост се во функција на остварување на целите за кои е основана Агенцијата.

Планираните трошоци се првата компонента која влијае на висината на вредноста на поенот, во смисла на ставот 7 од член 28 од Законот, според кој при пресметувањето на вредноста на поенот Комисијата ги зема предвид ставките на трошоците од финансискиот план на Агенцијата за извршување на активностите и задачите дадени во годишната програма за работа на Агенцијата. Од тука, Комисијата ги разгледа проектираните трошоци и соодветно на нив и приходите од финансискиот план, па оцени дека структурата и висината на планските и стандардните трошоци во финансискиот план на Агенцијата за пошти за фискалната 2014 година и тоа како фиксните така и варијабилните директно произлегува од планираните активности. Имено, од причина што надлежностите на Агенцијата, во значителен дел го опфаќаат подрачјето на обезбедување непречено функционирање на универзалната услуга и следење на националниот оператор кој е обврзан истата да ја извршува според принципите и условите кои ги налага законот и прописите, планираните активности на Агенцијата за 2014 година, во значителен обем се однесуваат на регулаторни активности кон давателот на универзална услуга АД Македонска пошта Скопје. Дополнително, дел од трошоците се однесува на активности планирани за работата на Агенцијата во насока на уредување на севкупниот амбиент во кој се одвива поштенскиот сообраќај во Република Македонија.

Финансискиот план за 2014 соодветно и пропорционално ги проектира трошоците за така планираните активности кои се рефлектираат и на планираните приходи. Па оттука износот на контото 715 приходи од годишен надоместок од даватели на поштенски услуги во Финансискиот план за 2014 година, изнесува 17.000.000,00 денари.

Комисијата оцени дека трошоците се оправдани, па соодветно на тоа и планираниот приход од контото 715, кој во смисла на член 12 став 2 од Правилникот за

2. Во точката 1 зборот “ДООЕЛ“ се менува и гласи “ДОО“ и по зборовите “трговија“ се додаваат зборовите “на големо“.

3. Во точката 2 по зборовите “трговија” се додаваат зборовите “на големо”.

4. Во насловот на Прилог 1. по зборовите “трговија” се додаваат зборовите “на големо”.

5. Во Прилог 1.

- Точката 1 се менува и гласи: „Друштво за производство, промет и услуги “СУПЕРТРЕЈД“ ДОО извоз-увоз Скопје, со седиште на ул. Борис Трајковски бр.68-Кисела Вода – Скопје, Република Македонија“;

- во точката 2 по зборовите “трговија” се додаваат зборовите “на големо”;

- во точката 6 евидентниот број на издадената лиценца се менува и гласи: „НД-37.03.1/11.2/14“;

- Во точката 9 по зборовите “трговија” се додаваат зборовите “на големо”;

- Во точката 10 потточката 1 се менува и гласи: “За вршење на енергетската дејност ќе се користат 4 резервоара со волумен од по 400 м³, во сопственост на ДЗТУ КАНЕТ АГРО ДООЕЛ лоцирани на МВ Горни к’р КО Негорци Гевгелија како и 2 резервоара со волумен од по 2500 м³, еден за складирање на Еуродизел БС и еден за складирање на Екстра лесно (ЕЛ-1), во сопственост на МАКСТИЛ АД Скопје лоцирани на КП 2205 КО Гази Баба, населба Железара, сите закупени од страна на Друштво за производство, промет и услуги “СУПЕРТРЕЈД“ ДОО извоз-увоз Скопје“;

6. Оваа Одлука влегува во сила со денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“.

УП1 Бр. 11-95/11
5 март 2014 година
Скопје

Претседател,
Димитар Петров, с.р.

НОТАРСКА КОМОРА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

1376.

Претседателот на Нотарската комора на Република Македонија на ден 3.3.2014 година го донесе, следното

РЕШЕНИЕ

Се врши исправка на решението за почеток за работа Бр. 02-421/1 од 24.2.2014 година на Нотарската комора на РМ со тоа што се брише алинеја 10 од точка 1 која гласи: „Цеца Малева - Стоев нотар за подрачјето на Основниот суд во Гевгелија.“

Решението да се објави во „Службен весник на Република Македонија“.

Бр. 02-421/3
3 март 2014 година
Скопје

Нотарска комора на РМ
Претседател,
Зорица Пулејкова, с.р.

Службен весник
на Република Македонија

www.slvesnik.com.mk

Издавач: ЈП СЛУЖБЕН ВЕСНИК НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, ц.о.-Скопје

бул. „Партизански одреди“ бр. 29. Поштенски фах 51.

Директор и одговорен уредник – м-р Тони Трајанов.

Телефон: +389-2-55 12 400.

Телефакс: +389-2-55 12 401.

Претплатата за 2014 година изнесува 10.100,00 денари.

„Службен весник на Република Македонија“ излегува по потреба.

Рок за рекламации: 15 дена.

Жиро-сметка: 300000000188798.

Депонент на Комерцијална банка, АД - Скопје.

Печат: ГРАФИЧКИ ЦЕНТАР ДООЕЛ, Скопје.

contact@slvesnik.com.mk

ISSN 0354-1622

2014046